

**TÜRK TOPLUMUNDA KADININ TOPLUMSAL
YAŞAMA KATILIMI: TÜRKİYE VE
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Esra CİNGÖZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**TÜRK TOPLUMLARINDA KADININ TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMI:
TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Esra CİNGÖZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Kasım 2023**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
1. TÜRK TOPLUMU TARİHİNDE KADIN	14
1.1. Eski Türkler ve Türk Kadını	14
1.2. Eski Türklerde Kadın ve Töre	20
1.3. Farklı Toplumlarda Kadın.....	23
1.3.1. Konfüçyüsçülük’te Kadın	23
1.3.2. Asurlularda Kadınlar.....	25
1.3.3. Antik Yunan’da Kadın	26
1.3.4. Roma Döneminde Kadın.....	28
1.4. İslam’da Kadın ve Türk Kadını	29
1.4.1. Eski Arap Coğrafyalarında Kadın	29
1.4.2. İslam’da Kadın ve Statü Dönüşümü.....	32

2. TOPLUMSAL MODERNLEŞME	41
2.1. Modernleşmenin Kuramsal Çerçevesi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Kadın	41
2.2. Modernleşme ve Osmanlı'da Kadın	44
2.2.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları Döneminde Kadın	49
2.2.2. I. Meşrutiyet Döneminde Kadın.....	54
2.2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadın	55
2.3. I. Dünya Savaşı'nın Kadınlar Üzerindeki Etkisi.....	59
2.4. Geleneksel Toplumdan Modernleşmeye Geçiş ve Azerbaycan Kadını.....	64
2.4.1. 19. Yüzyılda Rus İşgalleri ve Azerbaycan Toplumunda Bölünme	64
2.4.2. Azerbaycan Türklerinde Modernleşme Hareketleri, Maarifcilik ve Usul-i Cedid	68
2.4.3. Azerbaycan'da Modernleşme ve Kadın Haklarına Bakış	78
3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE KADIN	81
3.1. Milli Mücadele Döneminde Kadın.....	81
3.1.1. Kadın Dernekleri.....	83
3.1.2. Kadın Mitingleri.....	85
3.1.3. Cumhuriyet'in İlanı	91
3.2. Milli Mücadele Sonrası Kadına Verilen Haklar	93
3.3. Cumhuriyet Boyunca Kadın Haklarının Gelişimi	102
4. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE KADINLARIN TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMI	107
4.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	107
4.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın: 1918-1920.....	112
4.3. Sovyet Döneminde Azerbaycan Kadını.....	117
4.4. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kadın Hakları.....	120
5. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME	124
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	132
EKLER	156
Ek 1: Geçmişten Günümüze Türk ve Azerbaycan Kadının Hak Mücadelesi	156
Ek 2:	156
Ek 3:	157

Ek 4:	158
Ek 5:	158
Ek 6:	159
Ek 7:	159
Ek 8:	160
Ek 9:	160
Ek 10:	161
Ek 11:	161
Ek 12:	162
Ek 13:	162
Ek 14:	163
Ek 15:	163
Ek 16:	164
Ek 17:	164
Ek 18:	165
Ek 19:	165
Ek 20:	166
Ek 21:	166
Ek 22:	167
ÖZGEÇMİŞ	168

TEZ ONAY SAYFASI

Esra CİNGÖZ tarafından hazırlanan “TÜRK TOPLUMLARINDA KADININ TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMI: TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ÖRNEĞİ “ başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. 28/11/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Esra CİNGÖZ

İmza :

ÖNSÖZ

Tez konusunun seçiminden araştırmanın yürütülmesine kadar, her aşamasında bana tecrübesi ile yol gösteren, yardımlarını eksik etmeyen, tez süreci boyunca her türlü desteği sunan ve daima doğru bir hedefe yönlendiren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali ASKER 'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Teze dair değerli yorumlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince yanımda olan aileme, biricik oğlum Asil Mete CİNGÖZ ve özellikle hayatımın her alanında olduğu gibi tez çalışması boyunca desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Metin CİNGÖZ'e gönülden teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

Azerbaycan ve Türkiye’de kadın haklarının tarihsel gelişimi kültürel, sosyal ve tarihsel faktörlerden etkilenmiştir. Her ne kadar Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin tarihi ve sosyal gelişim süreçleri bir noktadan sonra farklı istikametlerde gelişmişse de her iki toplumda pek çok konuda ortak gelişim eğilimleri gözlemlenmektedir. Kuşkusuz, bu eğilimler etnik, sosyal, milli ve kültürel birliktelikten kaynaklanmaktadır. Azerbaycan’da Türk aydınları, özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde kadın haklarının gelişimine önemli katkı bulunmuşlardır. Azerbaycan’da kadın haklarına yönelik kültürel duyarlılık, çeşitli toplumsal alanlara katılımın artmasına, seçme ve seçilme gibi temel hakların elde edilmesine yol açmıştır.

Benzer şekilde, Türkiye’de de Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete geçiş sürecinde Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde gerçekleştirilen reformlar sonucunda oy hakkı, eğitim olanaklarının genişletilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler kadın hakları alanında önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Tüm bunlara rağmen her iki ülkede de kadın haklarıyla ilgili belli alanlarında hala eksiklikler bulunmaktadır. Bunun dışında her iki ülkenin istatistik verilerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik zorluklar devam etmektedir.

Genel olarak, Azerbaycan ve Türkiye’de, kadın hakları süreçleri kültürel, sosyal ve tarihi dinamiklerin etkisiyle gelişmiştir. Bundan sonraki süreçte kadın hakları alanında uluslararası standartlara uyumun sürdürülmesi bu alanda sürdürülebilir ilerleme açısından çok önemli fırsatlar sunacaktır.

Tez çalışması Türk toplumlarında kadınların toplumsal yaşam daha etkin bir şekilde katılımlarını teşvik etmek, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında ilerleme kaydetmek için pratik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal dönüşüm; toplumsal katılım; modernleşme; Türk kadını; kadın hakları

ABSTRACT

The historical development of women's rights in Azerbaijan and Turkey has been influenced by cultural, social, and historical factors. Although the historical and social development processes of Azerbaijanis and Turks in Turkey have diverged at some point, common trends in development are observed in both societies in many areas. Undoubtedly, these trends stem from ethnic, social, national, and cultural cohesion. In Azerbaijan, Turkish intellectuals, especially during the period of the Azerbaijan Democratic Republic, made significant contributions to the development of women's rights. Cultural sensitivity towards women's rights in Azerbaijan has led to increased participation in various social spheres and the attainment of fundamental rights such as suffrage.

Similarly, in Turkey, as a result of reforms initiated under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk during the transition from the Ottoman Empire to the Republic, reforms such as suffrage, expansion of educational opportunities, and legal regulations supporting gender equality have been implemented. These regulations can be considered as significant developments in the field of women's rights. However, despite these advancements, there are still shortcomings in certain areas related to women's rights in both countries. Moreover, challenges persist in achieving gender equality according to statistical data in both countries.

Overall, in Azerbaijan and Turkey, the processes concerning women's rights have evolved under the influence of cultural, social, and historical dynamics. In the future, maintaining compliance with international standards in the field of women's rights will offer significant opportunities for sustainable progress in this area.

The thesis aims to provide practical recommendations for encouraging women's more active participation in social life in Turkish societies, strengthening their political, social, economic, and cultural rights, and making progress in the field of gender equality.

Keywords: Social transformation; social participation; modernization; Turkish women; women's rights.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türk Toplumlarında Kadının Toplumsal Yaşama Katılımı: Türkiye ve Azerbaycan Örneği
Tezin Yazarı	Esra CİNGÖZ
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	28/11/2023
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	168
Anahtar Kelimeler	Toplumsal dönüşüm; Toplumsal katılım; Modernleşme; Türk kadını; Kadın hakları

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Women's Participation in Social Life in Turkish Societies: The Example of Türkiye and Azerbaijan
Author of the Thesis	Esra CİNGÖZ
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	28/11/2023
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	168
Keywords	Social transformation; Social participation; Modernization; Turkish women; Women's rights.

KISALTMALAR

AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: Kadın Ayrımcılığı Sözleşmesi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HZ	: Hazreti
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
MVC	: Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
pp.	: pages
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar (veya sayfadan sayfaya)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vd.	: ve diğerleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tez çalışmasında Türklerin eski tarihinden günümüze kadar gelen süreçte Türkiye ve Azerbaycan'da kadınların toplumsal statüsü, günümüzde toplumsal yaşama katılımı, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda elde ettikleri kazanımlar bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır. Araştırmada, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin sosyal tarihlerine de kısaca yer verilmiştir. Aynı zamanda, kadınların toplumsal ve siyasi süreçlere etkili bir şekilde katılımlarını engelleyen veya teşvik eden yasal düzenlemeler, politik normlar ve toplumsal beklentiler ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, Türkiye ve Azerbaycan örneğinde Türk toplumlarında kadının siyasi hayattaki yeri ve siyasi süreçlere katılımını incelemektir. Bu çerçevede öncelikle eski Türk toplumlarında kadının statüsünün tarihi gelişim aşamalarında nasıl bir seyir izlediğini ele almak, bu çalışmanın bir diğer amacıdır. Kadınların toplumsal hayattaki rolleri dinlere, kültürlere, toplumsal yapıya ve zamana göre farklılık gösterdiği için gelişim süreçlerinin bu bağlamda yorumlanması gerekmektedir. Modernleşme öncesinde ve sonrasında Türk toplumlarında kadının toplumsal hayata katılım süreçlerinin toplumsal yaşama katılım süreçlerinin bütüncül bir çerçevede ele alınması, karşılıklı değerlendirme yapmak açısından önem kazanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez çalışması Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde kadınların toplumsal ve siyasi hayattaki rollerini ele alarak, literatür taraması yoluyla kadınların toplumsal yaşama katılımlarını etkileyen çeşitli faktörleri analiz etmiştir. Kültürel normlar, tarihsel gelişmeler ve ekonomik koşulların kadınların toplumsal rolleri üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu bilgiler kronolojik sırayla bütünleştirilmiştir. Çalışma kapsamında her iki ülkenin tarihi gelişimi, modernleşme öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı aşamada değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım hem ülkeler arası hem de dönemler arası karşılaştırmalı

analiz yapmaya olanak sağlarken, söz konusu toplumlarda kadınların statü evrimini kapsamlı şekilde anlama fırsatı sunmaktadır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Türk toplumlarında kadınlar hem sosyal hayatta hem de siyasi yaşamda etkin rol üstlenmişlerdir. Ayrıca, toplumların içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve siyasi koşulların farklılığı bu hakların elde edilmesinin yöntem ve süreçlerine farklılık kazandırmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, bu hipotezi desteklemektedir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Türkiye’de ve Azerbaycan’da kadınların sosyal ve siyasi haklarının elde edilmesi, geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir konudur. Bu konuya derinlemesine ve geniş bir perspektiften yaklaşmak, kadınların hak kazanım sürecini anlaşılır kılmak açısından çok önemlidir. Bu bağlamda, yapılan bir çalışmanın zaman sınırlaması tez çalışmasında karşılaşılan güçlüklerdendir. Diğer bir güçlük ise çalışmanın tarih, kültür bilim, insan hakları vs. gibi değişik disiplinler ve bilim dallarının birbirine bağlantılı bir şekilde çalışılması zaruretiinden doğmaktadır.

1. TÜRK TOPLUMU TARİHİNDE KADIN

1.1. Eski Türkler ve Türk Kadını

Çağımızda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlarda, kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefi öğretilerin, yerleşik geleneklerin ve dini inanışların tarihsel etkisi altında, ‘kadın’ kavramı, bireysel kimlikten ziyade eş ve anne rolleriyle sınırlanmıştır. Mevcut dönemde yasal düzeyde eşitsizliklere karşı düzenlemeler yapılmasına rağmen, bu hakların uygulanışında engeller yaşanmıştır. Kadın ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıklar, toplum tarafından bu iki cinsiyete atfedilen roller, sorumluluklar ve beklentiler açısından önemli farklılıklara yol açmıştır. Bir ülkede cinsiyet eşitliğinin var olduğunu iddia etmek için için, kadınların hak ve ayrıcalıklara, kaynaklara ve hizmetlere erişimde ve olanakları kullanmada erkeklerle eşit olmaları gerekir. Cinsiyet ilişkileri, zaman ve kültürlere göre değişkenlik göstermektedir. Ancak, dünya genelinde yapılan gözlemler, çoğu yerde erkek egemen yapının hâkim olduğunu ve kadınların genellikle ikinci plana itildiğini göstermektedir.¹

Tarih boyunca kadınlara yönelik hor görme ve ayrımcılık sürekli var olmuştur. Ancak, bu baskıya karşı sistemli bir muhalefet her daim gözlemlenmemiştir. Batı’da, bu değişikliklerin ilk işaretleri, 17. yüzyılda ortaya çıkan ilk kadın öncülerle birlikte görülmeye başlamıştır. Feminizmin doğuşunun, modernleşme süreci, burjuva devrimi ve ‘akılcı insan’ fikrine dayanan doğal ve evrensel insan hakları kavramının gelişimiyle yakından ilişkili olduğu açıktır.² Aydınlanma döneminin önde gelen savunucularından ve ilk sistemli feminist meydan okumayı başlatan Mary Wollstonecraft, sadece eşit eğitim hakkı talebini güçlü bir şekilde vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda kadınların hem toplum hem de erkekler tarafından baskı altına alındıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, kadın hakları ve eşitlik taleplerini, geleneksel eş ve annelik rollerinin ötesine taşıyamamıştır. “Çocuklara gerçek sevgiyi öğretmek için annelerin vatansever olması

¹ Nazan Moroğlu, LL.M, “Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 2017, s.285.

² Fatmagül Bertay, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No:7, 2004, s.4.

*gerekir. Kararım nettir. Kadınları sorumlu ve özgür vatandaşlara dönüştürün. Bunu yaparsanız kısa sürede iyi eş ve anne olurlar.”*³

1789’da Fransız Devrimi ile tetiklenen kadın eşitliği mücadelesi, gerçek anlamını ancak 20. yüzyılda kazanmıştır. Fransız Devrimi süresince baskıya karşı direnen kadınlar, Devrim’in ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde ‘insan ve yurttaş’ terimlerinin kadınları kapsamadığını fark etmişlerdir. Feministler, ‘Homme’ ifadesinin yerine hem erkek hem de kadınları kapsayan bir ifade kullanılmasını talep etmişlerdir. Bu talebin yerine getirilmesinin ardından, 1791 yılında ‘Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni ilan etmişlerdir. Bu belge, tarihte bilinen ilk kadın hakları bildirgesi olma özelliğini taşımaktadır. Ancak, devrime destek veren Olympe de Gouges, bu Bildirgeyi yayınladıktan sonra 1793 yılında devrim mahkemesi tarafından giyotinle idama mahkûm edilmiştir. İdamının nedeni, ‘kadının cinsiyetine uygun olmayan biçimde politikayla ilgilenmesi’ ve ‘ölümünün diğer kadınlara ibret olması’ olarak belirtilmiştir.⁴

Türk kadınının statüsü tarihsel süreç içerisinde sürekli bir evrim süreci içinde olmuştur. İslam öncesi dönemlerde, Türk toplumlarında kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip olup, savaşlarda da öncelikli bir statüye sahiptiler. Türklerde kadınlar, toplumsal yaşamın birçok alanında aktif roller üstlenmiştir. Ancak, İslam’ın kabulüyle birlikte, kadınların statüsünde önemli bir değişim yaşanmış ve erkek egemen bir yapı ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde kadınların statüsü, toplumsal ve kültürel yapıya göre farklılık göstermiştir. Osmanlı’da, kadınlar ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevlerde yer alırken, sosyal yaşamda da özellikle saray içinde siyasi ve kültürel alanda etkili olmuşlardır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, kadınların statüsünde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kadınlar, erkeklerle eşit haklara kavuşmuş, eğitim ve iş hayatında yer almaları teşvik edilmiş ve siyasi arenada aktif roller almaları sağlanmıştır.

Genellikle ‘Türk toplumu’ derken genelde İslamiyet’in kabulünden önceki Türk toplulukları anlaşılmaktadır. Türklerin tarih sahnesinde ilk belirgin varlıkları M.Ö. 2000 yılında görülmüştür. İslamiyet’in kabul süreci ise yaklaşık olarak 10. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Türk halkının tarih sahnesine çıkışlarına dair çeşitli tarihler zikredilse de, arkeolojik kazılar ve tarihi veriler, bu toplulukların başlangıçta küçük gruplar halinde

³ Fatmagül Bertay, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, s.5.

⁴ Nazan Moroğlu, s.286.

yaşadıklarını göstermektedir. Elde edilen bulgular, Türk tarihinin M.Ö. 5000-4000 yıllarına kadar uzandığını düşündürmektedir. Dini metinlerde yer alan bilgilere göre, Türklerin Yafes'in soyundan geldiği ve Nuh'un çocuklarından biri olduğu yönünde görüşün hâkim olmasına rağmen, bu bilgilerin kesinlik arz etmediğini vurgulamak gerekir. Ancak, Büyük Hun İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Türkler, etkin bir devlet yapısına kavuşarak tarihte önemli bir rol oynamaya başlamışlar ve bu dönemle ilgili daha detaylı bilgilere ulaşılmıştır.⁵

Türk milletinin İslamiyet öncesi dönemde yarı göçebe bir yaşam tarzını benimsediği ve ekonomik yapının büyük ölçüde hayvancılığa dayandığı bilinmektedir. Başlangıçta kabileler şeklinde örgütlenen Türklerde devletin teşekkül bulmasıyla ordu, dış mücadelede zorlukların üstesinden gelinmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkler, demir kullanımında öncü ve atı evcilleştiren ilk topluluklardan biri olarak kayda geçmiştir. Türk ordusu sistemi, Avrupalılar ve Çinliler tarafından dahi örnek alınmış bir yapıya sahiptir. Etkili ordu yapısı sayesinde, Türkler coğrafi olarak geniş bir alana yayılarak, Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar farklı coğrafyalarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁶

Tarih boyunca, erkek ve kadın, farklı coğrafyalarda ve çeşitli kültürler içinde, Türk toplumunda birbirlerini tamamlayan bütüncül unsurlar olarak yaşamışlardır.⁷ Özellikle, Avrupa'daki Orta Çağ ve Antik Çağ kadınlarıyla karşılaştırıldığında, Türk kadınının, diğer toplumlardaki kadınlara kıyasla, hem toplumsal hem de devlet düzeyinde oldukça etkin bir rol üstlendiği bilinmektedir.⁸ Eski Türk toplumlarında kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip olup, toplumsal hayatta aktif rol üstlenmişlerdir. Türk kadını, sadece ev işleri ile sınırlı kalmayıp, savaşlarda da yer almıştır. Özellikle Göktürkler döneminde, kadınların savaşlarda önemli rol oynadıkları ve savaş meydanlarında erkeklerle omuz omuza mücadele ettikleri bilinmektedir. Bu dönemde, kadınlar toplumsal yaşamda da önemli bir rol oynamışlardır; özellikle hükümdarların anneleri, yönetimde etkili olmuşlardır. Türk kadınları, tarihte ilk kez yazı kullanarak,

⁵ Numan Durak Aksoy, "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:185, Cilt: 93, 2010, (ss.149-166), s.149-150.

⁶ İbrahim Tellioğlu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TEAD)*, Sayı:55, 2016, (ss.209-224), s.210.

⁷ Okan Açıl "İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Cilt: 2, 2016, (ss.63-72), s.64.

⁸ "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/turk-kultur-ve-devlet-geleneginde-kadin.html>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

edebi eserler ve şiirler üretmişlerdir. Eski Türk toplumlarında kadının saygın konumu, aile yapısındaki rolleri ile de öne çıkmaktadır; aile içindeki karar süreçlerinde kadınların görüşleri önemsenmiş ve dikkate alınmıştır. Eski Türk toplumlarının kadına atfettiği değeri anlamak adına yapılan araştırmalarda, döneme ait yazıtlar, efsaneler ve diğer metinler incelenmiştir. Genel olarak, eski Türk toplumlarının kadına yüklediği anlam ve değer, günümüz standartlarına kıyasla daha ileri düzeydedir. Oğuz Kağan Destanı gibi eserlerde kadın figürüne sıkça rastlanmaktadır. Bilge Kağan'ın annesi gibi figürler, yönetimdeki önemli rolleriyle dikkat çekmiştir.⁹ Bunun en güzel örnekleri Türk destanlarıdır. Bu destanlarda kadın, kuvvet ve fikir kaynağı olarak görülmüştür.¹⁰ Destanlarda, kahramanların çoğu zaman eşleri veya kardeşleri tarafından gerçekleştirilen çabalar neticesinde kötü durumlardan ya da ölümlerden kurtuldukları gözlemlenir. Örneğin, Manas Destanı'nda, kadın figürü evin talihini temsil eder ve Türk kahramanlarının zararlı eylemlerden kaçınmaları, ölümden kurtulmaları genellikle kadınlar tarafından sağlanır.¹¹ Uygur yazıtları ve Tu-küe Türkleri, kadının devlet yönetimindeki konumunu ve önemini belgeleyen önemli kaynaklardır. Bu yazıtlarda, kadının devlet idaresindeki rolü açıkça ifade edilmiştir. Kadın, Han veya Kağan ile birlikte devletin varlığı ve işleyişi için vazgeçilmez bir öneme sahipti.¹²

Tarih boyunca, kadınsal örgütlenme ve güçlü aile yapısına sahip olmayan devletlerin, daha kısa süre içinde tarihin sayfalarından silindiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, eski Türk devletleri ve bu devletlerin oluşturduğu gelenekler, bu genel eğilimden farklı bir seyir izlemiştir.¹³ Türk toplumunun aile yapısında ataerkil bir düzen bulunmaktadır.¹⁴ Ancak bu, Roma ve İran'da görülen, babanın otoritesinin baskın olduğu ataerkil yapıdan farklılık gösterir. Türk aile yapısı içerisinde, çocukların ve kadınların belirli haklara sahip olduğu bir model mevcuttur.¹⁵ Bu bağlamda kadının Eski Türklerde erkek ile aynı imtiyazlara sahip olup kadın erkek ayrımı yapılmadığı

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 29.

¹⁰ Ünsal Tazegül, "Türklerin İslamiyet'e Giriş Süreci ve İslamiyet'in Türk Kadınının Spora Katılımına Olan Etkisi", *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Sayı: 58, Yıl: 9, 2022, (ss. 164-189), s. 167.

¹¹ Ayda Nur Akel, "İslamiyet Öncesi Türk Kadını", *Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2013, (ss.2-7), s.2.

¹² Ünsal Tazegül, s.169.

¹³ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s.98.

¹⁴ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve incelemeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt:1, Ankara, 1998, s.341.

¹⁵ İbrahim Tellioğlu, s.211.

bilinmektedir.¹⁶ Kadın erkek eşitliği Tanrı katında kabul edilmesi kadının yönetimde söz söyleme hakkı ve eşitliğini de beraberinde getirmiştir.¹⁷ Devlet yapılanmasında kadınların statüsü o denli yüksekti ki, aleyhlerine dönük herhangi bir komplo veya manevra, kadının mevkisini sarsmaya yetmez. Eski Türk toplumlarında, eşlerini kaybeden kadınlar, tekrar evlenmeye yönlendirilmezlerdi; bu, tamamen kendi tercihlerine bırakılan bir karardır.¹⁸ Yaygın inancın aksine, eski Türk toplumlarında kadınlar, belirli bir alana sınırlı tutulmuş vatandaşlar değildir. Bilakis, aynı dönemde Avrupa’da yaşayan kadınlarla karşılaştırıldığında; Türk kadınlarının hem sosyal hayatta hem de devlet yönetiminde son derece etkin rol üstlendikleri gözlemlenmiştir.¹⁹

Türk tarihinde, yöneticilikte en yüksek mevkilere erişen figürlerden biri, Sabir hükümdarı Boğarık Hatun’dur. Kafkaslardaki Belek adlı hükümdarın vefatı sonrasında, erkek varislerinin küçük olmaları nedeniyle Boğarık Hatun, yönetimi üstlenmiştir. Bizans kaynakları, onun yetenekli ve hazırlıklı bir kişilik olduğunu belirtir. Boğarık Hatun, aynı zamanda büyük bir ordunun başkomutanı olmuştur. Göktürk dönemine ait kaynaklarda da kadınların devlet başkanlığı yaptığı bilinmektedir. İslami kaynaklardan birinde, Horasan valisi Ubeydullah b. Zeyd’in 674’te 24.000 askerle Beykend’i kuşattığında, o bölge Buhara’da bulunan bir Hatun tarafından yönetilmekteydi. Bu Hatun, Müslümanlara yenilince bir antlaşma yapmıştır. Bu kişi, hükümdar soyundan gelen Tuğsad’ın annesidir ve oğlu küçük yaşta olduğu için ülkeyi idare etmiştir. Benzer bir durum, Bilge Kağan’ın ölümünden sonra yaşanmıştır. İlk olarak oğlu İ-jan tahta geçmiş, ancak kısa süre sonra ölümü üzerine Bilge Kutlug unvanlı Tengli tahta oturmuştur. Genç kağanın yaşı küçük olduğu için devlet idaresini, annesi ve aynı zamanda Tonyukuk’un kızı olan Pofu Hatun üstlenmiştir.²⁰

En yaygın yanlışlardan biri, eski Türk toplumlarının göçebe olduğu ve göçebeliliğin medeniyet inşasına olumsuz etkisi olduğu yönündedir. Ancak, eski Türklerin kadına atfettiği değer ve önem, bu görüşü büyük ölçüde çürütmektedir. Türklerde çocuklara cinsiyetlerine göre ayrımcılık yapılmaması, kadınlara yönelik

¹⁶ Okan Açıl, s.64.

¹⁷ Ennur Bilecan, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın tipi*, (Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bartın, 2017, s.93.

¹⁸ Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.37-38.

¹⁹ Şinasi Gündüz, s.98.

²⁰ İbrahim Tellioğlu, s.220.

tutumların açık bir göstergesidir. Türk devlet geleneğinde, babadan sonra anne ailenin temsilcisi olarak kabul edilir. Bu bağlamda, annenin pozisyonu her zaman babanın akrabalarından daha değerli olarak görülmüştür. Bu dönemde, genellikle kadının toplumdaki veya aile içindeki konumunu zedeleyecek davranışlardan kaçınılmıştır. Kocalar, ne kadar anlaşmazlık yaşanır yaşınsın, kadınları evden göndermez veya boşamazdı. Erkekler vefat ettiğinde, dul kadınlar aynı ailede yaşamaya devam eder, babalarının evine dönmezlerdi. Dul kadınlar, aile içerisinde her zaman reis olarak kabul edilmiştir. Uygur dönemine ait Göktürk yazıtlarında ve buluntularda ‘anne’ kelimesi, genellikle ‘baba’ kelimesinden önce yer alır. Dede Korkut yazıtlarındaki ‘baş ata’ terimi de bu duruma bir örnektir.²¹

Kadınların devlet içerisindeki konumu incelendiğinde, diğer alanlarda olduğu gibi, devlet yönetimi ve siyasette de erkeklerle eşit düzeyde yer aldıkları ve erkekler kadar söz sahibi olup karar alma yetkisine sahip oldukları görülmektedir.²² Türk devlet yapısının inanç sistemi, Türk kadının daha özgür konumda olmasını desteklemiş ve bu durum, kadının toplum içerisinde saygıyla karşılanmasını ve görünür olmasını sağlamıştır.²³ Geniş bir perspektiften incelendiğinde, Türk anlatılarında yer alan kahramanların, karşılaştıkları zorlu durumlardan eşlerinin, annelerinin, yani kadınların yardımı, merhameti ve becerikliliği sayesinde kurtuldukları görülmektedir. Bu dönemde çok eşlilik uygulamasına izin verilmemiş; her kahramanın yalnızca bir eşi olmuştur.²⁴ Fakat zengin olan kişilerin başka eş aldıkları görülmektedir.²⁵ Birden fazla evlilik gerçekleşse bile, sonradan evlenilen kadınlar, ‘kotun’ yani başkadın statüsüne erişememiştir. Bu kadınların çocuklarının devlet yönetimine geçmeleri de mümkün olmamıştır. ‘Kotun’, her zaman hakanın en yakın yanında yer alır ve hakan savaşa gittiğinde onun görevlerini üstlenirdi.²⁶ Mirasa ilişkin konularda da eski Türk toplumu, sadece kendi döneminin ötesinde bir yaklaşım sergilemekle kalmamış, aynı zamanda günümüzdeki birçok toplumdan bile ileri bir tutum benimsemiştir. Evlenme aşamasında olan kız çocukları, kendilerine düşen miras payını alırlardı ve çeyiz eşyaları üzerinde

²¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, İstanbul 1997, s. 154.

²² Ennur Bilecan, s. 92.

²³ Olcay Özkaya, Aylin Eraslan, *Kadın Dünyası Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2022, s. 370.

²⁴ Burhan Gökse, s. 37-38.

²⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazr. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 142-143.

²⁶ Ali Sarıkoyuncu, “Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme” *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8, Kış:1999, (ss.113-125), s.115.

eşlerinin herhangi bir hakkı bulunmamaktaydı.²⁷ İslam öncesi Türk tanrı kavramında, tanrının kutsal evlilikleriyle ilgili bir inanış bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, Türk tanrı anlayışı, Hint, Babil, Yunan, Asur ve Roma mitolojilerindeki gibi tanrıların tanrıçalarla evlilik yapma motiflerini içermemektedir.²⁸

1.2. Eski Türklerde Kadın ve Töre

Töre, yazılı kanunların olmadığı dönemlerde, toplum tarafından sözlü kanunların kökeni olarak kabul edilen ve büyük oranda değişikliklere kapalı bir yönetim şeklidir. ‘Töre’ kelimesinin etimolojik kökenleri arasında iki farklı kök bulunmaktadır. Birincisi, gelenek ve ahlak anlamında kullanılmış, Moğolcadan geçen ve Moğol hukukunu ifade eden bir terimdir. Ayrıca, Moğolca ‘tör’ kelimesinin devlet anlamında kullanıldığı da bilinmektedir. Eski Türkçede bu kelime ‘törü’ olarak yer almaktadır ve hüküm, yaptırım, kural ve görgü anlamında kullanılır. ‘Törü’ veya ‘töre’, köken olarak esasen Torah yani Tevrat kelimesinden türemiştir.²⁹

Türklerin devlet yönetimi, adaletin merkezde olduğu bir yapıya dayanmaktadır. Bu nedenle, kağanların devleti töre kurallarına uygun bir şekilde idare etmeleri gerekmiştir. Tarihsel gözlemler, kağanların kuvvetli oldukları dönemlerde, törelerini etkin bir şekilde koruduklarını göstermektedir.³⁰ Orta Asya coğrafyası, antik çağlardan itibaren, farklı dönemlerde çeşitli siyasi ve sosyal farklılıklar yaşamıştır. Bu bağlamda, kadın ve erkeğe neredeyse eşit haklar tanıyan törelerin yanı sıra, kadının erkekten geride olduğunu belirten töre kuralları da bulunmaktadır.³¹ İslamiyet’in kabulünden önce, Müslüman topluluklarda sosyal, ekonomik ve siyasi düzenin korunması için belirli kurallar bulunmaktaydı. Bu kurallar, İslamiyet öncesi dönemdeki hükümlerden kaynaklanıp, İslamiyet sonrasında şariat düzeni olarak devam etmiştir. Padişahlar, atalarından kalan töreleri şariat ilkeleriyle birleştirerek uyguladıkları bir düzen kurmuşlardır. Müslüman toplumun istek ve ihtiyaçlarına göre, töre ve şariat kuralları

²⁷ İbrahim Tellioglu, s.215.

²⁸ Numan Durak Aksoy, “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, s.154.

²⁹ Zeynep Burcu Akbaba, “Töre, Namus ve Töre Saikiyle Kasten Öldürme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:75, 2008, (ss.333-351), s.333-334.

³⁰ Halil İbrahim Ayçiçek, “Türklerin İslamiyet Öncesi ve Sonrası Devlet (Kamu) Yönetimi Anlayışının Karşılaştırılması”, *Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırma Makalesi*, Cilt:26, Sayı:1, 2002, (ss.1-8), s.2.

³¹ Nilgün Dalkesen, “İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya’da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2008, (ss.441-449), s.444.

yeniden şekillendirilmiştir.³² Töre ile ilgili en önemli kayıtlar Türk toplumunun yazarlarında mevcuttur.³³ Töre, eski devlet adamlarının Türk toplumlarında günlük hayatta uyulması zorunlu kuralları kapsamaktadır.³⁴ Töre kavramı, yaşamın kendisinden türeyerek sosyal yaşamın gerçeklikleriyle şekillenmiştir. Toplumun sosyo-ekonomik koşulları, töreleri biçimlendirir ve bu töreler, uzun dönemler boyunca geçerliliklerini sürdürürler; zamanın değişen şartları altında evrimleşebilirler. Sosyolojik perspektiften, töreler gelenek, örf ve adetlerin bir bütünü olarak kabul edilir. Bu çerçevede, töre dışı davranışlar, toplumsal normlardan sapma olarak görülür ve cezai yaptırımlara tabi tutulabilir. Töreler ve gelenekler, kadınların yaşamındaki konumları belirler. Kadınlar, aile yaşamının merkezinde olup, toplumun diğer kesimlerine etki ederler. Eski Türk toplumlarında kadınların toplumsal rolü, günümüzden farklıdır. Kadınlar, aile yaşamında önemli roller üstlenir ve ev işleri, çocuk bakımı gibi görevleri yürütürler; ancak erkek egemen bir toplumda, kadınların söz hakkı sınırlıdır. Töreler ve gelenekler, kadınların hayattaki yerini belirler; özellikle evlilik törenleri, kadınlar için önemli ritüeller arasındadır. Evlilik öncesinde ve sonrasındaki törenlerde kadınlar, özel rol üstlenirler. Eski Türk toplumlarında kadınların giyim kuşamları da önemlidir; baş örtüleri, ev içi ve dışı giysilerle uyum içindedir. Eski Türk toplumunda kadınların toplumsal konumu ve töreler, toplumun yapısal dinamikleri ve kültürel değerler doğrultusunda şekillenmiştir. Eski Türklerin kadınlara yönelik bakış açıları, o dönemin diğer toplumlarında yaygın olan ataerkil yapıya benzer özellikler taşımaktaydı. Bununla birlikte, kadınların sosyal hayattaki ve aile içindeki rolleri üzerinde belirgin etkileri bulunmaktaydı.³⁵

Eski Türk toplumlarında, kadınlar aile yapısının temel unsurlarından biri olarak görülmekteydi. Evlilik, aile oluşturma ve çocuk yetiştirme gibi alanlarda kadınların rolleri son derece mühimdi. Toplumsal yaşamda, özellikle ev içinde ailenin düzenlenmesi ve çocukların yetiştirilmesi konusunda kadınlar etkin bir rol üstlenmekteydiler. Eski Türk kültüründe, kadınlar belirli dönemlerde toplumsal

³² Nilgün Dalkesen, s.442.

³³ Hasan Göktürk Erdoğan, Eski Türklerde Töre: Ortaya Çıkışı, Yayılımı ve Uygulamaları, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İzmir,2017, s.7.

³⁴Serdar Ugurlu, Kaan Yilmaz, "Türk Devlet Yönetme Geleneginde Töre'den Örf'e Degışim" *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2, Spring 2011, (ss. 949-972), s. 954.

³⁵ Ayşe Erdoğan, "Türk Kadını ve Edebiyat", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1996, s.165.

faaliyetlerde aktif roller üstlenebilmekteydi. Özellikle bazı kadınlar, siyasi veya dini alanlarda etkili olmuş, hükümdarların anneleri veya eşleri olarak önemli olaylarda belirleyici bir konumda yer almışlardır. Ayrıca, bazı destanlarda ve halk hikayelerinde, kadın kahramanların ve onların toplumsal etkilerinin önemi vurgulanmıştır.³⁶ Gelenekler, eski Türk topluluklarında sıklıkla aile ve sosyal hayatın düzenlenmesinde temel bir rol oynamaktaydı. Özellikle evlilik, doğum ve cenaze gibi kritik yaşam olaylarında, kadınların bu geleneklere uygun şekilde hareket etmeleri beklenmekteydi. Bu gelenekler, çoğunlukla kadınların aile içerisindeki statülerini pekiştirirken, bazı durumlarda ise kadınları belirli rollerle sınırlandırma potansiyeline de sahipti. Buna karşın, eski Türk toplumlarında kadınların sosyal hayatta belli özgürlüklere ve yetkilere sahip oldukları kaydedilmiştir. Özellikle, aile yapısı içerisinde kadınların etkili bir söz hakkına sahip oldukları, hatta bazı durumlarda ekonomik faaliyetlerde ve ailevi görevlerde önemli roller üstlendikleri bilinir. Ayrıca, kadınların toplumsal etkinliklerde ve çeşitli kutlamalarda da aktif bir rol alabildikleri gözlemlenmiştir.³⁷

Eski Türk toplumlarında kadınların rolleri ve toplumsal yaşamdaki konumlarına dair mevcut bilgiler sınırlıdır. Bu nedenle bu konuda kesin bir tablo oluşturmak zorlaşmaktadır. Bununla birlikte, mevcut kayıtlar kadınların aile içerisindeki etkin rollerini ve toplumsal olaylarda gösterdikleri bazı katılımları ortaya koymakta, bu da onların eski Türk toplumundaki önemli bir konuma sahip olduklarını işaret etmektedir. Kadınlar, özellikle aile yapısında merkezi bir role sahipti. Aile, toplumun temel birimi olarak kabul edilirdi ve kadınlar bu temel birimin dayanıklılığını sağlardı. Genellikle ev işleri ve çocuk yetiştirme gibi sorumluluklar kadınlara yüklenirdi, bu da onların toplumsal rolünün büyük bir bölümünü tanımlardı.³⁸ Ancak, bazı kaynaklar eski Türk toplumlarında kadınların daha eşitlikçi bir rol üstlendiğine işaret etmektedir. Özellikle Orhun Abideleri ve çeşitli destanlarda, kadınların toplumsal yaşamda önemli yetkilere sahip olduğu ve hatta bazı zamanlarda savaşçı rolleri üstlendiği kaydedilmiştir. Ek olarak, kadınların toplum içerisindeki ekonomik faaliyetlere katılımı, özellikle hayvancılık gibi alanlarda aktif roller üstlenmeleriyle ilgili bazı kanıtlar da mevcuttur. Bu bulgular, kadınların eski Türk toplumunda sadece ailevi rollerle sınırlı kalmayıp,

³⁶ Gülçin Çandaroglu, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.93.

³⁷ Reşat Genç, “Reşat Genç’in Açılış Konuşması”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1996, s.15.

³⁸ Tahsin Ünal, *Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 53.

daha geniş bir toplumsal ve ekonomik etki alanına sahip olduklarını göstermektedir.³⁹ Eski Türk toplumlarında kadınların toplumsal statüsü, o dönemin kültürel, coğrafi ve dini dinamiklerine bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Genel bir bakış açısıyla, kadınların aile yaşamında önemli roller üstlendiği ve belirli durumlarda toplumsal etkinliklere aktif olarak katıldıkları belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Bu durum, eski Türk toplumlarının dinamik yapısını ve kadınların toplumsal yaşamdaki çeşitliliğini ve esnekliğini yansıtmaktadır.⁴⁰

Eski Türk toplumu hakkındaki bilgilerimiz, mevcut yazılı ve arkeolojik kanıtların sınırlılığı nedeniyle kısıtlıdır, bu da kadınların bu dönemde üstlendikleri roller ve toplumsal konumları hakkında net bir görüntü elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak, elimizdeki kaynaklar, kadınların toplumsal yaşamda aktif roller üstlendiğine ve aile içerisinde, hatta bazen toplumun diğer alanlarında da etkili olduklarına işaret etmektedir. Bu bulgular, Eski Türk toplumunun sosyal dinamiklerini ve kadınların bu dinamikler içerisindeki önemli rolünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Göçebelik dönemi için, yazılı bir kaynak olmaması nedeniyle töreler, kurallar sistemi anlamına gelir ve toplumsal düzeni sağlar. Töre, aynı zamanda farklı aşiretleri ayıran bir özellik taşır; her aşiretin kendine özgü töre anlayışı vardır ve töreye bağlılık esastır.⁴¹ Kuşkusuz, töre kavramına bu şekilde bir anlam yüklenmesindeki başlıca nedenlerden biri, pederşahiliğin modern toplumlarda yerleşik bir özellik olmasıdır.⁴² Bu güç dinamiği, zaman içinde kadını erkeğe bağlı bir konuma getirmiş ve kadının erkeği koruyucu olarak görmesine yol açmıştır.

1.3. Farklı Toplumlarda Kadın

1.3.1. Konfüçyüsçülük'te Kadın

Dünya tarihi boyunca, farklı toplumlar, diller ve düşünce yapıları altında kadınlar, bazen yüksek değer ve saygınlıkla muamele görürken, genellikle geri plana itilerek ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Kadınlar, değişik toplumlar içinde

³⁹ Mehmet Eröz, Ali Güler, *Türk Ailesi*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.20.

⁴⁰ Ziya Gökalp; *Türk Ahlakı*, Tokar Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1992, s.74.

⁴¹ Emre Kongar, "Toplumbilim Açısından Töre, Şeriat ve Evrensel Hukuk", <http://www.kongar.org/aydinlanma/2000/aydin206.php> , (çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

⁴² Zeynep Burcu Akbaba, s.334.

çeşitli davranış kalıplarına tabi olmuşlardır. Toplumların bu bakış açısını etkileyen önemli faktörler arasında inanç sistemleri, gelenek ve görenekler gibi etkenler yer almaktadır.⁴³ Konfüçyüs, Çin'in en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilir.⁴⁴ M.Ö. 479 yılında vefat etmiş ve ölümünden sonra bile öğrencileri mezarının başından ayrılmayarak yasını tutmuş ve onun öğretilerini yaşatmaya devam etmiştir.⁴⁵ Konfüçyüs'ün öğretileri, bir din olmaktan ziyade ahlaki bir ders biçiminde ele alınmıştır.⁴⁶ Onun görüşlerinin Çin toplumundaki etkinliğinin temel nedenleri arasında, dünya yaşamına doğrudan ilişkin olması yer almaktadır.⁴⁷ Özellikle kadınlar üzerindeki etkisi, bireyselliğe karşı katı yaklaşımıyla dikkat çekmektedir.⁴⁸ Konfüçyüs düşüncesine göre, kadının toplum içindeki rolü, erkeğe hizmet etmek, geri planda kalmak ve güvenilmez olarak algılanmak üzerine odaklanmıştır. Bu perspektife göre, kadınlar, yaşamlarını öncelikle babalarına, sonrasında eşlerine ve varsa oğullarına bağlı olarak sürdürmelidir. Konfüçyüsçü sistem, kadınların kontrol altında tutulması ve sınırlı özgürlükleriyle birlikte belirli sosyal hiyerarşilere tabi olmalarını savunmaktadır. Bu düzen, uzun yıllar boyunca Çin toplumunda etkili olmuş ve günümüzde dahi cinsiyet eşitsizliğinin belirgin bir şekilde hissedildiği bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Yalnızca erkek çocuk doğuran kadınların itibar kazandığı, diğer durumlarda ise miras ve boşanma hakları gibi konularda söz hakkına sahip olmadığı bir toplumda, erkek soyunun devamı için birden fazla kadınla evlenme uygulaması kabul edilmiştir.⁴⁹ Kocasına emir veremeyen kadın, yalnızca arkadaşça önerilerde bulunabilir. Bu sistemde kadın alt derecede, erkek ise üst derecededir. Kadının kocasına saygı göstermesi zorunludur.⁵⁰ Konfüçyüs'e göre, insanlık için zararlı olan, erkekler üzerinde etkili olan ve hâkim olan kadındır.⁵¹ Konfüçyüsçülük'te, kadın ailenin temel yapı taşı olarak

⁴³ Semine İmge Azertürk, Tuğçe Akman, "Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, 2018, (ss.19-37), s.20.

⁴⁴ Fatma Ecem Ceylan, "Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Uluslararası Filoloj, ve Çeviribilim Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, (ss.142-148), s.142.

⁴⁵ Selahattin Fettahoğlu, "Konfüçyüs ve Öğretisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:16, 2004, (ss.305.325), s.307.

⁴⁶ İbrahim Özmen, Abdulkadir Buluş, "Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?", *Medeniyet ve Toplum*, Cilt:1, Sayı:1, 2017, (ss.9-33), s.11.

⁴⁷ Nurcan Kalkır, "Konfüçyüs'ün Yönetim Anlayışı Üzerine Bir Analiz", *Current Research in Social Sciences*, Cilt:4, Sayı:3, 2018, (ss.97-107), s.98.

⁴⁸ Büşra Görgülü, Çin Dış Politikasında Konfüçyüsçülük, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2021, s.16.

⁴⁹ Durak Duman Aksoy, "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", s.151.

⁵⁰ Büşra Görgülü, s.15.

⁵¹ Sıddık Ağçoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2016, (ss.14-24), s.16.

görülmektedir. Kadınların aile içindeki konumu ve görevleri oldukça önemlidir, ancak kadın ve erkek arasında eşitlik söz konusu değildir. Erkekler toplumsal hayatta daha etkin bir rol üstlenirken, kadınlar aile hayatında büyük bir etkiye sahiptir. Konfüçyüsçülük'te kadınların temel görevi aile içinde barış ve huzurun korunmasıdır. Kadınların ev işleriyle ilgilenmesi, çocuk yetiştirmesi ve eşlerine destek olması beklenmektedir. Kadınların erkeklerle aynı toplumsal statüye sahip olmaması, onların aile hayatındaki rolünün önemini azaltmamakta, aksine bu rol toplumsal düzene büyük bir katkı sağlamamaktadır. Konfüçyüsçülük'te kadın eğitimi de önemlidir; kadınların eğitilmiş olmaları aile hayatında daha etkili olmalarını sağlamaktadır. Konfüçyüs, kadın eğitiminin toplumun genel ahlaki değerlerini yükselteceğini savunmaktadır. Kadınların toplumsal hayatta daha az etkin olması bazı kesimler tarafından eleştirilmiş, ancak bu eleştiriler çoğunlukla Batı kültürünün etkisiyle ortaya çıkmıştır. Konfüçyüsçülük, Doğu Asya kültürünün bir parçasıdır ve bu kültürde kadının aile hayatındaki rolü oldukça önemlidir. Kadınların toplumsal hayatta daha az etkin olması, Batı kültüründeki gibi bir dezavantaj olarak görülmemektedir.

1.3.2. Asurlularda Kadınlar

Babil'deki Hammurabi kanunları, tek eşliliğin hâkim olduğu ancak bazen çok eşliliğe de rastlanan bir toplumda, boşanma ile ilgili olarak, erkek namusunu koruyamadığı durumlarda ve kadın eşinden haksızlık gördüğünde onu terk etme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.⁵² Asurlular tarafından düzenlenen vasiyetnamelerde, mirasçılar arasında eşlerin ve kız çocuklarının, diğer mirasçılar ve erkek kardeşlere göre daha fazla pay aldığı görülmüştür, ancak evlenen kızlar babalarının mirasından pay alamamaktaydılar.⁵³ Tarih boyunca toplumların önemli bir parçası olan kadınlar, Asur toplumunda çeşitli rol ve sorumluluklar üstlenmiştir. Asur kadınlarının sosyal statüsü, diğer antik toplumlara kıyasla oldukça yüksek olup, toplumun çeşitli alanlarında aktif olarak yer almış ve iş hayatında önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle ticaret ve zanaat alanlarında kadınların faaliyetleri yaygın olup, kendi işlerini kurabilir ve ticaret yapabilirlerdi. Asur hükümetinde görev alabilen kadınlar, bazen önemli politik

⁵² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, İkinci Baskı, Ankara, 1991, s.12.

⁵³ Hüseyin Üreten, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kadın", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:3, 2017, (ss.349-353), s.351.

pozisyonlara getirilmiştir. Eğitim konusunda da Asur kadınlarına önem verilmiş, okuma yazma öğrenme fırsatına sahip olmuşlar ve bazıları ileri düzeyde eğitim alabilmiştir. Eğitimli kadınlar, şiir yazma, müzik yapma ve diğer sanatsal faaliyetlerde bulunarak toplumun kültürel ve entelektüel hayatına katkıda bulunabilmiştir. Asur toplumunda evlilik ve aile hayatı da önemliydi. Kadınlar genç yaşta evlenir, evlilik onların sosyal statüsünü belirleyen bir unsur haline gelirdi. Evli kadınlar, ev işleri ve çocuk yetiştirme görevlerini üstlenirken, toplumun diğer alanlarında da aktif olarak yer almıştır. Kadınlar dini tören ve festivallerde önemli roller üstlenebilir, siyasi ve dini liderlerin danışmanı olarak görev yapabilirlerdi. Asur ticaret kolonileri çağında kadınlar sosyal ve ticari hayatta aktif roller üstlenmiş, Asur-Anadolu ticaret sevkیاتlarında önemli rol oynamışlardır. Ticarete bağımsız hareket edebilen kadınlar, borç verme, senet düzenleme gibi işlemleri de gerçekleştirmişlerdir. Tarihte önemli bir kayıt olan Puşukīn ve karısı Lamassī arasında gerçekleşen ticari mektuplaşmalar, ticarete etkili bir iş kadını olan Lamassī'nin önemini ortaya koymaktadır.⁵⁴

1.3.3. Antik Yunan'da Kadın

Kadınların doğurganlık kapasitesi, tarihsel süreç boyunca sürekli olarak bir ilhamı kaynağı olarak görülmüştür. Soyun devamlılığını sağlama yetisi nedeniyle kadınlar, kutsal bir konumda değerlendirilmişlerdir. Ancak, genellikle kadınlar bu belirlenmiş rolün ötesine geçme imkânı bulamamışlardır. Antik Yunan'da da bu durum geçerlilik kazanmaktaydı.⁵⁵ Antik Yunan'da kadının yaşamının kısıtlanması ve sınırlandırılması, inkâr edilemez bir gerçektir. Kendilerine biçilen rollerin sınırları içinde var olan Yunan kadınları, geç dönem Yunan mitolojisinde ve yaratılış mitoslarında, Helen'in sebep olduğu savaşlar neticesinde felaketin başlıca nedeni ve sebebi olarak tasvir edilmiştir. Bu, Antik Yunan toplumunun kadınlara attığı rollerin ve onların toplumsal algısının somut bir yansıması olarak kabul edilir. Kadınlar, genellikle bu mitolojik betimlemeler aracılığıyla sadece ev içi ve ailevi rollerle sınırlı kalmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel ve mitolojik olaylarda da olumsuz etkenler olarak

⁵⁴ Şerife Koçyiğit, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kraliçelerin Yönetimdeki Rolü (M.Ö. 1975-1725)", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt:5, Sayı:11, (ss. 525-534), s.526.

⁵⁵ Derya Karaaslan, "Antik Yunanda Kadın Olmak", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2016, (ss.159-174), s.161.

gösterilmişlerdir.⁵⁶ Homeros’a göre; Helena yüzünden kentin kıta Yunanistan’ından gelen Akhalar tarafından yıkılmıştır.⁵⁷ Uzun yıllar Antik Yunan’da kadınların ve kız çocuklarının rolleriyle ilgili inanışlar, hayatlarının saklı ve çerçeveli olduğu etrafında şekillenmiştir. Kadınlar kamu alanlarının dışında tutularak vatandaşlıktan mahrum bırakılıp hiçbir meşru veya siyasi duruşa sahip değildir. Dışlanan kadınlar, kız çocukları, eşler ve anneler olarak Oikos’a ya da hane halkına indirgenerek,⁵⁸ kölelerle bir tutulduğu görülmektedir.⁵⁹ Kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında, oy kullanma, toprak sahipliği ve miras hakkı gibi birçok alanda daha az haklara sahip olmuşlardır.⁶⁰ Yunan tasvirinde kadın kuvvetsiz ve aciz düşüncesiyle özdeşleşmiştir. Toplum zihniyetinde kadınların fiziksel farklılıkları kuvvetsiz olmaları onların ‘tabiatları’ olarak tanımlanması yerine ‘irade ve algılarının güçsüz ve zayıf yaratılışları olarak tanımlanmıştır.⁶¹ Aristoteles, kadın ve erkeğin doğuştan birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Aristoteles, kadınların zekâ bakımından erkeklerden geri olduğunu savunmuş ve “Politika” adlı eserinde, kusursuz bir devletin varlığı için yönetenler ve yönetilenlerin olması gerektiğini belirtmiştir. Ailenin bir devlet yapısı olarak ele alındığında, bu yapı içinde yönetenler ve yönetilenlerin varlığının önemli olduğunu vurgulamıştır. Aristoteles, toplumsal düzeyde kadınların her zaman yönetilen konumunda olması gerektiğini iddia etmiştir. Kadınların akıl ve zekâ sahibi olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yeteneklerini nasıl kullanacaklarını bilemediklerini öne sürmüştür. Bu sebeple kadının, kendi varlığını sürdürebilmek için erkeğe ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Aristoteles, toplumda erkeğin “yaratıcı”, kadının ise yalnızca “taşıyıcı” olduğunu belirtmiştir.⁶² Antik Yunan toplumunda, erkekler kimseden izin almadan pazar ve çarşıda serbestçe dolaşabilirken, kadınların evden dışarı çıkmaları genellikle mümkün olmadığı için izinsiz çarşı veya pazara gitmeleri söz konusu değildi. Bu durum, alışveriş görevinin de erkekler tarafından yerine getirilmesine yol açmıştır. Evlilik söz konusu olduğunda, kızlar 15

⁵⁶ Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat (Çev.), *Hesiodos, Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 201.

⁵⁷ Didem Demiralp, “İlkçağ Anadolu Efsanelerinin “En Güzel”i: Troyalı Helena”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2010, (ss.202-213), s. 201.

⁵⁸ “Antik Yunan Kadınlarının Gizli Hayatları”, Arkeofili, <https://arkeofili.com/antik-yunan-kadinlarinin-gizli-hayatları/>, (Erişim Tarihi: 05.08.2022).

⁵⁹ Ziya Kazıcı, “İslâm’da Kadın: (Bir Mukayese)”, *İlahiyat Akademi*, Sayı:11, 2020, (ss.57-72), s.59.

⁶⁰ “Antik Yunan’da Kadın Olmak”, *Nereye*, <https://nereye.com.tr/antik-yunanda-kadin-olmak/>, (Erişim Tarihi: 05.08.2022).

⁶¹ Derya Karaaslan, s.161.

⁶² Bekir Güzel, “Lysistrata: Kadının Antik Yunan Toplumundaki Yeri”, *Turkish Studies*, Cilt:10, Sayı:10, 2015, (ss.505-522), s.510.

yaşına ulaştıklarında evlilik hazırlıkları başlar, evlenme yaşı çoğunlukla 16 ile 18 yaşları arasında değişirdi. Bu evliliklerde, erkekler genellikle kızlardan daha yaşlı olurdu.⁶³ Özetle, Antik Yunan’da kadınlar, erkek egemen bir toplumda yaşamaktaydılar ve esas olarak ev işleriyle ilgilenen bir role sahipti. Bu dönemde kadınların toplumdaki konumu oldukça sınırlı idi. Onlar, evde kalmak ve ev işleriyle ilgilenmekle yükümlü tutulmuş, eğitimleri kısıtlı kalmış, çoğunlukla okuma yazma bile öğrenememişlerdi. Ayrıca, kadınların siyasi haklara sahip olmadıkları bir gerçektir.

1.3.4. Roma Döneminde Kadın

Eski Roma’da aile yapısını incelediğimizde, babanın mutlak bir otoriteye sahip olduğu görülmektedir. Çocuklar ve babalar arasında olduğu gibi, eşler arasında da hukuksal bir ilişki bulunmamaktadır. Aile babası tarafından baskı altında tutulan aile yapısında, kadının hukuksal olarak hayvanlar ve kölelerden farksız bir konumda olduğu dikkat çekmektedir.⁶⁴ Yunan kadınına oldukça benzer bir konumda olan Roma kadınının, erkek üzerinde mutlak bir söz hakkına sahip olduğu görülmemektedir.⁶⁵ Babanın egemenliğinin olduğu ailede baba, gücünü dinden ve adetten alır. Baba ailenin bütün mal varlığına sahip olup istediği şekilde kullanma hakkına sahiptir. Babanın himayesi altında olan kişiler yalnızca köleler ve çocuklar değil aynı zamanda karısı ve ailesidir.⁶⁶ Erken Roma döneminde, haklar yalnızca erkeklere aitti. İster kız ister erkek olsun; baba, doğan çocuğu kabul etmek zorunda değildir. On Levha Kanunlarına göre, doğumda çocuğu reddetme ve onun yaşayıp yaşamayacağına karar verme yetkisi yalnızca babaya aitti. Eğer baba, çocuğu yerden alıp kucağına alırsa, bu hareket çocuğun evlat edinildiği ve ailenin bir üyesi haline geldiği anlamına gelirdi. Eğer böyle bir kabul işlemi yapılmazsa, çocuk genellikle halka açık yerlerde veya heykellerin bulunduğu boş meydanlarda terk edilirdi. Erkek çocuklar bazen başkaları tarafından alınıp büyütülse de kız çocuklarının alınması nadiren gerçekleşirdi.⁶⁷ Bir kadın, babasının otoritesinden

⁶³ Ayşe Gül Akalın, “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 33, 2003, (ss.17-47), s.29.

⁶⁴ Giovanni Pugliese, Çev: Ziya Umur, “Roma Ailesine Tarihî Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:22, Sayı: 1-4, 2011, (ss.339-349), s.340.

⁶⁵ Ziya Kazıcı, s. 60.

⁶⁶ Sevil Yıldız, “Roma Hukukunda Evlenme Engelleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:69, Sayı: 2, 2020, (ss.879-914), s.881.

⁶⁷ İlhamı Durmuş, *İskitler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1993, s.25.

çıkarak kocasının himayesine girdiğinde hem mal varlığı hem de kendisi kocasına ait olurdu. Bu durum, kadının üstünlük altına girdiği anda hak sahibi olma hakkını yitirmesinden kaynaklanıyordu. Erkeğin korumasına geçen kadın, mal varlığını kaybederek, kocasından farklı bir hukuki ehliyet kazanması pek mümkün olmayan bir durumdaydı. Ancak, erkeğin korumasından çıkması halinde, hak ehliyetini yeniden kazanmak için talepte bulunabilirdi.⁶⁸ Özetle, bu dönemde kadınlar, Roma toplumunun bir parçası olarak yer almakla birlikte, günümüz toplumundaki konumlarına kıyasla oldukça farklı bir durumda idiler. Roma dönemi kadınları, ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevlerle yükümlü olup, zanaatkarlık ve ticaret gibi işlerle uğraşanlar da bulunmaktaydı. Ancak, kadınların eğitim almaları ve siyasi haklara sahip olmaları genellikle mümkün değildi. Erkek egemen bir toplumda yaşayan Roma dönemi kadınları, erkeklerin kontrolü altındaki bir aile yapısında bulunuyordu. Evlilik yaşı düşüktü ve evlilikler çoğunlukla aileler tarafından düzenlenmekteydi, bu da kadınların özgür iradeleriyle karar verme haklarını kısıtlıyordu. Giyim kuşam konusunda sıkı kurallara tabi olan kadınlar, ailelerinin sosyal statüsüne uygun şekilde giyinmekteydi. Evli kadınlar için saçlarını açık bırakmak uygun görülmezken, dini törenlere katılımlarında da erkeklerden ayrı bölümlerde oturmaları gerekiyordu.

1.4. İslam’da Kadın ve Türk Kadını

1.4.1. Eski Arap Coğrafyalarında Kadın

Cahiliye dönemi, İslamiyet’in kabul edilmesinden önceki zaman dilimini ifade etmektedir ve İslamiyet’in öğretilerine aykırı olmak gibi bir anlam taşımaktadır. Bu dönem, genel olarak geri kalmışlık ve bilgisizliğin hâkim olduğu bir zaman olarak kabul edilmektedir.⁶⁹ Bu dönem Cahiliye ve Cahiliye çağı olarak adlandırılır. İslamiyet döneminde ortaya çıkan bir terimdir. Çıkış amacı Kur’an’da, hadislerde İslam öncesi dini inanç, davranışların İslamiyet dönemiyle ayırt etmek içindir.⁷⁰ Arap Cahiliye döneminde, göçebe bir hayat sürdürülmüştür. Bu hayat tarzı, toplumsal ahlak kuralları

⁶⁸ Özlem Söğütlü Erişgin, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2016, (ss. 1-31), s.4.

⁶⁹ Ramazan Altıntaş, “*Diyanet İlmî Dergisi*”, Cilt:37, Sayı:1, 2001, (ss.61-85), s.62.

⁷⁰ Mustafa Fayda, “Cahiliye”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

ve bilgidan uzak kalınmasına neden olmuştur.⁷¹ Cahiliye Dönemi'nde, yani İslamiyet öncesi dönemde, putperestlik hâkim olmuştur.⁷² Putlar için savaşlar yapılır ve putlardan yardım beklenirmiştir.⁷³ Bu dönemin kadına bakışını anlayabilmek için, öncelikle toplumun yapısına bakmak gerekir.⁷⁴ Eski Arap toplumunda, İslamiyet öncesi kadınla ilgili tartışmalar, Cahiliye döneminde rastlanılmıştır. Arap toplumunda, İslamiyet öncesi yaşanan tartışmalardan birisi de kadının insan olup olmadığıdır.⁷⁵

Kur'an'ın inmeye başlamasından önceki dönemlere Cahiliye devri denilmiş ve Cahiliye, bir hayat tarzı olarak kabul edilmiştir. Bu cehalet, sadece Arap toplumları için değildi. Bu katılık ve cehaleti resmetmek için, kadının durumuna bakmak yeterli olacaktır.⁷⁶ Cahiliye Arap toplumu için kadın utanç duyulan bir varlıktır.⁷⁷ Cahiliye toplumu ataerkil bir toplumdur ve kadın hep geri plana itilmiştir. Aynı zamanda çoğunlukla göçebe yaşam tarzını benimsemeleri sürekli savaş durumunda olan erkek, savaşmayan kadını kendisine yük olarak görmüştür. Yine bu dönemin kız çocuğuna bakışı baba için utanç konusu olmuştur. Kızını diri diri toprağa gömen erkektir. Bu durumun acımasızlığı ve utancı Kur'an'da birçok ayette dile getirilmiştir.⁷⁸ Bu yaşam biçimi ayrımı, birçok konuda yaklaşım ve deneyim farklılığını göstermektedir. Araplar arasında kabile birliği önemli olup, kabile şeflerinin üstünlüğü, güçlerini oluşturmaktadır. Bazen kabileler arasında farklı adetler bulunabilmektedir. Cahiliye toplumunda iki tür yaşam tarzı mevcuttur: yerleşik ve göçebe. İster yerleşik ister göçebe olsun, kadınların yasal statüsü Arap olmayan toplumlardaki kadınlarınkine benzerdir. Genel olarak bu dönem, azatlılar ve cariyeler olmak üzere iki kısım olarak ele alınmaktadır. Cahiliye döneminin kadınlara uygulanması, esas olarak cariyeler ve asil olmayan Bedevi ailelerine mensup kadınlar için geçerlidir. Fuhuş ve zina, hür kadınlar

⁷¹ Abdurrahman Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dini Yapı Aralık", *İlahiyat Dergisi*, Sayı:1, 2018, (ss.107-134), s.108.

⁷² Mahmut Kelpetin, "Cahiliye", <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cahiliye>, (çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

⁷³ Mehmet Bölükbaş, "Cahiliye Devri Arapların Din Anlayışı", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı:49, 2009, (ss.97-120), s.101.

⁷⁴ Ramazan Aksoy, "İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı:15, 2021, (ss.21-39), s.27.

⁷⁵ Sıddık Ağçoban, s.17.

⁷⁶ İbrahim Fidan, "Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi", *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, Cilt:19, Sayı:49, 2016, (ss.293-320), s.297.

⁷⁷ Ahmet Acarlıoğlu, "Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt:23, Sayı:1, 2009, (ss.441-460), s.444.

⁷⁸ Aysun Kök, Hadislerde Kadın ve Fıtrat, (Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019, s.9.

için ayıp kabul edilirken, köleler ve cariyeler için normal kabul edilmiştir. Hatta Ebu Süfyan'ın karısı Hintli bir Müslüman olduğunda, ona vefa şartlarına dikkat edildiği müddetçe zina yapılmaz denilmiştir; özgür kadınlar zina yapar mı diye tepki gösterilmiştir. Zina, cariyeler tarafından değil, özgür kadınlar tarafından kınanmaktadır.⁷⁹ Erkeklerin kadınlara göre fiziksel olarak daha güçlü olmaları, savaşçı yapılarını korumaları açısından her zaman boylar için erkekleri daha değerli kılmıştır. Bu durum, erkek çocukların önemini boyların güvenlikleri ve gelecekleri için artırmış, erkek çocukların doğumu, toplum tarafından, özellikle de baba için, onur kaynağı olarak görülmüştür. Erkek çocuğunun doğumu sonrası verilen yemek şöenlerine karşın, kız çocukların doğumu baba için utanç kaynağı olarak görülür ve toplum tarafından kınanmaktadır.⁸⁰

Arap milletinde İslamiyet öncesi kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki cinsiyeti cahiliye döneminde kültür ve örf-adet yapılarına göre şekil almıştır. Cahiliye döneminde kadınların ve kız çocukların toplumsal cinsiyetleri bakımından hor görüldükleri en önde miras konularında ve bunun yanı sıra gerek ekonomik gerek sosyal konularda mahrum bırakıldığı herkes tarafından bilenen bir husustur.⁸¹ Yine Arabistan'da Cahiliye döneminde kadınlara yönelik bir diğer haksızlık yapılan durum ise boşanma konusudur. Erkeğin istediği zaman karısından boşanma veya isteğine göre tekrar geri alabilme özgürlüğü vardı. İdde uygulanmakta fakat ne kadar süre beklenmesi gerektiği bilinmemekteydi. Bu da kadınlarda baskı ve sınır altında kalarak eziyet çekmelerine neden olmaktaydı. Bu durumda ne tam olarak eşleriyle evli kalabiliyor ne de yeni bir hayat kurup başkasıyla evlenebiliyorlardı.⁸² Arap coğrafyasında kadınlar, genellikle erkeklerin gölgesinde kalmış ve toplumda ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülmüşlerdir. Ancak, Arap coğrafyasında kadınların toplumsal statüsü, zaman içinde değişim göstermiştir. İslam öncesi Arap toplumunda kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. Kadınlar, ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevlerle sınırlı tutulmuşlardı. Ayrıca, kadınlar miras hakkından yoksun bırakılıyor ve evlilik dışı ilişkileri cezalandırılıyordu. Ancak, İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte kadınların toplumsal

⁷⁹ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989, s.76.

⁸⁰ Nur Yıldırım, *Cahiliye Toplumunda Kureys Kadını*, Ksü Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Samer Yayınları, Kahramanmaraş, 2019, s.22.

⁸¹ İbrahim Yılmaz, "İslam Hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet İle Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, (ss.347-376), s.352.

⁸² Ayten Erol, Fatma Gökalp, "İslâm Aile Hukukunda Kadının Evliliğini Sona Erdirme Hakkı", *Kalemname*, Cilt:7, Sayı:13, (ss.11-32), s.15.

statüsü değişmeye başladı. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip oldular. Kadınlar, evlilik dışı ilişkilerden dolayı cezalandırılmadılar ve miras hakkına sahip oldular. Ayrıca, kadınların eğitim almaları ve çalışmaları teşvik edildi. İslam'ın bu reformları, kadınların toplumsal statülerini yükseltti ve onları toplumda daha aktif bir rol almaya teşvik etmiştir. Ancak, İslam'ın reformlarına rağmen Arap coğrafyasında kadınların toplumsal statüsü, erkeklerin egemenliği altında kalmaya devam etti. Kadınlar, hala erkeklerin gölgesinde kalmış ve toplumda ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülmüşlerdir. Kadınların eğitim almaları ve çalışmaları teşvik edilse de, erkeklerin egemenliği altında kalmaları nedeniyle kadınlar, toplumda lider pozisyonlarına erişmekte zorlanmışlardır. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte kadınların toplumsal statüsü yükseltilmiş olsa da erkeklerin egemenliği altında kalmaları nedeniyle kadınlar, toplumda lider pozisyonlarına erişmekte zorlanmışlardır. Bugün ise, Arap coğrafyasında kadınların toplumsal statüsü, hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

1.4.2. İslam'da Kadın ve Statü Dönüşümü

İslam dini, kadınların statüsü ve toplumdaki rolü konusunda önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm, İslam'ın ortaya çıkışından önceki Arap toplumunda kadınların yaşadığı sıkıntıları ve ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. İslam'ın gelişile kadınlara daha fazla hak ve özgürlük tanınmış, toplumda onların daha aktif bir rol üstlenmeleri teşvik edilmiştir. İslam öncesi Arap toplumunda kadınlar, sosyal ve ekonomik açıdan ikinci sınıf vatandaş olarak görülmekteydi. Kadınlar, miras hakkından mahrum bırakılmış, evlilik ve boşanma gibi konularda söz hakkına sahip olmamıştır. Ayrıca, yukarıda da bahsedildiği gibi kız çocuklarının doğumu utanç kaynağı olarak görülmüş ve bazen onları diri diri gömmek gibi acımasız uygulamalara başvurulmuştur. Ancak İslam'ın ortaya çıkışıyla bu durum değişmeye başlamıştır. İslam dini, kadınların eşit haklara sahip olduğunu ve toplumda aktif bir şekilde yer alabileceklerini vurgulamıştır. Kur'an-ı Kerim'de kadınlara saygı gösterilmesi, onlara değer verilmesi ve eşit muamele yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu, kadınların statüsünde önemli bir dönüşüm sağlamıştır.

İslam dini, kadınlara miras hakkını tanımış ve evlilik ve boşanma gibi konularda söz hakkına sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca, İslam'da kadına yönelik şiddet ve kötü

muamele kesinlikle yasaklanmıştır. İslam toplumunda kadınlar, toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenme fırsatına sahip olmuşlar, eğitim haklarına kavuşmuş ve bilgiye erişimleri kolaylaştırılmıştır. İslam toplumunda kadınlar, siyaset, ekonomi, eğitim ve diğer alanlarda etkin bir şekilde yer alarak toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuşlardır. Ancak, İslam'ın kadının statüsünü yükseltmesine rağmen, bazı toplumlarda kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet hala devam etmektedir. Bu durumun nedenleri arasında kültürel faktörler, yanlış yorumlamalar ve ataerkil kalıntılar bulunmaktadır. İslam'ın özünde kadına eşit haklar tanınsa da bazı insanlar bu prensipleri yanlış anlamakta ve kadına karşı ayrımcılık yapmaktadır. Bu sorunların çözümü için toplumsal farkındalığın artırılması, eğitimin yaygınlaştırılması ve kadının güçlendirilmesi önemli adımlardır. Kadınlar, İslam'ın öğretileriyle eşit haklara sahip olmuş ve toplumda daha aktif bir rol üstlenme fırsatına kavuşmuşlardır. Ancak, bu dönüşümün tam anlamıyla gerçekleşmesi için daha fazla çaba sarf edilmeli ve kadına yönelik ayrımcılıkla mücadele edilmelidir. İslam'ın özünde kadına verdiği değer toplumda tam anlamıyla hayata geçirilmesi, adil bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır. İslamiyet öncesi Türkler, birçok dini kabullenmişlerdir. Ancak dini inançları tarih süresince İslamiyet, en önemli yeri oluşturmuştur.⁸³

Bilindiği üzere İslamiyet M.S. 7. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Fakat Türklerin İslamiyet'i kabullenmeleri, kısa sürede gerçekleşen bir hadise olmamış, bu kabulleniş uzun bir süreçte ve belirli bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Müslümanlar ile temas halinde olan Türklerin tamamen İslamiyet'e geçişleri, yaklaşık 400 yıllık bir sürece tekabül etmektedir.⁸⁴

Eski Türklerde kadın önemli bir konumdayken, İslamiyet'in kabulü sonrası farklı toplumların etkisinde kalarak yaşanan bazı değişimler, kadının toplumdaki yerini ve önemini büsbütün değiştirmiştir.⁸⁵ Bir yandan Türkler, kendi gelenek ve göreneklerine sahip çıkmaya çalışmış, öte yandan İslamiyet'ten etkilenmeleri, Anadolu'da ortaya çıkan tarikatlarla birlikte kadının statüsünün de değişmeye başlaması söz konusu

⁸³Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 1998, (ss.409-418), s.411.

⁸⁴ Halil İbrahim Ayçiçek, s.5.

⁸⁵ Ülkü Çetinkaya, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, Sayı:4, 2008, (ss.280-334), s.281.

olmuştur.⁸⁶ İslam coğrafyasının geniş bir bölümünde katı ve baskıcı bir anlayış hâkim olmuştur. Bu durumdan en çok etkilenen ve mağdur olanlar ise kadınlar olmuştur.⁸⁷ Kur'an'da, erkek ve kadın arasında hiçbir ayırım olmadığı ifade edilir; yalnızca fiziksel yaratılış açısından aralarında farklılıklar bulunmaktadır.⁸⁸ Ayetlerde sıkça “Ey insanlar” ya da “Ey iman edenler” şeklinde bir seslenişle başlanır. Bu sesleniş hem kadınlara hem de erkeklere yöneliktir ve Kur'an'ın temel gayesi de budur. Bu anlayışta cinsiyet, ırk veya dil fark etmeksizin tüm insanlar eşit kabul edilir. Kur'an'ın bu yaklaşımı, sınıf ayırımı yapmadan, kız çocuklarını diri diri toprağa gömen ve cahiliye toplumu olarak adlandırılan Arap toplumu için bir dönüm noktası olmuştur.⁸⁹

İslam, Arapların kadınlara yönelik tüm kötü fikir ve davranışlarını, haksızlıklarını ve abartılarını yasaklamış ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. O, insan iken kadın ve erkeği eşit kabul etmiş, bütün yükümlülük ve mükâfatlarda onları eşit görmüştür. Kadınları kamusal yaşamdan dışlamaya çalışmamış, sadece kadın erkek ilişkilerinin boyutlarını, ilkelerini ve çizgilerini belirlemiştir. Vahiy, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle başlamış ve ölümüyle sona ermiştir. Peygamber döneminden bu yana geçen yirmi üç yılda Müslümanlar sorunlarını O'na danışarak çözmüşlerdir. Bazen de bu yaşanan sıkıntılarla ilgili bir ayet nazil olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslümanların elinde bulunan İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet, sorunların çözümünde kullanılan temel kaynaklar haline gelmiştir.⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'in okunması ve tetkik edilmesi sonucunda, insan hakları ve özellikle kadın haklarını ele alan birçok ayetin bulunduğu görülmektedir.⁹¹ Kuran'da toplumun çekirdeği olan ailenin önemli bir unsuru olan kadınlarla ilgili hükümlerin çoğu kadın, anlamına gelen Nisa Suresi aracılığıyla anlatılmaktadır. Bu, İslam'ın kadına karşı tutumunu göstermesi açısından önemlidir. İslam dini, erkeğe ve kadına tabiatlarına göre farklı görevler yüklese de insanlık ibadet, iyilik ve günah açısından adalet yaratırken, değerler ve

⁸⁶ Duygu Çelik, Ramazan Şamlı, “Türk Kadının Meclise Yürüyüş Süreci”, *Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2013, (ss.136- 145), s.137.

⁸⁷ Ali Asker, Canan Yıldırım, Duygu Özkan, “Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu “İslamiyet'te Kadın” Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Bakü, Ekim 2017 Editörler: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, ANKAD Yayınları, Ankara,2017, (ss.40-50), s.49.

⁸⁸ Aysun Kök, s.11.

⁸⁹ Elif Havva Erçevik, “İslam ve Kadın” *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Genç Atebe Dergisi*, Sayı:2, 2021, (ss.7-12), s.9.

⁹⁰ Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyet te Kadın*, Birey ve Toplum Yayıncılık, (Çev. Hasan Ali Ediz), Ankara, 1985, s.123.

⁹¹ Beyza Bilgin, *İslamda Kadının Rolü Türkiye'de Kadın*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2014, s.7.

görevler açısından iki cins arasında hiçbir fark olmadığını göstermektedir. Hz. Muhammet kadınları merhametli oluşları, annelikleri ve özverili oluşlarıyla hep örnek göstermiştir. Hz. Peygamber'in her daim övgüyle bahsettiği, Yahudilerin de tarihinde önem arz eden Asiye ve Hz. İsa'nın annesi Meryem olmuştur. Bu iki kadından takdirle bahsetmiştir.⁹²

Ağaoğlu, İslam dininin aslında kadınlara önemli haklar verdiğini ve onları toplumda bulunduğu alt konumun üzerine çıkardığını vurguluyor. Bunu doğrulamak için, İslam öncesi Araplarda ve İran'da kadınların durumunun ne kadar kötü olduğuna bakılmalıdır. Yazar, Hz. Muhammed'den öncesi Arabistan'da ve Arabistan'ın çevresindeki diğer ülkelerdeki durum felaketti. Örneğin, İran'da kadınlar kelimenin tam anlamıyla köleydi. Dünyadan habersiz, kapalı bir hayat yaşamaktalardı. Kanun kadın ticaretine izin verir, dini yasalara göre bir erkeğin, kız kardeşi, teyzesi, annesinin amcası ile evlenmesinde bir sorun yoktu. Kocaları kadınlara ev eşyası muamelesi yapar, onları çöpe atar ya da satardı. Kocaları onların öldürmesine ya da yaşamalarına izin vermek zorunda kalmıştır. Ağaoğlu, Kuran'ın her şeyden önce kızları diri diri gömme şeklindeki barbar geleneğe isyan ettiğine dikkat çekiyor.⁹³ Âyet-i Kerîme Cahiliye dönemindeki insanların gaddarlığını şu şekilde ifade etmektedir:

Onlardan birine kız(ının doğduğu) müjdelendiği zaman, öfkeden yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılanmaya katlanıp yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür! (en-Nahl, 58-59).⁹⁴

İnsanın, kadın ve erkek olarak iki cinsiyette yaratıldığı ve cinsiyet ne olursa olsun, üstünlüğün Allah'tan daha fazla sakınmakla elde edilebileceği belirtilir. “Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen Rabbinizden sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir” şeklinde ifade edilmektedir. Bu, cinsiyet ayrımı yapmaksızın, her insanın eşit olduğunu ve Allah'ın gözetiminde bulunduğunu vurgulamaktadır. (Nisa, 4/1).

⁹² Beyza Bilgin, s.7.

⁹³ Ahmet Ağaoğlu, s.144.

⁹⁴ “İslam da Kadın”, İslam ve İhsan, <https://www.islamveihsan.com/islamda-kadin.html>, (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

Bilinen İslam öncesi medeniyetlerin bir kısmı kadını insan olarak görmezken, bir kısmı da erkeğe hizmet etmek için yaratıldığına inanmıştır. İslam, kadını insan olarak kabul ederek, görev bakımından erkeklerle eşit tutar. Evlilikte taraflara görevlerine göre haklar verilir. Kadınların görevleri gereği makul ve yasal hakları vardır. Erkeklerin kendileri hakkında bilimsel bir derecesi vardır. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir (Bakara, 2/230). Kadınların görevlerini eşit olarak yerine getirdiğini belirten ayet, zamanın şartlarına göre insan ve kadın haklarının devrim niteliğinde bir belgesidir. Ayette de belirtildiği gibi, insanların sınırları aşma hakkı, fiziksel güçleri oranında daha büyük bir sorumluluğa sahiptir. İslam Şeriatı, erkeklerin kadın ve erkek arasında herhangi bir denge kurma hakkına yüksek sorumluluk düzeyinden dolayı sahip olmalarını bir eşitsizlik olarak görmemektedir. İslam, kadınlara, Yahudi, Hristiyan ve cahiliye dönemi Arapları tarafından tanınmayan mülkiyet hakkını vermiştir. Kadın, vasisi ve kocasından bağımsız olarak mülk sahibi olma ve üzerinde tasarruf etme hakkına sahiptir.⁹⁵ Bir diğer önemli husus ise, cahiliye döneminde kadının varis sayılmayıp hiçbir şekilde mirastan pay alamaması iken, İslam diniyle birlikte bu durumun değişmiş olmasıdır.⁹⁶

İslam, kadınların toplum içindeki konumunu güçlendirmek ve onlara çeşitli haklar tanımak adına önemli düzenlemeler getirmiştir. Öncelikle, İslam'da kadının miras hakkı oldukça önemlidir. Kur'an'da belirtildiği üzere, kadınlar miras alma hakkına sahiptirler.⁹⁷ Miras hukukunun başlangıcını İslamiyet'te Kur'an-ı Kerim ve Sünnet oluşturur. Kur'an-ı Kerim konuları genel hatlarıyla açıklama yapar. Miras hukuku ise kendine has bir sistemle daha ayrıntılı bir açıklama yapar.⁹⁸ Miras paylaşımında kız ve erkek çocuklarının mirastan alacakları paylar hukuki ve dini kurallara ağırlanmış hadis ve ayetlerle belirlenmiştir.⁹⁹ Kız ve erkek miras hukukun da alacakları hisse payları farklılık gösterse de hisseler belirlenmiştir.¹⁰⁰ Her anne, baba ve

⁹⁵ Ahmet Ağaoğlu, s. 91.

⁹⁶ Elif Havva Erçevik, s.10.

⁹⁷ Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982, s.7.

⁹⁸ Alpaslan Alkış, "İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 1, 2019, (ss.61-79), s. 61.

⁹⁹ İbrahim Yılmaz, "İslam Hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet İle Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış", s.353.

¹⁰⁰ İbrahim Yılmaz, "İslâm Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:18, 2017, (ss.212-232), s.212.

akrabanın geride bıraktığı mal varlıklarından erkeklerin olduğu gibi kadınların da hisse payı vardır. Kalan mirasın miktarı, az ya da çok olması fark etmeksizin, bu karar geçerlidir.¹⁰¹

İslamiyet de hukuksal olarak kız çocuklarının mirastan pay almaları üç şekilde olmaktadır. Bu üç durumu şu şekilde sıralanabilir: İlk olarak vefat eden kişini oğlu yoksa ve tek kızı varsa mal varlığının yarı hissesini almaktadır. İkinci durum vefat eden kişinin oğlu yoksa ve kız sayısı birden fazlaysa hisse payları 2/3 olmakta ve bu pay paylaşılmaktadır. Üçüncü ve son durumda ise vefat edenin hem kızının hem de oğlunun olması durumunda büyük mirasçı erkek olmakta ve mirastan kalan payda iki hisse erkek bir hisse kız almak koşuluyla dağıtılmaktadır.¹⁰² Allah'ın miras hukukunda kadınlara miras hakkı tanımıştır. Bugünkü hukuk sisteminden farklı olarak bazı hallerde kadın erkekten yarı hisse az almaktadır. Bu fark bazı kişilerce adaletsizlik olarak görülmektedir.¹⁰³

İslamiyet toplumun temel taşı olan ailenin oluşmasında ilk ana yapıyı oluşturan ve neslinin devam etmesi için yasal olan evliliğe büyük önem vermiştir.¹⁰⁴ Ayetlere baktığımız zaman insanlık için aile rahatlık, dinginlik ve sevginin kaynağı olduğu söylenmiştir. Fakat bazen bazı sebeplerden dolayı aile hayatı devam edememektedir.¹⁰⁵ Bu durumda boşanmak, evliliği bitiren hususlardan birisidir.¹⁰⁶ Farklı sebepten dolayı bitirilebilen evlilik bazen tek kişinin istemesinden kaynaklı olurken bazen de karşılıklı iki tarafında istemesiyle noktalanmaktadır.¹⁰⁷ İslamiyet aile hukukunca boşanma yetkisinin sadece erkek ya da sadece kadına izin verilmemesi gibi mahkeme tarafından da karar verilmesi uygun görülmeyp, bu yetki oraya bırakılmamıştır.¹⁰⁸ Evliliği bitirmek İslam aile hukukunda kendine has bir sistemle olur. Bunun talak ve fesih olmak

¹⁰¹ Şakir Berki, "Kur'an'da Mirâs Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:38, Sayı:1, 1981, (ss.107-132), s.108.

¹⁰² Alpaslan Alkış, s.72.

¹⁰³ Şakir Berki, s.110.

¹⁰⁴ Aziz Yaşar, "İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü ve Hukukî Sonucu", *Amasya İlahiyat Dergisi*, Sayı:16, 2021, (ss.89-124), s.93.

¹⁰⁵ Hasan Tanrıverdi, "İslam Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut'a)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:38, 2011, (ss.443-464), s.444.

¹⁰⁶ İslam Demirci, "İslâm Hukukunda Terk Nedeniyle Boşanmanın Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İncelenmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:58, Sayı:3, 2022, (ss.1071-1094), s.1074.

¹⁰⁷ Bedri Aslan, "Boşanma Yetkisi Hakkında Yapılan Tartışmalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11, Sayı:55, 2018, (ss.919-927), s.919.

¹⁰⁸ Menderes Gürkan, "İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzü't-Talâk", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, 2011, (ss.275-310), s.277.

üzere iki ana yolu vardır.¹⁰⁹ Kuran’da boşanma ayetlerine bir bütün içinde bakarsak, bu ayetlerin çoğunda boşanma fiilinin erkeğe isnat edildiğini görürüz. Geleneksel zamanlarda bu yönde yorumlar yapılmış ve evliliğin sona ermesi süreci esas olarak erkeğin nezdinde değerlendirilmiştir.¹¹⁰

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Batı’da kadın haklarına ilişkin durumun gelişmesi paralelinde, kadının ve erkeğin boşanma hakları çerçevesinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Osmanlı ve İslam dünyasında, tartışmalı boşanmalar başlamıştır. Bu tartışmaları Batı’daki olaylara dayandıran Batılılar, kadınların boşanma konusunda erkeklerle eşit hak ve yetkiye sahip olması gerektiğini savunmuşlardır; buna karşılık, daha muhafazakâr olan İslamcılar, bu konuda tartışmaya devam etmişlerdir. İslam hukukçuları tarafından yapılan bazı tartışmalarda, erkeklerin verilen boşanma hakkını daha düzgün kullanabilecekleri veya yaratılıştan kaynaklı bu hakkı olumsuz kullanabilecekleri gibi görüşler mevcuttur. Ancak, asıl mesele boşanma durumunun kadını zor durumda bırakmasıdır. Bunun nedeni, Arap toplumunda erkek hükümlerliliğinin fazla olmasının bir yansıması olarak görülebilir. Kadına koruma amacıyla verilen Mehir ve miras hakları olsa dahi, ekonomik özgürlüğü sınırlı olan kadınlar için, eşlerini boşama konusunda zorluklar yaşanmaktadır.¹¹¹ 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik dönem hukukçuları ve müfessirlerinin kadınlara evlilikleri sona erdirmeye imkânı veren yöntemleri vurguladıkları görülmektedir. Böylece iddia edilenin aksine kadının ailede erkekten gelebilecek haksızlıklardan ve eşler arasında çıkabilecek çatışmalardan korunduğu vurgulanmaktadır.¹¹² Bununla birlikte, İslam’da kadınların eğitim hakkı da önemli bir konudur. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) eşi Hz. Hatice gibi pek çok kadın, İslam’ın ilk dönemlerinde eğitim almış ve bilgi sahibi olmuşlardır. İslam, kadınların eğitim hakkını destekler ve onların bilgiye erişimini teşvik eder. Bu, kadınların kişisel gelişimlerini sağlamaları ve toplum içinde daha aktif roller üstlenmeleri adına önemli bir adımdır. İslam’da kadınların mülkiyet hakkı da göz ardı edilmemelidir. Evlilik veya boşanma durumlarında, kadınların mülkiyet hakları korunmaktadır. Boşanma sonrasında, kadınlar hak ettikleri mülkiyetlerini ve haklarını

¹⁰⁹ Ayten Erol, Fatma Gökalp, s.14.

¹¹⁰ Halil İbrahim Karlı, *Kur’an Yorumlarında Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 192.

¹¹¹ İlhami Güler, “Kuranda Kadın- Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslami Araştırmalar*, Cilt:10, Sayı:4, 1997, (ss.310- 319), s.318.

¹¹² Konyalı Mehmet Vehbi, *Ahkâmı Kur’âniye*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1966. (ss.145-156), s.13.

muhafaza etme hakkına sahiptirler. Bu, kadınların ekonomik özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını korumalarına olanak tanımaktadır.¹¹³

Kadınların sosyal hayatta aktif rol almalarını teşvik etmek amacıyla İslam, kadınların çalışma hakkını da desteklemektedir. Hz. Hatice'nin tüccarlık yapması gibi örnekler, kadınların iş dünyasında aktif olabileceklerini göstermektedir. İslam, kadınların çalışma hakkını korur ve toplum içinde ekonomik katkı sağlama imkânı vermektedir. İslam kadınlara adaletli muamele ve saygıyı da vurgulamaktadır. Kadınlara karşı şiddet ve istismarın kesinlikle yasaklandığı belirtilir. Onlara karşı şefkatli ve saygılı olunması, İslam'ın öğretilerinde önemli bir yer tutmaktadır.¹¹⁴

İslam'da kadın haklarına dair başka önemli bir nokta da evlilik hakkıdır. İslam, evlilikte kadının rızasını esas almaktadır. Kadının, kendi isteğiyle evlenme hakkı ve evlilik içinde saygı görmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Evlilikte karar alma süreçlerinde kadının görüşleri ve rızası önemlidir. Ayrıca İslam, kadınların aile içinde sevgi, saygı ve adaletle muamele görmelerini istemektedir. Kadınların aile içinde aktif bir rol oynamaları teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra, İslam, kadınların sağlık haklarını da destekler. Kadınların sağlık hizmetlerine erişim hakları vardır ve sağlık durumlarının korunması teşvik edilmektedir. İslam, kadınların fiziksel ve ruhsal sağlığının korunmasını, aile planlamasını ve sağlık bilgisi konusundaki gereksinimlerini önemsemektedir. Kadınların sosyal hayatta katılımını desteklemek adına İslam, toplumsal etkinliklere katılma ve toplum hizmetlerinde bulunma hakkını vurgulamaktadır. İslam toplumunun erkekler ve kadınlar arasında dayanışma ve iş birliğiyle güçlendiğine inanılmaktadır. Kadınlar, toplumun gelişimine aktif katkılarda bulunabilir ve sosyal sorumluluklar alabilirler. Öte yandan, İslam'da kadına yönelik şiddetin ve kötü muamelelerin kesinlikle yasaklandığı açıktır. Kadınlara karşı fiziksel veya duygusal şiddet, ahlaki olmayan davranışlar olarak kabul edilmekte ve bu tür davranışlar İslam'ın öğretileriyle çelişmektedir. Kadınların saygı ve adaletle muamele görmesi gerektiği prensibi, İslam toplumunda önemli bir yer tutmaktadır.¹¹⁵

¹¹³ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmet-i Arat, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Dizi, 6. Baskı, Ankara, 1994, s.327.

¹¹⁴ Saadetin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 73.

¹¹⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, Ankara 1971, s. 33.

İslam aynı zamanda kadınların siyasi katılımını teşvik etmektedir. Hz. Peygamber'in zamanında, kadınlar cemaat içinde aktif roller üstlenmişler, toplumun yönetimine katkı sağlamışlardır. İslam, kadınların siyasi fikirlerini ifade etme ve toplumsal kararlarda yer alma haklarını desteklemektedir. Ek olarak, İslam kadınlara manevi özgürlük tanımaktadır. İnancın kişisel bir mesele olduğunu vurgulamakta ve her bireyin kendi inanç sistemini seçme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Kadınlar da inançları konusunda özgürdürler ve dini konularda kendi kararlarını verebilirler. İslam, kadınların korunma hakkını da göz önünde bulundurmaktadır. Kadınların fiziksel, duygusal ve maddi açıdan korunmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durum, toplumun kadınlara karşı sorumluluklarını ve koruma görevini altını çizmektedir. Ayrıca İslam'da annelik, büyük bir değer ve saygı görür. Anne, İslam inancında özel bir konuma sahiptir. Peygamberimizin "Cennet anaların ayakları altındadır" hadisi, annelik kavramının kutsallığını vurgulamaktadır.¹¹⁶ Tüm bu haklar ve düzenlemeler, İslam'ın kadınların statüsünü güçlendirmek ve onlara adil bir yaşam sunmak amacıyla getirdiği düzenlemelerin sadece bir kısmını oluşturmaktadır. İslam'ın kadınlara tanıdığı haklar, onların toplum içinde daha etkin ve eşit bir şekilde yer almalarına olanak sağlamaktadır. Bu haklar, adalet, eşitlik ve insan haklarına saygı temelinde inşa edilen bir yapıya sahiptir ve kadınların toplumun her alanında daha fazla katılımını teşvik etmektedir. Kur'an hükmünde kadın ve erkek arasında cinsiyet üstünlüğü tanımamıştır.¹¹⁷

¹¹⁶ Nihat Sami Banarlı, s.12.

¹¹⁷ Nuran Koyuncu, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Siyasi Hakları", *Sosyal ve Yaşam Kadın Sempozyum Kitabı*, 1. Baskı, 2016, s.250.

2. TOPLUMSAL MODERNLEŞME

2.1. Modernleşmenin Kuramsal Çerçevesi Öncesi Osmanlı Devleti'nde

Kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde, kadınların yaşamları, eski Türk toplumsal yapısı ve gelenekleri ile büyük ölçüde örtüşmekteydi. Ancak zaman içerisinde, İslamiyet'in benimsenmesi, coğrafi olarak yerleşilen bölgenin kültürel etkisi ve çeşitli yabancı unsurların etkileşimi, kadınların sosyal konumunda ve yaşam tarzında belirgin değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda, harem konumu, kelimenin tam anlamıyla “özel ve sınırlı erişime sahip bir alan” olarak şekillenmiştir.¹¹⁸ Özellikle 17. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin padişah fermanlarında kadının sosyal konumu ve yaşam tarzı konusunda dikkat çekici düzenlemeler yapılmıştır. Kadınlar, daha çok ev içi yaşama yönlendirilmiş, onların sokağa çıkma günleri ve giyim kuşamları konusunda sıkı kurallar ve düzenlemeler getirilmiştir. Fermanlarda, kadınların giyim kuşamlarının en ince ayrıntılarına kadar belirlenmiş ve onların toplum içinde örtünmeleri, kapanmaları yönünde açık talimatlar verilmiştir.¹¹⁹ İslam'ın dar ve katı yorumları, kadınların toplumsal yaşamda etkin olmalarını engelleyerek, evde kalmaya zorlayarak onların sosyal, kültürel ve siyasi haklarından mahrum bırakılmasına yol açmaktadır. Bu yorumlar, kadınların dış dünyayla etkileşimini sınırlayarak, toplum içindeki potansiyellerini ve siyasi katılımlarını kısıtlamaktadır. Bu durum, kadınların kendi sosyal kimliklerini geliştirmelerini ve toplumsal mekanizmalarda eşit bir ses sahibi olmalarını engellemektedir. Savaş odaklı padişahlık sisteminden vazgeçilmiş, yerine saray merkezli bir yönetim anlayışı benimsenmişti. Bürokratik hayatın kontrol altına alınması sürecinde, ortaya çıkan boşluğu doldurmak için kadınlar, siyasi ve sosyal alanlarda öne çıkarak önemli roller üstleniyorlardı.¹²⁰

Tanzimat döneminden öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde, kadınların toplum içindeki konumlarını sınırlayan bazı fermanlar bulunmaktadır. Örneğin, 1610 yılında alınan bir kararla, kadınların erkeklerle aynı sandalda seyahat

¹¹⁸ M. Şakir Ülkütaşır, “Türk Toplumunda Kadının Yeri”, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı:7, 1967, (ss. 46-49), s.47.

¹¹⁹ Olcay Özkaya, Aylin Eraslan, s.370.

¹²⁰ Ruth M., Roded, *Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması*, Osmanlılar, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 418-419.

etmeleri yasaklanmıştır. Bu ve benzeri fermanlar, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmalarını engelleyen, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı sınırlamalar içermektedir. Bu düzenlemeler, kadınların hareket özgürlüklerini kısıtlamış ve kamusal alandaki varlıklarını sınırlamıştır. Yasal düzenlemeler, kadınların toplumsal yaşamdaki rollerini ve etkileşimlerini belirleyerek, onları toplum içinde ikincil bir konuma itmekteydi. Ekonomik faktörler yerine, bürokratik çıkar mücadelesinden kaynaklanan kadın gücü, yönetimde önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, devletin gerilemesinin temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tanzimat dönemine kadar süren bu süreç, Osmanlı kadınının sosyal yaşamı üzerindeki bu tür düzenlemeler ve kısıtlamalarla, kadınların toplum içindeki rolünü ve konumunu şekillendiren önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.¹²¹

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle Eyüp bölgesindeki kaymak dükkânları, kadınların sosyal hayata katılımlarına ve erkeklerle tanışmalarına olanak tanıdığına, dönemin din âlimleri bu durumu oldukça eleştirel bir perspektifle değerlendirmişlerdir. Bu sosyal değişimi, kıyametin yaklaştığına ve dinin zayıfladığına dair bir gösterge olarak yorumlamışlardır. Osmanlı toplumunda, kadınların kamusal alandaki faaliyetleri genellikle teşvik edilmez ve hatta çoğu zaman yasaklanırken, padişahların kadınların giyim kuşamını ve kamusal hayatlarını düzenlemeye yönelik çıkardığı fermanlar, bu konudaki sıkıntıları çözmekte yetersiz kalmıştır. Çıkarılan kararnamelerin sık sık yenilenmesi, kadınların bu düzenlemelere yeterince uymadıkları ve kendi yaşam tarzlarını sürdürmeye devam ettikleri şeklinde yorumlanabilir.¹²² Bu bağlamda, 16. yüzyıldaki Osmanlı toplumunda kadınların sosyal hayata katılımı ve erkeklerle etkileşimi, dönemin dinî ve sosyal normları açısından tartışmalı bir konu olmuştur. Padişah fermanları ve yasal düzenlemeler, kadınların kamusal alandaki varlıklarını biçimlendirmeye yönelik olmuş olsa da kadınlar kendi sosyal pratikleri ve yaşam tarzları ile bu yasal çerçeveler arasında sık sık çatışmışlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların toplumsal hayata katılımlarının ve toplumsal normlarla olan ilişkilerinin karmaşık ve çoğu zaman çelişkili olduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal yapıdaki kadın konumunu etkileyen bir unsur, vakıflardır. İslam hukuku, ölen kişinin varislerinden birinin kadın olduğu durumlarda mirasın sadece dörtte birini

¹²¹ İlhan Aksoy, "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını", *Yasama Dergisi*, Sayı:32, 2016, (ss.7-20), s.17.

¹²² Şemsettin Kutlu, *Bu Şehri İstanbul Ki*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 366.

kadına bıraktığından, aile bütünlüğünü ve soy düşüncesini korumak amacıyla evladiyelik vakıflar oluşturulmuştur.¹²³

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olması, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların toplumsal yaşantılarını şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Bu durum, kadınların geleneksel değerlere bağlı kalarak, toplumsal yapı içerisinde erkeklerle eşit bir konumda yer almalarını sürdürmelerine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, kırsal alanlarda yaşayan Osmanlı kadınları için harem, şehir merkezlerindeki kadınların yaşantısına özgü bir olgu olarak kalmıştır ve bu kadınların yaşam tarzını etkilememiştir.¹²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyoekonomik yapıların ve tarımsal faaliyetlerin, kadınların toplumdaki yerini ve toplumsal ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Temel amacı, kız çocuklarını ileride üstlenecekleri eş, anne ve ev yöneticisi rollerine hazırlamaktır. Aile içinde kadına özel bir alan tahsis edilmiş ve genellikle kamusal alandan uzak tutulmuştur. Ancak kadının durumunu sadece olumsuz olarak tanımlamak doğru değildir. Ekonomik yaşama kadının doğrudan bir katkısı olduğu düşünülmede aileyi esas alarak düzenleme yapmış ve bekâr erkekten alınan vergiyi çift hane sistemi içinde en düşük seviyede göstermiştir. Bu sayede kadın emeği ekonomik sisteme dâhil edilmiştir.¹²⁵

Aile vakıfları adı verilen bu kurumlar, cinsiyet ayrımı yapmaksızın aile üyeleri arasında mal varlığının eşitlenmesini sağlayarak işlev görmektedir. Bu vakıflar, üyelerine kalıcı bir ev ve gelir kaynağı temin ediyor ve gelecek nesillere aktarılacak mirası koruyarak mülkiyetin sürdürülebilirliğini sağlıyordu. Bu sayede kadınlar, patron-müşteri ilişkilerini ve sosyal ağlarını vakıflar aracılığıyla kurma imkânına sahipti.¹²⁶

Bu bağlamda, oluşturulan sosyal ağların yardımıyla, ataerkil yapının beraberinde getirdiği kısıtlamalara karşın kadınlar, toplumsal alanda sınırlı da olsa etkinlik kazanabilmektedirler. Ancak, kadınların sosyo-ekonomik anlamda sınırlı bir özgürlüğe sahip oldukları gözlemlenmektedir; bu, mevcut durumun, ataerkil normların belirli çıkarlar doğrultusunda kısmi olarak aşıldığı bir sürecin sonucudur. Özetlemek gerekirse,

¹²³ Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım*, Havass Yay., İstanbul, 1980, s. 94.

¹²⁴ İlhan Aksoy, "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını", s.17.

¹²⁵ Feriha Karadeniz, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", *Osmanlılar*, C. V, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999, s. 451.

¹²⁶ Fariba Zarinebaf-Shahr, "Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları", *Osmanlılar*, C. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.16-23.

üst sosyal sınıfların etrafını saran iyileştirici etmenler göz ardı edildiğinde, cinsiyetler arası iş bölümü ve kadınların emek ile üreme kapasiteleri üzerine erkeklerin müdahalesi gibi durumlar meydana gelebilmektedir.¹²⁷

2.2. Modernleşme ve Osmanlı'da Kadın

15. yüzyıldan itibaren kökeni uzunca olan, 300 yıllık bir süreç sonucunda, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi önemli dönemeçlerin ivmesiyle birlikte Batı dünyasında köklü bir değişim ve dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm genel anlamıyla “modernleşme” olarak adlandırılmıştır. Modernleşme, ardından “modernite” denilen yeni bir yaşam tarzının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Türk toplumunda, Avrupa’da seçme ve seçilme gibi bazı siyasi haklar daha sonraki bir tarihte elde edilmiş olmasına rağmen, kadın mücadelesinin ilerleyişi daha hızlı bir süreç izlemiştir.¹²⁸ Bu süreç, toplumların pek çok farklı alanda derinlemesine, değişimlere uğramasına yol açmıştır. Teknolojik gelişmelerin yanı sıra siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da büyük değişikliklere ve uyum sağlamaya sebep olmuştur.

Kadınların kendilerini ifade etme ve tanıtmaya süreci, ilk kez basın aracılığıyla gerçekleştiği görülmüştür. Dönemin gazetelerinde, özellikle kadınlara yönelik sayfalarda ve eklerde, ayrıca kadın dergilerinde, kadın yazarların imzalarına rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her sosyal kesimden kadının yazma çekincelerini aşmasında ve taleplerini iletmekte önemli bir rol oynamıştır.¹²⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleşen kadın hareketi, küresel çapta yaşanan modernleşme akımıyla paralel olarak gelişmiş ve kadınların eşitlik taleplerini gündeme getirmiştir. Bu hareket, geleneksel kısıtlamaları ve hukuki engelleri aşmayı hedeflemiş, özellikle 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’daki benzer hareketler gibi örgütlü bir yapı kazanmıştır. Kadın üzerinde baskı unsuru olarak kullanılan alışkanlıklar, kadını doğmadan önce bile istenilen bir şekilde biçimlendirmekte ve yaşamında yapması gerekenleri belirleyerek, ona bir tür zorunlu

¹²⁷ Leyla Kırkpınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001, s.94.

¹²⁸ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.18.

¹²⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.57.

yol haritası dayatmaktaydı.¹³⁰ Osmanlı modernleşmesinin, kadınların yaşamını önemli ölçüde etkilediği argümanı ileri sürülebilir. Modernleşme süreci, eğitimden iş hayatına, kıyafetten evlilik haklarına kadar pek çok alanda kadınların taleplerini gündeme getirmiştir. Kadınların hak ve taleplerini dile getirmelerindeki ana nedenlerden biri, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte gelişen birey olma kavramıdır. Kadınlar, sadece cinsiyetlerinden ötürü değil, aynı zamanda birey olarak toplumdaki herkes gibi haklara sahip olduklarını savunmuşlardır. Bu bağlamda, bireylik kavramı, eşitlik ilkesini de içermektedir.

Bu dönemde, Osmanlı’da kadınların gündelik yaşamlarını etkileyen politikalar, kadın dergilerinde yer alan mektupların incelenmesiyle daha detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Kadınların, modernleşme sürecinin beraberinde getirdiği değişimlerle birlikte, kadın dergilerindeki yazılar aracılığıyla politik isteklerini, günlük yaşam pratiklerini ve eşitlik taleplerini aktif bir şekilde ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum, Osmanlı’da kadınların sadece toplumsal rollerini değil, aynı zamanda siyasi katılımlarını da şekillendirmeye başladıklarını göstermektedir.¹³¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda askeri reformların yanı sıra siyasi değişikliklerle birlikte yeni elit sınıfların doğuşu, modernleşmenin farklı bir boyutunu gündeme getirmiştir. Eğitimin yaygınlaşması, kadınların modernleşme sürecinde daha etkin olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda, edebiyat ve medya aracılığıyla kadının toplum içindeki rolüne dair yeni perspektifler ve eleştiriler gündeme gelmiştir.¹³²

Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydınlanma ve Fransız Devrimi kendi etkisini göstermiştir. 19. yüzyıl içerisinde, Osmanlı Devleti’nde siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda köklü ve hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin, kadının toplumdaki konumunu etkileyeceği aşikârdı. Geleneksel yapının hâkim olduğu Osmanlı toplumunda, kadının yeri genellikle “ev” olarak belirlenmiş ve kadın, şer’i ve örfi hukukun dar bir alanında kısıtlanmıştı. Batılılaşma sürecinde, Avrupa’nın ve Osmanlı

¹³⁰ Melik Bülbül, *İnci Aral ve Barbara Frischmuth’un Romanlarında Kadın Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010, s.26.

¹³¹ Oktay Özel, *Bir Tarih Yazma ve Okuma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği*, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yay., İstanbul, 2001, s. 150-151.

¹³² Cemal Güven, “*Millî Mücadele Dönemi’nde Konya Kadınlar Mitingi (8 Ocak 1920)*”, İnsan ve Medeniyet Araştırmaları, Ed: Mustafa Uslu, Sabahattin Çiftçi, Coşkun Arslan, Erdal Hamarta, Çizgi Kitabevi, Konya 2019.

aydınlarının üzerinde tartıştığı çok eşlilik, Osmanlı ailesi için en çok merak edilen ve değerlendirilen konulardan biridir. Yaygın inancın aksine, Osmanlı toplumunda poligamiye pek iltifat edilmediğini belirten Alman gezgin Salomon Schweigger, “Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezeni, eğleneni yoktur. Çok eşlilik yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler; boşanma pek görülüyor, çünkü boşanırken erkek para veya eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor” şeklinde ifade etmektedir.¹³³

Osmanlı döneminde, kadın haklarına yönelik ilk adımlar, modernleşme sürecinden etkilenen ve bu süreci etkilemeyi arzulayan erkek aydınlar tarafından oluşturulan kamusal alanda atılmıştır. Bu bağlamda, modernleşmenin kadın ve aile üzerindeki etkileri temel konulardan biri olarak tartışıldı ve bu, dönemin en önemli meselelerinden biriydi. 19. yüzyıl Osmanlı aydınları, politik meselelerden daha çok, aslında yine politik bir konu olan kadın ve aile meselesine yoğunlaşmışlardır. Kadın ve aileye dair yazılar, aydınların modernleşme karşısındaki tutumlarını en açık şekilde yansıtan metinler arasında yer almıştır. Modernleşmenin, farklı bir medeniyetin bir parçası olmanın bireyler, özellikle kadınlar ve aileler üzerindeki etkisi, bu yazılarda ele alınmıştır. Modernleşmeye duyulan heyecan, kadın ve ailenin değişmesi yönündeki çağrılarla kendini gösterirken, bu değişimin aşırıya kaçmaması ve yozlaşmaya yol açmaması yönündeki endişeler de dile getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme süreci, askeri alandaki eksikliklerin giderilmesi ve Avrupa’ya paralel bir seviyeye ulaşma amacıyla başlamıştır. Tanzimat döneminin başlamasıyla beraber, bu modernleşme sadece askeri ve siyasi değil, toplumsal alanda da derinlemesine hissedilmiştir. “Tercüme Odası, Encümen-i Daniş” gibi kurumlar sayesinde Batı literatüründen tercümeler yapılmaya başlanmış ve böylelikle Batılı düşüncelerin Osmanlı toplumuna aktarılmasında yeni bir kesim ortaya çıkmıştır. Erkek aydınların öncülük ettiği bu grup, sadece devletin modernleşme çabalarına destek olmakla kalmamış, Batı’nın entelektüel dünyasından yenilikleri de tanıtmıştır. Gazete yayıncılığının ve yeni edebiyatın gelişimi, bu kesimin toplumu Batılı perspektiflerle bilgilendirme çabalarına önemli bir katkı sağlamıştır. Askeri eksikliklerin farkındalığı sonrasında, Batı’nın yaşam düzeni ve dünya görüşü Osmanlı aydınları için önemli bir merkez teşkil etmeye başlamıştır. Pozitivist düşünce bu

¹³³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s.94.

dönemin önemli bir akımıdır. Bu anlayış, eğitimin modernleşmesine yönelik gereklilikleri öne çıkarmıştır. Devlet, pozitivist düşüncenin etkisiyle, modern eğitim anlayışına uygun kurumlar kurma adımı atmıştır. Yeni yönetmelikler ve müfredatlar la birlikte, Osmanlı eğitim sistemi modern bir yapıya kavuşturulmuş, bu da yeni kültürel değerlerin oluşmasında etkili olmuştur. Eğitim, modernleşme süreçlerinde bireyin kimliğinin belirlenmesinde hayati bir rol oynamıştır. Özellikle modernleşmenin etkisiyle toplumlarda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde eğitim, bireyin kişisel kimliğinin, toplumsal rollerinin ve algılarının şekillenmesinde kilit bir araç haline gelmiştir. Kadınlar, eğitim haklarını talep ederken, genellikle “daha iyi eş” ve “daha iyi anne” olma amacını gerekçe olarak sunmuşlardır. Gerçekte, bu gerekçeleri kullanarak isteklerini erkeklerin gözünde meşrulaştırmayı amaçlamışlardır. Erkek karşısında daha fazla varlık göstermek ve kamusal alanın sınırlarını aşabilmek için eğitim almalarının gerekliliğinin farkında olmuşlardır.¹³⁴

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 7-11 yaş arasındaki kızların sıbyan mektebine devamını zorunlu kılmıştır. Bu düzenlemenin ardından, zorunlu ilköğretim 1876 Kanun-i Esasi ile hayata geçirilecektir. Nizamnamede kadınlar için diğer önemli bir konu ise öğretmen okulu olan Dar’ül Muallimat’ın kurulmasıdır.¹³⁵

Bu etkileşim, Batı’nın düşünceleri ve eğitim anlayışının Osmanlı toplumuna yayılmasında kritik bir rol oynamıştır. Gazetecilerin kullandığı yayın araçları, sadece bilgi aktarımı yapmanın ötesinde, toplumda düşünsel bir dönüşüm başlatmış ve eğitim aracı olarak da işlev görmüştür. Batı’nın değerleri, teknolojisi ve eğitim sistemine duyulan ilgi, sadece aktarıcılar ve eğitim görenler arasında değil, geniş bir kesimde artış göstermiştir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet algılarından kaynaklanan rollerden kurtulmak ve sosyal, siyasi ve hukuki alanda erkeklerle eşit haklara ve fırsatlara ulaşmak amacıyla aktif bir mücadele yürütmüşlerdir.¹³⁶

Osmanlı kadınlarının eğitim seviyelerinin artması, gazeteler ve bilimsel makalelere olan ilgilerini geleneksel yapının dışına taşımıştır. Edebi eserler, geleneksel yapıyı eleştiren ve yeni düşünsel yaklaşımları içeren yenilikçi temaları işleyerek

¹³⁴ Aynur Demirdirek, s.31; Tülay Keskin, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.24, Sayı.37, 2005, s. 296; Aytunç Altındal, s. 184.

¹³⁵ Emel Doğramacı, s.19-20; Şefika Kurnaz, s. 25-27; Serpil Çakır, s. 297-301.

¹³⁶ Berna Yürüt, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Hareketleri ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2017, (ss.365- 396), s.368.

toplumun dikkatini çekmiştir. Kadınların eğitim sürecindeki çeşitlilik, modernleşme hareketlerinin etkisi altında ortaya çıkan farklı düşünce akımlarından kaynaklanmıştır. Geleneksel ve yenilikçi görüşler arasındaki çatışma, kadınların eğitim tercihlerini ve toplumsal rollerini etkilemiştir. Osmanlı toplumunda kadınların eğitimine dair tartışmalar, Avrupa'daki benzer dönemdeki düşünsel evrimlere paralel olarak ilerlemiştir. Kadın eğitimi, toplumsal dönüşümde kritik bir rol oynayarak, Osmanlı'da kadının konumunun yeniden değerlendirildiği bir süreci yansıtmıştır.¹³⁷

Osmanlı'da modernleşme süreci, devletin liderliğinde ve bürokratik elitin teşvikiyle ilerlerken, Avrupa'daki yenilik hareketleri ise toplumsal tabandan üst sınıflara doğru evrilmiştir. Osmanlı'da moda kültürü, modernleşme sürecinde kadınlar arasında önemli bir rol oynamış, Batılı etkiler özellikle moda endüstrisi ve gazeteler aracılığıyla geniş kitlelere yayılmıştır. Eğitim, özellikle misyoner okullarının etkisiyle Osmanlı toplumunda belirgin bir rol oynamış, Müslüman Türk kızları Batılı Hristiyan eğitimi ile tanışarak yaşamlarını bu kültürün etkisi altında şekillendirmişlerdir. Osmanlı hukukunda kadının durumu, boşanma konusunda özellikle erkeğin tek taraflı iradesiyle gerçekleşen "talak" ve kadına boşanma yetkisinin devredildiği diğer yöntemlerle belirlenmiştir.¹³⁸

Bu kadınlar, geniş kitlelere hitap etmese de kendi aralarında oluşturdukları yeni kültürle birbirlerine yakınlaşmışlardır. Avrupa'da eğitim gören ve dönüşlerinde edindikleri bilgileri aktaran Türk kadınları, toplumda tamamen Batılılaşmış kadın öğretmen ve hemşire prototiplerini oluşturmuşlardır. Ayrıca, azınlıkların kendi geleneklerini modern Batı standartlarına uygun hale getirmeleri, İstanbul'un adeta küçük bir Avrupa atmosferine dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Tanzimat reformlarıyla elde edilen eşitlik, özellikle Hristiyan topluluklar için ticari fırsatların genişlemesine imkân tanımıştır. Osmanlı Devleti'ni inceleyen birçok araştırmada, çok eşliliğin yaygın olmadığı belirlenmiştir. Çok eşlilik, daha çok yönetici sınıf ve varlıklı kesim içinde sınırlı bir şekilde gözlemlenmiştir.¹³⁹

¹³⁷ Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women, Law and Imperial Justice in Ottoman İstanbul Late Seventeenth Century", *Women, the Family, and Divorce Law in Islamic History*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y., 1996, s.86-94.

¹³⁸ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi", Yayınlanmamış Profesörlük Eseri, Konya, 2000, s. 101.

¹³⁹ Berna Yürüt, s.174-175.

Bu dönemde Batı'nın etkisi altında kalarak modern eğitim alan yeni elit kesim, gazeteler ve romanlar aracılığıyla bu etkileşimi yaymıştır. Savaşlarla birlikte geleneksel Osmanlı elitinin, Türk kimliğinin vurgulanması ve kadın için Osmanlı-Türk kimliğinin yeniden tanımlanması gerekliliğini fark etmesiyle bir çatışma ortaya çıkmıştır. Dernekler ve dersaneler, Türk kadınına ulusal bir eğitim ve kültür perspektifi sunma çabasında olmuş, bu süreçte yayınlanan dergiler bu eğilimi yansıtmıştır. Bu tanımlamalar, Cumhuriyet döneminde belirginleşecek olan perspektiflerin temelini atmıştır. Modernleşme süreci, kadınların toplumsal alana daha aktif katılımını teşvik etmiş ancak aile yapısındaki geleneksel koruma, modernleşmenin izlerini tespit etmeyi zorlaştırmıştır. Kadınların eğitim amaçlı dış mekânlarda zaman geçirme konusundaki sınırlamalar, modernleşme bağlamında kadının yerinin tartışıldığı önemli bir konu olmuştur.¹⁴⁰

2.2.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları Döneminde Kadın

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda eşitliği teşvik eden ve bu konuda önemli adımlar atan bir dönemeç noktası olmuştur. Bu dönemde, Batıcı düşünceye sahip olan Yeni Osmanlılar, toplumsal yozlaşmayı ve ahlaki çöküşü sonlandırmayı, sağlam bir toplumsal düzen inşa etmeyi amaçlamışlardır. Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapılmasını savunan ve kadın haklarına dikkat çeken ilk gruplardan biri olmuşlardır.¹⁴¹ Yeni Osmanlılar, kadın haklarını kısıtlayan Osmanlı gelenek ve göreneklerini eleştirerek, kadınların toplumdaki yerinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu çabaların sonucunda, kadının toplumdaki rolü daha iyi anlaşılmış ve yeni reformlar hayata geçirilmiştir. Ancak bu gelişmeler, genellikle büyük şehirlerle sınırlı kalmıştır.¹⁴² Yeni Osmanlılar kadın meselesiyle ilgilenmelerinin bir diğer nedeni de, modernleşme sürecinde olan erkeklerin, kadın-erkek ilişkilerindeki tutuculuktan ve görücü usulüyle yapılan evliliklerden duydukları rahatsızlıktır. Bu durum, dönemin

¹⁴⁰Mehriban Aghayeva, *Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s.71.

¹⁴¹ Esra Özdem, Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, s.16.

¹⁴² Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s. 56.

edebiyatına da yansımıştır.¹⁴³ Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ndeki kadınların yaşadığı sorunlar, toplum tarafından daha geniş bir çerçevede tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, kadın hakları ve eşitlik meseleleri, Osmanlı toplumunun gündeminde yer almış ve bu konuda yapılan tartışmalar, kadın haklarının gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecinin belki de en kritik yönü, eğitim alanında yaşanan dönüşümlerdir. Tanzimat dönemi, Osmanlı yöneticileri tarafından yapısal bir yeniden düzenleme ve modernleşme fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Bilim ve eğitim, bu süreçte birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görülmüş, askeri güçlenme, siyasi istikrar ve ekonomik gelişme hedefleri doğrultusunda çözümler üretilmiştir.¹⁴⁵ Osmanlı toplumu, özellikle aydınlar ve devlet adamları, kız çocuklarının eğitim konusundaki geri kalmışlığının farkında olup, bu alanda ciddi adımlar atılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda, klasik eğitim sistemi sorgulanmış, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin erkek ve kız çocuklarının ortaöğretim düzeyinde eğitim alma fırsatlarının artırılması hedeflenmiştir. Bu dönemde kız Rüşdiyeleri gibi eğitim kurumlarının açılmasına yönelik çalışmalar da başlamıştır.¹⁴⁶ Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında köklü değişikliklerin başlangıcı olmuş ve bu süreç, toplumsal yapının modernleşmesine önemli katkılar sunmuştur. Kız çocuklarının eğitimi, bu dönemde özel bir öneme sahip olmuş, eğitimde cinsiyet eşitliği ve erişilebilirlik, dönemin reformist yaklaşımlarının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Kız Rüşdiyeleri gibi eğitim kurumlarının açılması, bu dönemin yenilikçi eğitim politikalarının bir yansıması olup, kız çocuklarının eğitimdeki yerini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitimi ve meslek edinmeleri konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde ebelik eğitimi veren okulların açılması, bu alandaki ilk adımlardan biri olmuştur. Ardından İstanbul'daki İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Dar-ül Abila gibi ortaöğretim düzeyinde

¹⁴³ Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", s.13.

¹⁴⁴ "Türk Kültür ve Devlet Geleneginde Kadın", *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/turk-kultur-ve-devlet-geleneginde-kadin.html>, (Erişim Tarihi:08.08.2022).

¹⁴⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı:12, 2008, (ss. 9-84), s.14.

¹⁴⁶ Sevim Ceylan Dumanoglu, Memet Yetişgin, "Taşrada Darülmuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi", *Turkish History Education Journal*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, (ss.174-198), s.178.

kadınların eğitim alabildiği kurumlar faaliyete geçmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde, ebelik ve öğretmenlik meslekleri, Osmanlı kadınları arasında yaygın uğraş alanlarından biri haline gelmiştir. 1854 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda cariyelik ve kölelik uygulamalarına son verilmiş, kadınların satışı yasaklanmıştır. Bu önemli hukuki düzenleme, Osmanlı kadınının toplumdaki statüsünü yükseltmeye yönelik atılmış büyük bir adım olmuştur.¹⁴⁷ 1870 yılında ise, Darülmuallimat adı altında, kız öğrencilere yönelik bir öğretmen okulu İstanbul'da açılmıştır. Bu kurum, sıbyan ve Rüşdiye mekteplerinde görev yapacak kadın öğretmenleri yetiştirmek amacı taşımaktadır. Bu okul, Türk eğitim tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir ve Osmanlı kadınının eğitimdeki yerini pekiştiren önemli bir kurumdur.¹⁴⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen eğitim ve hukuki reformlar, kadınların toplumsal statülerini yükseltme konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması ve ardından 1859'da Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi, Osmanlı kadınlarına bazı hukuki haklar tanımış ve eğitim olanaklarını artırmıştır. Bu dönemde, Makbule Leman Hanım, Aliye Hanım, Leyla Hanım, Fatma Hanım, Zafer Hanım gibi ilk kadın romancılar yetişmiş, edebiyat alanında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayşe Sadıka Hanım, Batılı anlamda ilk pedagoji kitabı olan "Usul-i Talim ve Terbiye" adlı eseri yazarak, eğitim alanında çığır açmıştır. Emine Semiye Hanım, Behice Ziya Kollar, Şair Nigar Hanım gibi isimler, çevirmenlik ve şairlik gibi alanlarda önemli işler başarmışlardır. Bu dönemde, Namık Kemal, Şinasi, Münif Paşa, Fatma Aliye Hanım, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar, Osmanlı kadınının toplumdaki yerini güçlendirmek ve onların haklarını savunmak adına önemli fikirler ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Mehmed Akif, Ziya Gökalp, Tüccarzade İbrahim Hilmi, Celal Nuri, Ahmet Rıza, Rıza Tevfik, Said Halim Paşa, Abdullah Cevdet gibi isimler, Osmanlı kadınının sosyal, kültürel ve eğitim alanındaki gelişimini destekleyen düşünceleri ile bu sürece katkıda bulunmuşlardır.¹⁴⁹ Bu çabalar ve fikirler, sonraki dönemlerde, özellikle Cumhuriyet döneminde, kadın hakları ve eğitimi konusunda atılacak adımlar için sağlam bir temel oluşturmuştur.

¹⁴⁷ Aynur Demirdirek, s. 56.

¹⁴⁸ Sevim Ceylan Dumanoglu, Mehmet Yetişgin, s.179.

¹⁴⁹ Şennur Şener, "Osmanlı Modernleşmesinde Kadın", *Turkish Studies*, Cilt:13, Sayı:16, 2018, (ss.1071-1090), s.1077.

Kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve eğitim olanaklarının artırılması yönündeki bu reformlar, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁰

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları açısından önemli ilerlemelerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde, Kanun Hükmünde Kararname aracılığıyla, kadınlar üzerindeki bazı sosyal ve hukuki kısıtlamalar kaldırılmıştır. 1845 yılında kadınlara yargıç huzurunda evlenme hakkı tanınmış, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında eğitim alabilme imkânı sağlanmış ve kız çocuklarına erkek kardeşleriyle eşit miras hakları verilmiştir. Ayrıca, 1856 yılında kadınların köle veya cariye olarak satılması yasaklanmış ve evlilik sırasında kadınlardan alınan gelin vergisi kaldırılmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte, kadınların kamusal alandaki varlığı artmış ve moda gibi konulara olan ilgileri güçlenmiştir. Kadınlar, toplumsal yaşama daha aktif bir şekilde katılmaya başlamışlardır. Bu dönemde aynı zamanda tiyatro ve tiyatro eserlerinin üretilmesi önem kazanmış, kadınlar eğitim-öğretim alanında yer alarak, erkeklerle eşit olmanın önemini vurgulayan eserler yazmışlardır. Çok eşliliğin eleştirildiği bu dönemde, kadın hakları konusunda önemli bir bilinçlenme yaşanmıştır.¹⁵¹ Bu kapsamda, Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın haklarının gelişmesi ve kadınların toplumsal yaşama katılımlarının artması açısından dikkate değer bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan reformlar ve kadın haklarına yönelik atılan adımlar, kadınların sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında daha etkin roller üstlenmelerine olanak tanımıştır.¹⁵²

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda hayata geçirilen modernleşme hamleleri, toplumsal yapıda köklü değişimlere yol açmış ve cinsiyet rolleri, hukuk sistemi ve yönetim yapıları başta olmak üzere birçok alanda dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde kız çocukları için açılan Batı tipi eğitim kurumları, Osmanlı tarihi boyunca kadınların kamusal alana katılımını teşvik eden bir dönemeç noktası olmuştur. Bu süreç, kadınların ev içi yaşamdan kamusal alana doğru

¹⁵⁰ Taylan Filiz, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920–1935), (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s.6.

¹⁵¹ Aynur Demirdirek, s. 58.

¹⁵² Zuhale Özaydın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul, 1990, s.17.

yönelmesine ve yeni iş gücü transferinin gerçekleşmesine ön ayak olmuştur.¹⁵³ Bu bağlamda, Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin ve reformların, kadınların toplumsal rol ve statülerini olumlu yönde etkileyerek onlara daha fazla fırsat ve imkân sunduğu söylenebilir. Bu, Osmanlı Devleti'nde kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir adım olmuş ve kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılımlarını artırmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte kız çocuklarının eğitime yönelik ilgi, takip eden dönemlerde sürekli bir artış göstermiştir. Ancak, İlk Meşrutiyet Dönemi'nin kısa sürmesi nedeniyle bu dönem, eğitim alanında belirgin bir etki yaratmamıştır. II. Abdülhamid döneminde ise eğitime özel bir vurgu yapılmıştır. Tanzimat döneminde, Avrupalı kadınlar, Osmanlı köşklerinde Fransızca öğretimi yapmak ve piyano çalmak üzere ders vermektedirler. Kırım Savaşı sonrasında ise yaralı İngiliz ve Fransız askerleri, kadın hemşireler tarafından bakıma alınmış ve bu süreç, Osmanlı kadınlarının bu alanda eğitim almasına öncülük etmiştir. Osmanlı toplumuna yönelik yapılan incelemelerde, vakıf kurucularının yüzde 36'sının kadın olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik açıdan zengin olduklarını ve servetlerini koruyabilme kapasitelerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yetişkin bir kadın, evlenme konusunda özgürdür ve ailesi tarafından evliliğe zorlanamaz. Ancak, toplumsal normlar çerçevesinde kadının evlenmesi teşvik edilir. Eğer kadın, din, mal, meslek ve soy bakımından kendisinden düşük biriyle evlenmeye karar verirse, onun vasisi bu evliliğe itiraz edebilir. Bu düzenleme, aynı zamanda kadının korunması amacını da taşımaktadır.¹⁵⁴

Tanzimat Fermanı ve bu dönemde gerçekleştirilen diğer modernleşme çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engellemek amacı taşımakla birlikte, arzu edilen sonuçları tam anlamıyla sağlayamamıştır. Müslüman olmayan topluluklar, Tanzimat döneminde kendilerine yüklenen sorumluluklardan dolayı memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Islahat Fermanı ile genişletilen haklar, bağımsızlık talepleri çerçevesinde gerçekleştirilen isyanları da tetiklemeye devam etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³Zekeriya Işık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği", *Bilig*, Sayı:85, 2018, (ss.25-56), s.30.

¹⁵⁴Fatma Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yayınları, İstanbul, 2009, s.32.

¹⁵⁵Yaşar Özçetin, "Türkçülük 1908-1923", *Türk Yurdu*, Cilt:22, Sayı:173, 2002, (ss.6-13), s.6.

2.2.2. I. Meşrutiyet Döneminde Kadın

Tanzimat döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemek amacıyla yeni ve yenilikçi fikirleri hızla hayata geçirme bilincine sahip olan Genç Osmanlılar hareketi ön plana çıkmıştır. Sultan Abdülhamit, Türk tarihinin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi ilan ederek I. Meşrutiyet dönemini başlatmıştır.¹⁵⁶ Lale Devri'nde başlayan modernleşme sürecinin bir ürünü olan I. Meşrutiyet, devlet ve toplum arasında ortak bir çalışma yürütülmesinden çok, hukuk devleti oluşturarak hukuki düzenin tesisi amacını gütmüştür.¹⁵⁷ I. Meşrutiyet'e alternatif bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, Batılı anlamda bir demokratikleşme sürecinden ziyade, devlet görevlilerinin halka zulmetmeden hukuk kurallarına uygun davranmalarını sağlamayı hedeflediği görülmektedir. Bu bağlamda, I. Meşrutiyet'in asıl amacı, demokratikleşmekten çok, hukuki bir yönetim yapılanması oluşturmayı amaçlamıştır.¹⁵⁸

I. Meşrutiyet dönemi, kadın hakları konusunda önemli bazı reformlara sahne olmuştur. Bu reformlar, özellikle aile yaşamını düzenleyen yasal çerçeveleri içermektedir. Kadınlara boşanma hakkı tanınmış, ayrıca çok eşlilik konusunda da kadınların kendi iradelerine başvurulması esas alınmıştır. Ancak bu dönemde, kadınların ekonomik alanda aktif rol almaları ve yükseköğrenim fırsatlarından yararlanmaları hedeflenmesine rağmen, eğitim kurumlarında görev yapacak yeterli sayıda kadın öğretmenin bulunmaması nedeniyle bu amaçlara tam anlamıyla ulaşılamamıştır.¹⁵⁹ Bu reformlar, kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki pozisyonlarını güçlendirmeyi hedeflemiş, ancak uygulamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle tam anlamıyla başarıya ulaşılamamıştır. Özellikle eğitim alanında kadın öğretmen eksikliği, kadınların toplumdaki rolünü güçlendirmek ve onlara daha fazla fırsat tanımak amacıyla yapılan reformların etkin bir şekilde hayata geçirilmesini engellemiştir. Buna ek olarak, I. Meşrutiyet döneminde kadın haklarına yönelik yapılan düzenlemeler, Osmanlı

¹⁵⁶ "I. Meşrutiyet", Tarihi Olaylar, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/i-mesrutiyet-1390> . (Erişim Tarihi: 08.08.2022).

¹⁵⁷ Gökmen Kantar, "Modernleşme Kuramı ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:3, 2019, (ss.365-383), s.377.

¹⁵⁸ Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 6, Sayı 2, 2005, (ss.145-162), s.158.

¹⁵⁹ Pelin Yoğun, *Diplomasi Tarihi Işığında İlk Türk Kadın Diplomat: Adile Ayda*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Van, 2019, s.68.

İmparatorluğu'nda kadınların toplumsal statüsünü yükseltme yönünde atılmış önemli adımlar olmuş, ancak bu adımların pratikte tam anlamıyla hayata geçirilmesi için daha fazla çaba ve kaynak ayrılması gerekmektedir. Bu bağlamda, kadın haklarına yönelik reformların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için eğitim sektöründe kadın çalışan sayısını artırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesi ve bu alanda yapısal reformların hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁶⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini şekillendirecek olan modernleşme ve demokratikleşme süreçlerini hızlandırmış ve bu bağlamda ülkenin yönetim yapısını değiştirmeyi hedeflemiştir. Onlar, hükümetin otoritesini tek bir kişinin elinde toplayan monarşi yapının yerine, halk tarafından seçilmiş temsilcilerin yer aldığı bir meclisin ülkeyi yönetmesi gerektiğini savunmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid, artan baskılar ve İttihatçıların yükselen etkisi karşısında 1877'de feshettiği meclisi yeniden toplamak zorunda kalmıştır ve bu süreç 23 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁶¹ İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve bu dönemde toplumsal ve siyasi birçok değişim yaşanmıştır. İlk Meşrutiyet döneminde, yönetimde söz sahibi olma amacı güden Namık Kemal, Şinasi gibi Genç Osman'ın düşünsel ve edebi çalışmalarının dışında, halktan gelen bir hareket olmamış ve bu durum tamamen padişahın kendi isteğiyle ortaya çıkmıştır. Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, halkın bu sürece olan ilgisi ve katılımı artmış, halk yeni rejimi coşkuyla karşılamış ve kutlamıştır.¹⁶²

2.2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadın

II. Meşrutiyet, Türk tarihinde bir dönemeç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, Lale Devri ile başlayıp Tanzimat ve Islahat Fermanı ile devam eden modernleşme ve yenileşme çabalarının bir uzantısıdır. Bu dönemin, önceki modernleşme hareketlerini sürdüren ve aynı zamanda bu süreçleri daha ileri taşıyan bir özellik taşıması, onu tarihsel olarak önemli kılar. II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet

¹⁶⁰ Pelin Yoğun, s.69.

¹⁶¹ Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-I Umumiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı:18, 2009, (ss.21-38), s.2.

¹⁶² Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2012, (ss.61-96), s.74.

dönemi felsefesinin ve pratiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için detaylı bir şekilde incelenmesi gereken bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet döneminde atılan adımların, Cumhuriyet Dönemi'nde daha da ileri götürülerek sürdürüldüğü söylenebilir.¹⁶³

II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda, daha önce benzeri görülmemiş bir tartışma ortamı doğmuştur. Bu tartışmalar geniş bir yelpazede yer almaktadır ve çeşitli konulardaki düşünceleri içermektedir. Bu dönemde, Osmanlı'da fikir dergiciliği önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Hem fikir düzeyinde hem de yayıncılık açısından çok yönlü ve zengin bir içerik ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Farklı düşünce akımlarının bir arada bulunduğu bu dönemde, Osmanlı aydınları ve düşünürleri arasında çeşitli konularda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte, farklı düşünce akımları ve ideolojiler etrafında şekillenen bir dizi dergi ve yayın, fikir alışverişinin ve tartışmanın önemli mecralarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı düşünce tarihinde bir çeşitlenme ve zenginleşme dönemi olarak kabul edilebilir.¹⁶⁵

II. Meşrutiyet döneminde kadın haklarında yaşanan genişlemeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal değişim sürecinin bir parçası olarak ele alınabilir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınların siyasi alanda daha aktif rol alabilmesi için önceki dönemlere nazaran daha fazla hak tanımıştır. 1913 yılı itibariyle kız çocukları için ilköğretim imkânları sunan okullar açılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet döneminde kadın haklarının genişletilmesi, toplumun çeşitli kesimleri tarafından farklı şekillerde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler arasında, Kör Ali davası gibi önemli hukuki olaylar ve padişah V. Mehmed Reşad'a sunulan çeşitli öneriler de bulunmaktadır. Bu süreçte, kadın hakları konusunda atılan adımların yeterli olup olmadığı, kadınların toplumsal hayatta ne ölçüde yer alması gerektiği gibi konular tartışma konusu olmuştur. Osmanlı kadınları, II. Meşrutiyet döneminde, önceki dönemlere kıyasla daha fazla hakka sahip olmuş, sivil toplum kuruluşlarında yer alarak toplumsal konularda seslerini

¹⁶³ Kenan Olgun, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihindeki Yeri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul, 2001, s.32.

¹⁶⁴ Mustafa Bakırcı, "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:17, 2004, (ss.177-210), s.192.

¹⁶⁵ Halil Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi Ve İslammecmuası Örneği" *Turkish Studies*, Cilt:13, Sayı:2, 2018, (ss.107-126), s.112.

duyurma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca bu dönemde kadınlar, kamusal alanda çalışma fırsatları elde etmiş, daha modern giyim tarzlarına yönelmişlerdir. Buna rağmen, dönemin muhafazakâr yapısı ve kadınların toplumsal hayatta etkin bir rol almalarına yönelik çekinceler, kadın haklarının tam anlamıyla hayata geçirilmesini sınırlamıştır.¹⁶⁶

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları ve eğitimine dair önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen eğitim ve hukuk reformları, kadın hareketinin başlaması ve güçlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.¹⁶⁷ Bu dönemde, kadınların toplumsal yaşamda daha aktif bir rol almasına yönelik fırsatlar artmış, kadınlar için çeşitli alanlarda yeni olanaklar ve imkânlar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁸ Eğitim alanında yaşanan gelişmeler, kadınların toplumsal statüsünü yükseltmeye yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. II. Meşrutiyet döneminde kız çocuklarının yüksek eğitim almasının gerekliliği konusunda bir farkındalık oluşmuş, bu doğrultuda çeşitli eğitim kurumları açılmıştır. 18 Kasım 1908 tarihinde Dişçi ve Hastabakıcı Kadın Okulu'nun açılması, bu alandaki gelişmelerin bir göstergesi olmuştur. 1913 yılında ise İstanbul İnas Sultanîsi, Türkiye'nin ilk kız lisesi olarak eğitim hayatına başlamış, ardından Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri gibi önemli eğitim kurumlarının açılışı gerçekleşmiştir.¹⁶⁹ 1915 yılında, kadınların mesleki eğitim alabilmesi amacıyla Darülfünunu'nun inşa edilmesiyle Türkiye'nin ilk kadın üniversitesi faaliyete geçmiştir. Bu üniversite, 1917 yılında ilk kadın mezunlarını vererek, kadınların yüksek eğitimdeki varlığını pekiştirmiştir. Başlangıçta ayrı sınıflarda eğitim gören kadın öğrenciler, zamanla karma eğitime geçerek erkek öğrencilerle birlikte ders almaya başlamışlardır.¹⁷⁰ Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Osmanlı kadınının toplumsal statüsünün yükseltilmesi ve eğitim hakkının genişletilmesi açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Eğitim ve hukuk alanlarında yapılan düzenlemeler, kadınların toplumsal hayatta daha etkin bir rol almasına olanak tanımış ve bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte devam etmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁶ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, s.58.

¹⁶⁷ Olcay Özkaya, Aylin Eraslan, s.371.

¹⁶⁸ Şefika Kurnaz, s.48.

¹⁶⁹ Elif Atıcı, Sezer Erer, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt:35, Sayı:2, 2009, (ss.107-111), s.108.

¹⁷⁰ Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2011, (ss.1-10), s.4.

¹⁷¹ Çilem Tuğba Akdağ, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kadınlarının Eğitimiyle İlgili Basında Yer Alan Tartışmalar", *Humanities Sciences*, 2016, (ss.55-68), s.57.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yazılı basın sektöründeki büyüme, kadınların da edebi yaşamdaki yerlerini almasına katkıda bulunmuştur. Özgürlük, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal haklar konusunda taleplerde bulunan kadınlar, bu hakları kazanmak ve seslerini duyurmak amacıyla kendi gazete ve dergilerini çıkarmaya başlamışlardır. Bu dergi ve gazetelerin büyük bir kısmı İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanmıştır. 1869 yılında yayımlanmaya başlayan Terakki Mukadderat ile birlikte Cumhuriyet dönemine kadar 30'dan fazla kadın dergisi yayımlanmıştır. Bu yayınlar arasında, 1 Ağustos 1895 tarihinde yayım hayatına başlayan ve tamamı kadınlardan oluşan bir kadro tarafından hazırlanan Hanımlara Mahsus Gazetesi öne çıkmaktadır. Bu dergi, 13 yıl boyunca toplam 604 sayı ile yayımlanarak Osmanlı döneminin en uzun soluklu kadın dergisi olma özelliğini taşımaktadır. Derginin önemli bir yazarı ise, ilk Türk kadın roman yazarı olmasının yanı sıra ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye'dir. Fatma Aliye, Osmanlı dönemindeki feminizmin düşünsel ve eylemsel etkinliklerini temsil eden önemli bir figür olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, eğer Osmanlı feminizminden bahsediliyorsa, bu hareketin fikrîsel ve pratikteki etkinliklerini anlamak için Fatma Aliye'nin çalışmalarını ve yazılarını dikkate almak gerekmektedir. Fatma Aliye, dönemindeki kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir düşünür olarak anılmaktadır. Bu bağlamda, Hanımlara Mahsus Gazetesi ve Fatma Aliye'nin bu gazetede yazıları, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketinin tarihsel gelişimi açısından değerli kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁷²

Nuriye Ulviye, Osmanlı döneminin kadın hakları konusunda ön plana çıkan önemli figürlerinden biridir. 20 yaşında eşini kaybetmesinin ardından, kadın haklarına yönelik ciddi bir mücadele içerisine girmiş ve "Kadınlar Dünyası" isimli ilk feminist dergiyi kurarak bu alanda ses getiren bir adım atmıştır. Bu dergi, dönemde kadınların sosyal, eğitim ve çalışma hayatındaki sorunlarına dikkat çekmek ve bu konudaki farkındalığı artırmak amacıyla yayın yapmıştır. Derginin kurulmasının ardından çok geçmeden, 28 Mayıs 1913 tarihinde Nuriye Ulviye, kadınların eğitim ve çalışma şartlarını iyileştirmek, kıyafet haklarını savunmak ve kadınların toplumsal yaşamdaki yerini güçlendirmek amacıyla Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni (Osmanlı Kadın Hakları Savunma Derneği) kurmuştur. Dernek, kurulduğu ilk dönemlerde yalnızca Müslüman kadınların örgütlenmesine sahne olmuş olsa da, zaman

¹⁷² Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2018, s.279.

içerisinde azınlık gruplardan kadınlar ve Avrupalı gazeteciler de bu harekete dâhil olmuşlardır. Nuriye Ulviye'nin kurduğu bu dernek ve dergi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları konusunda atılan önemli adımlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Bu hareket, aynı zamanda Türkiye'de kadın hakları ve feminizm tarihinde önemli bir yere sahip olup, sonraki dönemlerdeki gelişmeler için de ilham kaynağı olmuştur. Nuriye Ulviye'nin bu çalışmaları, Osmanlı'daki kadın hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır.¹⁷³

II. Meşrutiyet döneminde kadın hareketlerinin ivme kazanmasının ardında yatan temel sebep, bu dönemde gerçekleşen kapsamlı modernleşme çabaları kapsamında kadınların da toplumsal hayatta yer edinme arzusudur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gerçekleştirilen bir dizi yenilik ve düzenleme, devlet ile vatandaş arasındaki hukuki ve siyasi ilişkileri yeniden tanımlamıştır. Devlet, ideal vatandaş profili oluşturma amacı güderek çeşitli reformlar ve projeler başlatmış, kadınlar da bu süreçte kamusal alandaki varlıklarını güçlendirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, modernleşme sürecini yönlendirirken kadınları da bu sürecin bir parçası olarak görmüş ve onları bu bağlamda değerlendirmiştir.¹⁷⁴ Ancak II. Meşrutiyet dönemi, 11 Nisan 1920 tarihinde Mebusan Meclisi'nin padişah tarafından feshedilmesiyle sona ermiştir. Bu dönemin kapanışı, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasını işaret etmektedir.¹⁷⁵

2.3. I. Dünya Savaşı'nın Kadınlar Üzerindeki Etkisi

Peach'in gerçekleştirdiği araştırmalar ışığında tarihsel süreç içerisinde kadınların savaş zamanlarında üstlendikleri roller ele alındığında, genel bir eğilim olarak kadınların savaşın dışında tutuldukları ve bu süreçlere doğrudan müdahil olmadıkları görülmektedir. Savaşın, erkeklerle özdeşleştirildiği ve yalnızca onlara ait bir mesele olarak kabul edildiği bu bakış açısına göre, erkekler arasında egemenlik mücadelesi olarak tanımlanan savaş, onların kendi belirledikleri kurallar çerçevesinde nasıl başlayıp

¹⁷³ “İlk Feminist Kadın Dergisinin Kurucusu ve Sahibi: Nuriye Ulviye Mevlan Civelek”, *Gazete Kadıköy*, <https://www.gazetekadikoy.com.tr/yazi-dizisi/ilk-feminist-kadin-dergisinin-kurucusu-ve-sahibinuriye-ulviye-mevlan-civelek> . (Erişim Tarihi:09.08.2022).

¹⁷⁴ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.27.

¹⁷⁵ “İkinci Meşrutiyet Nedir? İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları*, <https://derstarih.com/ikinci-mesrutiyet/> . (Erişim Tarihi: 09.08.2022).

sona ereceğine dair kararlar almalarını içermektedir. Bu bağlamda, Peach'in çalışmaları, kadınların savaş süreçlerine dair tarihsel rollerini ve bu süreçlerden nasıl dışlandıklarını inceleyerek, savaşın toplumsal cinsiyet perspektifinden nasıl bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu da, konuyla ilgilenen akademik çalışmalar için değerli bir kaynak ve analiz zemini sunmaktadır.¹⁷⁶

Tanzimat döneminden Milli Mücadele'ye kadar Osmanlı Devleti ve toplum yapısında önemli değişimler ve gelişmeler yaşandı. Ülkenin içine düştüğü siyasi ve toplumsal sıkıntılar, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndaki olaylar, toplum yapısında birçok yönden değişiklikler getirdi. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında, Müslüman kadınların, tüm baskıcı kurallara karşın, çalışma hayatında yer almaya başlamaları, kadının konumundaki önemli bir evrimi temsil ediyordu. Türk kadınlarının iş hayatına katılımında en büyük etken, ülkenin yaşadığı ekonomik buhran olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri özellikle kadınlar ve çocuklar üzerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Savaşın etkisiyle dul kalan kadınlar, ailelerin geçimini sağlama konusunda birinci derecede sorumlu hale gelmişlerdir.¹⁷⁷ I. Dünya Savaşı sonrasında, Müslüman kadınlar, tüm baskılara rağmen, ekonomik zaruret nedeniyle çalışma hayatına giriş yapmışlardı. Bu dönemde, kadınların işgücüne katılımı, ülkenin içinde bulunduğu zorunluluklar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle hızla artmış ve kadınların toplumsal konumunda önemli değişimlere yol açmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile, büyük bir erkek nüfusunun seferberlik sürecinde silahaltına alınması, aile sorumluluklarının kadınların omuzlarına yüklenmesine sebep olmuştur. Erkeklerin cephede görev almasının doğrudan bir sonucu olarak, Türk kadını başta olmak üzere birçok millettten kadın, bu durumdan etkilenmiş ve savaş döneminde yaşanan bu değişimler, kadınların sosyal yaşantılarına yansımıştır. Bu süreçte kadınlar, çeşitli iş sektörlerinde sorumluluk almak zorunda kalmış, günlük ücretli işlerde ve fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Kadınlar, hem cephedeki askerleri destekleyen roller üstlenmiş, hem de savaş ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Savaşın etkisiyle kadınlar, ticaret, hizmet ve sanayi sektörlerinde istihdam edilmeye başlanmış; posta idaresi, hastaneler ve laboratuvarlar

¹⁷⁶ Bahar Taner, Zeynep Gökalp, "Kadın ve Savaş: Sosyal Boyutta Bir Analiz", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:18, 2019, (ss.13-30), s.15.

¹⁷⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.544-546.

gibi birçok alanda kadın çalışan sayısı artmıştır. Atölyelerde ve maden işçiliğinde de kadın çalışanlara rastlanmıştır. Erkek egemenliğindeki bu sektörlerde kadınlar, erkeklerle eşit derecede başarılı olabileceklerini kanıtlamışlardır.¹⁷⁸ I. Dünya Savaşı, kadının toplumsal ve ekonomik hayattaki rollerinde belirgin değişimlere neden olmuştur. Savaşa katılan ülkeler kadar tarafsız olan devletler de gündelik yaşamlarında savaşın etkilerini hissetmişlerdir. Bu durumun en önemli nedeni, tarafsız devletlerin savaşan ülkelerle olan ekonomik ilişkiler olmuştur. Bu dönemde, savaşın etkileriyle kadınlar, toplumun ekonomik ve sosyal dinamiklerinde daha etkin bir rol oynamaya başlamışlardır.¹⁷⁹

Bu dönemde, kadınların namuslu ve şerefli bir şekilde geçimlerini sağlamalarını teşvik etmek amacıyla, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan öncülüğünde ve İsmail Hakkı Bey aracılığıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-İslamiyesi kurulmuştur. Bu dernek aracılığıyla kadınlar, yardım amaçlı kum torbası dikimi, askeri üniforma ve iç çamaşırı üretimi gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınların katkıları, ekonomi alanıyla sınırlı kalmayarak, toplumsal yaşamın birçok alanına yayılmıştır. Bu dönem, Türk kadınının toplumsal hayatta daha etkin bir rol üstlenmeye başladığı ve erkeklerle eşit işlerde çalışabilir oldukları bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.¹⁸⁰

Osmanlı Ordusu bünyesinde faaliyet gösteren Cemiyet-i İslâmiyesi, ilgi çekici uygulamalara imza atmıştır ve bu uygulamalardan biri de Kadın Amele Taburu'nun kuruluş fikridir. Enver Paşa'nın desteklediği bu inovatif fikir, 26 Temmuz 1917 tarihinde Birinci Kadın İşçi Taburu'nun tesis edilmesini mümkün kılmıştır. Kadın Taburu, erkek birliklerle çatışma içerisine girmeyecek şekilde organize edilmiştir.¹⁸¹ Bu taburda görev alan kadınlar, erkeklerin üstlendiği birçok görevi başarıyla yerine getirmişlerdir. Görev alanları arasında kadın bölükbaşı, yol mühendisi, muhasebe memuru ve hemşire gibi çeşitli pozisyonlar bulunmaktadır. Kadın Taburu'nda nöbet tutma uygulaması yer almakta olup, rütbeler de mevcuttur. Kadınlar, kıışlalarda eğitim alarak disiplinli bir yapıya kavuşturulmuşlardır. Suriye'de de faaliyet gösteren bu tabur,

¹⁷⁸ M.Şeyhmus Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.858.

¹⁷⁹ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.457.

¹⁸⁰ Pelin Yoğun, s.69.

¹⁸¹ Sadık Sarısan, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt:8, sayı:39, 1997, (ss. 695-723), s.701.

tüm kadın üyelerine fotoğrafı bulunan kimlik kartları dağıtmıştır. Ayrıca, pamuk ürünlerinin toplanmasında herhangi bir aksaklık yaşanmaması adına Çukurova bölgesinde de çalışmışlardır. Bu girişim, kadınların savaş döneminde dahi toplumsal yaşamın birçok alanında aktif olarak yer alabilecek kapasiteye sahip olduklarını göstermektedir. Bu da, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde kadınları toplumsal hayata entegre etme çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir.¹⁸²

Birinci Dünya Savaşı sürecinde, Osmanlı kadınları arasında hemşirelik mesleğini benimseyenlerin sayısı artmıştır. Bu kadınlar, kendi özgür iradeleriyle erkeklerle eş zamanlı olarak hastane ortamlarında görev almaya başlamışlardır. Özellikle Balkan Savaşları esnasında, Besim Ömer Paşa'nın liderliğindeki Kızılay tarafından düzenlenen eğitim programları neticesinde, pek çok kadın bu alanda yetişmiş ve hem hastanelerde hem de cephelerin gerisinde hemşire olarak çalışmaya başlamıştır.¹⁸³ Savaş şartlarında sağlık çalışanlarının eksikliği nedeniyle sürekli sorunlarla mücadele eden Hilal-i Ahmer, 1913 yılında yeni bir savaş olasılığına karşı önlem almak ve daha fazla hemşire yetiştirmek amacıyla eğitim faaliyetlerini artırmıştır. Yeni eğitim programları aracılığıyla kadınları mesleğe çekmek amacıyla anatomi, cerrahi, hasta bakımı ve sağlık bilgisi gibi konularda kurslar açılmış ve Darülfün'de düzenlenen seminerlerle kadınların bu alandaki ilgisi teşvik edilmiştir. Bu seminerlerde, savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği ve erkeklerin cephelerde savaşmak üzere askere alındığı dönemde, yaralılarla ve hastalarla ilgilenmenin kadınların sorumluluğunda olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, kadınların şefkatli ve yumuşak huylu yapılarına, zorluklar karşısında ve uykusuzluk durumlarında gösterdikleri dayanıklılığa dikkat çekilerek, bu görevin erkeklerden ziyade kadınlara daha uygun olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı kadınının Birinci Dünya Savaşı sürecinde üstlendiği hemşirelik görevi, hem cinsiyet rollerinin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuş hem de kadınların toplumdaki yerini ve önemini pekiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹⁸⁴

Kadınlar, sundukları sağlık hizmetlerinin ötesinde, aynı zamanda yetim çocuklar, dul kadınlar, evsiz bireyler ve hasta insanlar gibi toplumun korunmaya muhtaç

¹⁸² Ece Yüksel, "II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Toplumunda Kadın", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt:8, Sayı:5, 2018, (ss.77-92), s.13.

¹⁸³ Elif Atıcı, Sezer Erer, s.109.

¹⁸⁴ "Birinci Dünya Savaşı ve Kadınlar", Cihan Harbi <http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasi-ve-kadınlar/> (Erişim Tarihi: 23.08.2023).

kesimlerine yönelik önemli destekler de sağlamışlardır. Bu bireylere hem barınma hem de beslenme ihtiyaçları konusunda yardımcı olmuşlardır. Çeşitli sergiler, konserler ve takvim satışları gibi etkinlikler aracılığıyla ekonomik destek sağlayarak, savaş koşullarında yaşanan zorluklarla mücadelede önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu destekler, bireysel çabaların yanı sıra, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ve Şehit Ailelerine Yardım Birliği gibi kadın dernekleri tarafından da organize edilmiştir. Bu dernekler, toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik yardımları koordine etmek ve bu zor zamanlarda onlara destek olmak için önemli bir işlev görmüşlerdir. Kadınlar sadece sağlık sektöründe değil, aynı zamanda sosyal yardım alanında da aktif bir rol üstlenerek, toplumun farklı kesimlerine destek olmuş ve savaş koşullarının yarattığı zorluklara karşı dayanıklılığı artırmada önemli bir katkı sağlamışlardır. Bu, kadınların toplumsal rolünün genişlediğini ve savaş koşullarının, onların toplumdaki yerini ve etkinliklerini artırma yönünde bir etki yarattığını göstermektedir.¹⁸⁵

Savaş sonrasındaki dönemde eğitim sektörü bazı zorluklarla karşı karşıya kalmış olsa da, Türk kadını eğitim alanında etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Öğretmenlik, hemşirelik ve ebelik gibi meslekler, Türk kadını için uygun görülen alanlar arasında yer almakta olup, bu durum kadınların öğretmenlik mesleğine yönelmelerini ve bu alandaki kadın sayısının artmasını sağlamıştır.¹⁸⁶ Bazı okullarda idari pozisyonlar ve müdürlük görevleri dahi kadınlara verilmiştir. Bu durum, kadının toplumsal hayatta daha görünür bir rol üstlenmeye başladığını ve bu dönemin toplumsal değişiminin başkahramanlarından biri haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, savaşın etkisiyle kadınlar zorlu çalışma koşullarında deneyim kazanmış, bu da Cumhuriyet dönemi için önemli bir örnek teşkil etmiştir.¹⁸⁷ Bu deneyimler, Türk kadınının Osmanlı döneminde elde edemediği sosyal ve siyasi hakları, Cumhuriyet tarihinde, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, kazanmasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, Türk kadını, hem eğitimde hem de toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenerek, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu durum, kadının toplum

¹⁸⁵ Sümeyye Bektaş, *Türkiye’de Kadın İstihdamının Tarihçesi ve Kadın İstihdamını Artırmak İçin Yürütülen Politikalar*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2019, s.20.

¹⁸⁶ Asiye Aktaş, *Türkiye’de Kadın Haklarında Gelişmeler 1839-1923*, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1994, s.85.

¹⁸⁷ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.452.

içindeki konumunun güçlenmesine ve sosyal haklara erişimde önemli ilerlemeler kaydedilmesine olanak tanımıştır.¹⁸⁸

Eril egemenliğin baskın olduğu bir dünyada, kadınların hak arayışındaki mücadeleleri, erkeklerin farklı sahalara yönelmeleriyle birlikte ivme kazanmıştır. Özellikle Batı ülkelerinde, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nın ardından, kadın haklarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu durumun temel sebebi, savaşa katılan erkeklerin toplumsal ve iş alanlarındaki rollerini terk etmeleri sonucu oluşan boşluğun kadınlar tarafından doldurulması ve bu süreçte kadınların toplumsal varlıklarını pekiştirmeleridir. Bu durum, kadınların toplumsal alandaki görünürlüğünü arttırmış ve onlara farklı iş alanlarında yer alma fırsatı sunmuştur. Bu sayede, kadın hakları konusunda bilinçlenme ve farkındalık artmış, kadınların toplum içindeki pozisyonları güçlenmiştir. Bu değişim süreci, kadınların hak arayışlarında önemli bir dönüm noktası olmuş ve onların eşitlik mücadelesinde katalizör işlevi görmüştür.¹⁸⁹

2.4. Geleneksel Toplumdan Modernleşmeye Geçiş ve Azerbaycan Kadını

2.4.1. 19. Yüzyılda Rus İşgalleri ve Azerbaycan Toplumunda Bölünme

Azerbaycan topraklarında ilk olarak Mana Krallığı'nın varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Mana Krallığı'nın ardından, bölgede Atropatena Krallığı kurulmuştur. Azerbaycan, Hz. Ömer döneminde fethedilmiş ve Emeviler döneminde, Kafkasları fethetme sürecinde stratejik bir üs olarak kullanılmıştır. Abbasi Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Azerbaycan'da çeşitli hanedanlıklar ortaya çıkmış ve ülke, 1054 yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na dâhil olmuştur.¹⁹⁰ Büyük Selçuklu Devleti'ne katılmasının ardından, 12. ve 14. yüzyıllar arasında Azerbaycan sırasıyla Moğollar, Harezmşahlar ve Timurlular'ın hâkimiyetine girmiştir. Sonrasında ise Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemleri yaşanmıştır. 1747 yılına kadar Safeviler'in egemenliği altında kalan Azerbaycan, bu dönemin sona ermesiyle birlikte yaklaşık 50 yıl süren bir

¹⁸⁸ Duygu Çelik, Ramazan Şamlı, s.139.

¹⁸⁹ Mülkiye Atça, "Osmanlı Türk Modernleşmesi Sürecinde Kadın Duyarlılığının Edebiyata Dahil Oluşu", *Hafıza*, Cilt:1, Sayı:1, 2019, (ss.1-13), s.10.

¹⁹⁰ Elchin Zamanov, Sovyetler Döneminde Azerbaycan Eğitim Hareketi, (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014, s.32

bağımsızlık dönemine girmiştir. Ancak bu süreç, şiddetli politik çekişmelerle karakterize edilmiştir. Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan, farklı hanlıklar altında bağımsız derebeylik yapıları oluşturmuşlardır. Bu dönemin ardından bölge, Rusların artan etkisi altına girmiş ve Ruslarla Gence Hanlığı arasındaki savaşlar neticesinde, bölge Rus İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiştir. Bu tarihsel süreç, Azerbaycan'ın siyasi ve toplumsal yapısını şekillendiren önemli dönemlerden birini oluşturmuş ve ülkenin günümüzdeki konumunun anlaşılabilmesi için dikkate alınması gereken bir evredir.¹⁹¹

19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın, Azerbaycan'ı stratejik bir avantaj elde etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a karşı bir üs olarak kullanma düşüncesi, bölgede derin etkiler bırakmıştır. Bu dönemde Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki nüfuz kurma çabası, tarihsel bir perspektife dayanmakta olup, bu durum Azerbaycan toplumunda büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.¹⁹² Rusya, nispeten güçlü bir konuma gelmesine rağmen, Azerbaycan'ı tam anlamıyla kontrol altına alabilmesi için yirmi yıl daha beklemek zorunda kalmıştır. 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan toprakları, Rusya ve İran arasında paylaşılmış, bu durum Azerbaycan'ın siyasi haritasını kökünden değiştirmiştir.¹⁹³ Azerbaycan'ın Rus egemenliğine girmesindeki bir diğer önemli faktör, 21 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmen çay Antlaşması'dır. Bu antlaşma, Azerbaycan'ın geleceğini belirleyici nitelikte olup, sonucunda Azerbaycan'ın kuzey kısmı Rusya'ya, güney kısmı ise İran'a bırakılmıştır.¹⁹⁴ Azerbaycan'ın ikiye bölünmesinin ardından, Kuzey Azerbaycan bölgesi, Rus hegemonyasına karşı sürekli bir mücadele içerisine girmiştir. Çarlık Rusya, sömürgeci bir yaklaşım benimseyerek kültürel ve sosyal alanda müdahalelerde bulunmuştur. Rus İhtilali'ne kadar bölge, olumsuz koşullar altında bir yaşam sürmüş, Rus yönetimi 'böl ve yönet' stratejisini uygulayarak, Kafkasya bölgesinin tamamını kontrol altına almış ve bölgedeki eski yönetim yapılarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, Rus yönetimi, bölgedeki tarikatlar ve dini görüşler arasındaki ayrılıkları körükleyerek toplumsal çatışmalar yaratmış, Müslüman toplulukları ise her türlü haklardan mahrum bırakmıştır. Bu

¹⁹¹ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, ss.318-321.

¹⁹² Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s.36.

¹⁹³ Dursun Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan- Birinci Bölüm", *Bilig*, Sayı:3, 1996, (ss.60-79), s.63.

¹⁹⁴ Elchin Zamanov, s.33.

politikalar, Azerbaycan'ın sosyal ve kültürel yapısında kalıcı hasarlar bırakmış, ülkenin modernleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹⁵

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrimler, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çarlık rejiminin yıkılması, Rusya ve çevresinde derin ve kalıcı tarihi dönüşümleri tetiklemiştir. Bu dönemde Bolşevikler, komünist bir rejim kurma iddialarını hayata geçirmiş ve yaklaşık 70 yıl süresince iktidarda kalmayı başarmışlardır. Bu süreç, dünya sahnesinde iki kutuplu bir yapılanmanın oluşmasına ve Soğuk Savaş döneminin başlamasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, 1917 yılındaki devrimlerin başarıya ulaşmasının ardında Birinci Dünya Savaşı'nın da etkili bir rol oynadığı söylenebilir. Azerbaycan ise 1917 yılından sonraki dönemde siyasi anlamda bir yükselişe geçmiştir. Ulusal harekette milli demokratlar, sosyalistler ve İslamcılar olmak üzere üç önemli akım öne çıkmıştır. Devrimci grupların eylemlerinin artması ve Çarlık iktidarının baskılara karşı savunmasız kalması sonucunda 17 Ekim Manifestosu ilan edilmiştir. Bu gelişme, Rusya'nın köklü bir değişime uğramasına neden olmuş ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁹⁶ Bu süreçte Azerbaycan, siyasi açıdan önemli bir dönemeçten geçmiş, ulusal bilincin uyanışı ve politik aktivitelerin yoğunlaşması ile birlikte bölgesel ve ulusal düzeyde dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemdeki siyasi hareketlilik, Azerbaycan'ın modern tarihindeki kritik evrelerden birini oluşturmuş ve ülkenin gelecekteki siyasi yapısının temellerini atmıştır.¹⁹⁷

Ekim Devrimi sırasında, Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Kafkasya bölgesinin çeşitli etnik grupları, kısa bir süreliğine bağımsızlık ilan etmiştir. Azerbaycan'da ise bağımsızlık ilanı, 28 Mayıs 1918 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlık ilanının hemen ardından, Batum'da Osmanlı Devleti ile bir barış anlaşması imzalanmış, anlaşma metninin imzalanmasının akabinde ise Azerbaycan, kendi bağımsızlık bildirgesini kamuoyuna duyurmuştur. Bu, İslam dünyasında kurulan ilk demokratik cumhuriyet olarak tarihe geçmiştir.¹⁹⁸ Çarlık Rusya'nın çöküşü, Kafkasya

¹⁹⁵Cengiz Poyraz, Fatih Öztıp, "Çarlık Rusya'sının Sömürge Asimilasyon Politikaları", 8.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi", Calalabad Haziran 2010, s. 858.

¹⁹⁶"SSCB'nin Azerbaycan'ı İşgali", *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/sscbnin-azerbaycani-igali.html>. (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

¹⁹⁷ "Çarlık Rusya'nın Yıkılışı ve Bolşevik İhtilali", Tarih Bilimi, <https://www.tarhibilimi.gen.tr/carlik-rusyasinin-yikilisi-ve-bolsevik-ihtilali/>. (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

¹⁹⁸Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:39, 2011, (ss.163-186), s.172.

bölgesindeki milliyetçi hareketlerin yükselmesine ve aynı zamanda savaş ve belirsizlik ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bölgedeki etnik yapı, esas olarak Gürcüler, Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler olmak üzere üç ana grubu kapsamaktadır.¹⁹⁹ Bu bağlamda, Kafkasya'daki politik ve sosyal dinamikler, 20. yüzyılın başlarında bölgesel ve ulusal düzeyde önemli dönüşümlere sahne olmuş ve bu süreçte bağımsızlık ilanı ve sonrasındaki gelişmeler, Azerbaycan'ın modern tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönem, aynı zamanda İslam dünyası için de bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Çünkü Azerbaycan, demokratik bir cumhuriyeti kurarak önemli bir siyasi yeniliğe imza atmış ve bu bağlamda İslam camiasında öncü bir rol üstlenmiştir.²⁰⁰

Devrim sonrasında, Rusya'nın egemenliğine geçen Sovyet yönetimi, kendi topraklarını genişletme amacıyla stratejik bir hamle yapmış ve çevre ülkeler üzerindeki nüfuzunu artırarak topraklarını ele geçirmeye başlamıştır. Bu süreçte Azerbaycan, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı güven ve istikrar ortamında varlığını sürdürürken, Osmanlı'nın Rusya karşısında yaşadığı mağlubiyet, Azerbaycan'daki huzur ve güven ortamını zedelemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı antlaşmalar, Azerbaycan'ın siyasi ve toprak bütünlüğü üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Kafkaslardan çekilmek zorunda kalan Osmanlı ordularının boşalttığı alanı, Rus orduları hızla doldurmuştur.²⁰¹ Rusya açısından, Azerbaycan'ın sahip olduğu “Bakü Petrolü” stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgal etmesiyle birlikte, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkılmış ve yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkiler, genellikle Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskı ve nüfuzunu artırma çabalarıyla şekillenmiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sürdürme konusunda önemli zorluklar yaratmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın modern tarihindeki siyasi dönüşümler ve Rusya ile olan

¹⁹⁹ “Azerbaycan Tarihi”, Temsil.org, <https://temsil.org/azerbaycan-tarihi/> . (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

²⁰⁰ “SSCB'nin Azerbaycan'ı İşgali”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/sscbnin-azerbaycani-igali.html> . (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

²⁰¹ Ali Okumuş, *Sovyetler Birliği Dönemi Azerbaycan Halk Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*, (Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu, 2018, s.16.

ilişkileri, ülkenin bağımsızlık mücadelesinde ve ulusal kimliğinin inşasında kritik bir rol oynamıştır.²⁰²

Çarlık yönetiminin içsel zayıflıklar ve çeşitli sebeplerle sona ermesinin ardından, Azerbaycan, Türkmen çay Antlaşması'nın imzalanmasından doksan yıl sonra, ulus-devlet formatında bağımsızlığını ilan etmiştir. Başkent Bakü, çok uluslu bir demografik yapıya sahip olmasına karşın, 1918 yılında bir ulus-devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum düzeyde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi konusunda uygun bir duruma ulaşmıştır. Baskıcı, sömürgeci ve asimilasyonist Çarlık yönetimi altında yaşanan zorlayıcı koşullar, ironi bir şekilde, geleneksel Müslüman toplumunun çağdaş anlamda bir millet haline gelmesi için gereken uygun ortamı hazırlamıştır. Bu süreç, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında ve bağımsızlık mücadelesinde önemli bir dönemeç oluşturmuştur.²⁰³

2.4.2. Azerbaycan Türklerinde Modernleşme Hareketleri, Maarifcilik ve Usul-i Cedid

19. yüzyılın başlarında Batı menşeli Aydınlanma düşüncesi, Azerbaycan'da çeşitli adlar altında yerel anlayışlara meydan okuyacak ciddi bir alternatif olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde Rusya, kendi hâkimiyeti altındaki bölgelerde, genç nesilleri kendi idealleri ve dünya görüşü doğrultusunda yetiştirmeyi hedefleyen bir “Ruslaştırma” politikası izlemiştir. Bu politika, özellikle Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde uygulanmaya başlanmıştır. Rusya, Türkler arasında iletişimsizliği ve kendi iç meseleleriyle meşgul olmalarını fırsat bilerek Ruslaştırma çabalarını çeşitlendirmiş, Rus-Tatar okulları açarak Müslüman çocukları bu okullarda eğitim almaya teşvik etmiştir.²⁰⁴ Çarlık rejimi, yerel halkı Ruslaştırma, onları dinden, dilden ve kültürden yabancılaştırma ve bölgelerin etnik yapısını dönüştürme gayesinde

²⁰² Nazım Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001),” *Asam Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, Cilt:7, Sayı:1, 2001, (ss.286-318), s.287.

²⁰³ Savaş Açıkkaya, “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:28, 2010, (ss.403-420), s.405.

²⁰⁴ Okan Yeşilot, “Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt:4, Sayı:7, 2009, (ss.97-121), s.98.

olduğunu açık bir şekilde sergilemiştir.²⁰⁵ Bu okullarda eğitim gören ve bir kısmı Rusya’da üniversite eğitimi alan bireyler, eğitimlerini tamamladıktan sonra Rusya’ya geri dönmeyi tercih etmeyip, kendi ülkelerine hizmet etme arzusuna kapılmışlardır. Bu durum, bölgede yeni bir aydınlanma ve milli bilinçlenme hareketinin tohumlarını atmıştır.²⁰⁶

Saint Petersburg ve Moskova’da eğitimlerini tamamlayan aydınlar, ülkelerine dönerek hizmet etmeye başlamışlardır. Rus hâkimiyeti altında Rusça öğrenen ve bu sayede Batı Avrupa medeniyetini tanıyıp öğrenen Azerbaycanlı entelektüeller arasında bilim adamları yetişmiştir. Bu nesil, Fransız Devrimi’nin ardından Avrupa’da hüküm süren özgür düşünce akımlarından etkilenmiştir. Modern dünya ile bütünleşme yolunu Rus okullarında bulan Azerbaycan Türkleri, kısa süre içinde önemli başarılar elde etmiştir. Bu deneyim, hem Azerbaycan Türklüğünün eğitim seviyesini yükseltme hem de çeşitli bilim dallarında ilerleme imkânı sunmuştur.²⁰⁷ Eğitimden geçmiş aydınların temel hedefi, Azerbaycan halkının ekonomik seviyesini yükseltmek, milli bir basın oluşturmak, milli dili canlandırmak ve geniş halk kitlelerine milli bilinç ve eğitim aşılama idi. Ülkenin ancak eğitim yoluyla ilerleyebileceğine inanan bu aydın topluluğu, ‘maarifçiler’ olarak adlandırılmıştır. Hasan Bey Zerdabi, bu aydın tipinin öncülerinden ve en önemli temsilcilerinden biridir.²⁰⁸ Bu aydınlar arasında yer alan Mirza Fətali Ahundov, Abbas Sıhhat, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov ve Feridun Bey Köçerli gibi isimler, genç neslin Türk okullarında eğitim hakkını savunmuşlardır. Yeni açılan okullarda Azerice-Türkçe ders kitaplarının eksikliğini dile getirmiş ve molla okullarında kullanılan dini kitapların çağdışı olduğunu, yeni ders kitaplarına ihtiyaç duyulduğunu sürekli vurgulamışlardır.²⁰⁹ Bu düşünce akımını benimseyen aydınlar, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Azerbaycan Türkçesi kullanılarak yayımlanan *Ekinci*, *Keşkül*, *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye*, *Şark-ı Rus* ve *Molla Nasreddin* gibi gazetelerle Rehber

²⁰⁵ Sabina Abbaslı, *Azerbaycan’da Müslüman Okulları*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2019, s.46.

²⁰⁶ Okan Yeşilot, “Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi’nin Hayatı ve Fikirleri”, s.98.

²⁰⁷ Zhala Babashova Kastrati, “Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi’nin “Ekinçi” Gazetesinin Rolü” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:7, 2017, (ss.264-276), s.265.

²⁰⁸ Ahmet Çamalan, “Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri” *Journal of Qafqas University*, Sayı:31, 2011, (ss.36-50), s.37.

²⁰⁹ Okan Yeşilot, “Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi’nin Hayatı ve Fikirleri”, s.98.

gibi dergilerde ısrarla anadilinde eğitim konusunu işlemişlerdir. Bu çalışmalar, ülkede milli bilinçlenmenin artmasına ve dilin canlanmasına katkıda bulunmuştur.²¹⁰

Aydınlanma sürecinde yeni bir kimliğin inşasında siyasi zorunluluklar, temel bir motivasyon kaynağı olmuştur. Rus aydınlanması, Batı kökenli akımların etkisi altında gelişirken, pozitivizm, rasyonalizm, idealizm ve romantizm gibi düşünce akımlarının etrafında, bireyin kendi geleceğini şekillendirme temelli bir anlayışa doğru evrilmeye başlamıştır. Ancak Azerbaycan maarifçiliği, sömürgecilik koşullarından ötürü kendine özgü, farklı bir evrede faaliyet göstermekle sınırlı kalmıştır. Toplumsal problemlerin çözümüne yönelik atılan her adım, egemen güç tarafından çizilen sınırlar dâhilinde ilerlemektedir.²¹¹ 19. yüzyıl boyunca Batı'nın aydınlanma fikri, Azerbaycan'da geleneksel düşünceye bir alternatif olarak etkisini göstermeye başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise Azerbaycan'da bir aydınlanma ve ulusal uyanış süreci başlamıştır. Azerbaycan tarih aydınlanmasında “Maarifçilik” kavramı aydınlanmanın yerel karşılığı olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan'da doğan bu akım, birçok tutarsızlık barındırmakla birlikte, Batı'nın Avrupa merkezci söylemini temel alarak şekillenmiştir.²¹² Azerbaycan aydınlanmasının temelinde ilerleme düşüncesi yatmaktadır. Maarifçiler, ülkenin gelişimini eğitim yoluyla sağlamak gerektiğine inanmışlardır. Türkçeleşme sürecinde eğitim alanında atılan adımlarda maarifçi aydınlar kilit rol oynamışlardır. Şubat Devrimi, Azerbaycan aydınlarına teoriden pratiğe geçiş yapma fırsatı tanımış, bu süreç aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temellerini atmada eğitimsel bir amaç belirleme anlamında önemli bir rol oynamıştır.²¹³

Rus toprakları üzerinde yaşayan Müslüman ve Türk topluluklarının karşılaştığı geri kalmışlık sorununa çözüm bulmak amacıyla Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı gibi önemli aydınlar tarafından başlatılan ve Cedidçilik olarak adlandırılan bir hareket ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Rusya içerisindeki Müslüman toplulukları arasında kültür ve eğitim meselelerini ele alan bu hareket, dil, kültür ve din birlikteliği

²¹⁰Meliha Özturhan, Modernleşme Dönemi Türkiye ve Azerbaycan Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Sorunları, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), 2022, s.21.

²¹¹Rameş Rzayev, “Hegemonya Ekseninde Azerbaycan Maarifçiliği ve M. F. Ahundov'un Avrupa merkezci Problematicası”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2019, (ss.1603-1624), s.1605.

²¹²Rameş Rzayev, “Erken Dönem Azerbaycan Maarifçiliğinde Kültürel Kimlik Algısı”, *Bilig*, Sayı:95, 2020, (ss.123-148), s.128.

²¹³Rameş Rzayev, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları”, *Yeni Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2020, (ss.891-927), s.891-892.

sebebiyle hızla yayılmış ve Azerbaycan’da da etkili olmuştur.²¹⁴ Ceditiler, Azerbaycan’ın ve genel anlamda tüm Müslüman toplulukların geri kalmışlık durumunu ve sömürgeci koşullara düşmüş olmalarını ele almış, bu durumun temel nedeni olarak kadınların özgürlüğü ve eğitimi meselesini öne çıkarmışlardır. Onlar, toplumun kalkınması ve modernleşmesi için kadın eğitiminin hayati öneme sahip olduğunu savunmuş ve bu konuda çeşitli çalışmalar yapmışlardır.²¹⁵ Bu bağlamda, Ceditçilik hareketinin Azerbaycan’da gerçekleştirdiği etkinlikler ve savunduğu ilkeler, akademik bir perspektiften incelendiğinde, bu hareketin sadece bir eğitim reformu hareketi olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumsal bir uyanış ve dönüşüm aracı olarak işlev gördüğü görülmektedir. Bu hareket, Azerbaycan toplumunun modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamış, kadınların eğitimi ve toplumdaki konumları konusunda farkındalık yaratmış ve bu yolla toplumun genel anlamda ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Dönemin eğitim âlimleri, toplumun gelişimi ve bağımsızlık yolunda ilerleme kaydetmek adına kadın eğitiminin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu sürekli olarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, özellikle İsmail Gaspıralı, eğitimin medeniyetin temel taşlarından biri olduğuna inanmakta ve milletlerin medeni olup olmadıklarını eğitim düzeylerine göre değerlendirmektedir. Gaspıralı’ya göre medeni sayılabilecek milletler, eğitim ve akılla donatılmış, bu özellikleriyle öne çıkan Rusya ve Avrupa ülkeleridir.²¹⁶

Sovyetlerin uyguladığı baskıcı politikalar çerçevesinde, Tatar okullarında uygulanacak olan yeni okuma yönteminin benimsenip benimsenmeyeceği konusu tartışma konusu olmuş, bu süreçte eski yöntemi destekleyen Ceditçiler ile yeni yöntemi savunan kadimciler arasında bir çekişme başlamıştır. Bu çekişme sonucunda yeni yöntemi destekleyen grup, Usul-ü Cedit olarak adlandırılmıştır. Yenilikçi grup bu

²¹⁴“Ceditcilik”, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik> , (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

²¹⁵Reyhan Yakışan, “19. Yüzyıl Azerbaycan Kadınının Sosyal Durumunun Yenileşmesinde Hacı Zeynelabidin Tagiyev’in Etkileri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2017, (ss.92-111), s.96.

²¹⁶Muhammed Özdil, “İsmail Gaspıralı’da Din ve Toplum”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9,2017, (ss.65-84), s.39.

mücadelede üstün gelmeyi başardığında, Cedid hareketi yeni bir dinamizm kazanmıştır.²¹⁷

Cedid hareketinde liderlik yaparak bu oluşumun öne çıkan figürlerinden biri haline gelen Gaspıralı İsmail Bey, özellikle Rus işgali sonrasındaki kültür politikaları bağlamında Türkistan ve diğer Rusya Türkleri ile İslam toplulukları üzerine kritik analizlerde bulunmuştur. Gaspıralı'nın hedefleri arasında Türk kadınlarının toplumsal bağımsızlığa kavuşmaları ve erkeklerle eşit haklara sahip olmaları öncelikli bir yer tutmaktadır. Ona göre kadınlar, milletin temel terbiye edicileri konumundadır ve kadınların hayatı doğru bir şekilde kavramamaları, çocuklarının da yaşam üzerine doğru düşünce yapısına sahip olmamalarına neden olmaktadır. Bu durum, çocukların uygun bir şekilde yetiştirilememesine yol açmaktadır.²¹⁸ Kadınlar, toplumun yarısını oluşturduğundan, onlar hayattan geri kalmışlarsa, milletin biyografisi ve aktiviteleri de eksik kalmış demektir. Gaspıralı, kadınları insanlığın temeli olarak görmekte ve toplumsal sağlığın ve kurtuluşun kadınlar sayesinde mümkün olacağına inanmaktadır. Doğu ve Batı kültürleri arasındaki temel farkın kadınların toplumdaki konumlarından kaynaklandığını idrak eden Gaspıralı, edebi mücadelesini de kadın kahramanlar üzerinden sürdürmüştür.²¹⁹

Cedidçilik hareketi öncesi dönemde, Rusya'da yaşayan Türk kadınları, eğitimsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktaydı. Kız çocuklarına yönelik özel okulların olmamasının yanı sıra, erkek çocuklarının eğitim aldığı medreseler ve iptidai mektepler, kız öğrencilere kapalıydı. Ancak Kırım, İdil-Ural ve İç Rusya bölgelerinde, eğer bir cami imamının eşi okuma yazma biliyorsa, kız çocuklarına evde okuma yazma öğretmesine izin verilmekteydi. Yazı yazmanın, özellikle de erkeklerle mektuplaşmanın günah sayıldığı ve yasaklandığı bir ortamda, kadınlar eğitimden mahrum bırakılmıştı. Orta Asya, Azerbaycan ve Kafkasya bölgelerinde ise kız çocuklarının eğitim alma şansı daha da sınırlıydı.²²⁰ Buna karşın, bazı bölgelerde, kız çocuklarının ileri düzeyde eğitim aldıkları gözlemlenmekteydi. Ancak bu eğitim kurumları, Rus hükümeti tarafından

²¹⁷Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali", *History Studies*, Cilt:1 Sayı:1, 2019, (ss.297-317), s.307.

²¹⁸Mehriban Aghayeva, s.70.

²¹⁹ Dilek Çetindaş, "İsmail Gaspıralı'nın Roman ve Hikâyelerinde Kadın Kahramanlar ve İdeal Kadın Önerisi", *Turkish Studies*, Cilt:8, Sayı:9, 2013, (ss. 989-1008), s.992.

²²⁰ Mehriban Aghayeva s. 67.

kurulmuş, Rusça eğitim veren ve Rus kültürünü benimsetmeyi amaçlayan okullardır. 1876 yılında Taşkent’te açılan bir kız ortaokulu, bu tür okullara örnektir. Bu okullarda, öğrencilere Rusya’ya olan saygı ve sevgiyi arttırmak amacıyla coğrafya, tarih ve din dersleri ağırlıklı olarak verilmekteydi.²²¹

İsmail Gaspıralı, Türk toplumları arasında Çinliler ve Araplar kaynaklı olarak yayılmış olan cinsiyet eşitsizliği ile gerici zihniyeti ve mezhepçilik sorununu ortadan kaldırmak amacıyla çaba göstermiş, bu doğrultuda “Âlem-i Nisvan” isimli bir dergi yayımlamıştır. Bu dergi, Türk kadınının sesini duyuran bir platform işlevi görmüştür. “Tercüman” gazetesinde kadın haklarına yönelik birçok makale yayımlayan Gaspıralı, aynı zamanda kadın okurlarından gelen yazıları da gazetede yer vererek onların sesini duyurmuştur.²²² Gaspıralı, “Tercüman” gazetesi aracılığıyla, Avrupa tarzı eğitimin benimsenmesi, Türkler arasında Harf Birliği’nin oluşturulması, kadın hakları, Türklerin ekonomik yaşama katılımı, dini yönetimde reform yapılması ve kooperatiflerin kurulması gibi bir dizi önemli konuda fikirlerini yayma fırsatı bulmuştur. Gazete genel olarak Müslüman eğitime odaklanırken, eğitilmiş Türk kadınlarını da eğitim programına dâhil etmeyi amaçlamıştır.²²³ İsmail Gaspıralı’nın kızı Şefika Gaspıralı’nın, Türk ve İslam dünyasında yayınlanan ilk kadın gazetesi olan “Âlem-i Nisvan”ın yöneticiliğini üstlendiği belirtilmektedir. Dergide kadınların yasal statüsü ve eğitimine dair konular işlenmiş, ayrıca kadınlara boş zamanlarını değerlendirebilmeleri için resim yapma gibi faaliyetler önerilmiştir.

Şefika Gaspıralı, İsmail Gaspıralı’nın kızı olarak Türk ve İslam dünyasında önemli bir rol üstlenmiştir. “Âlem-i Nisvan” adlı derginin yöneticiliğini yapmıştır. Bu dergi, kadınların yasal statüsü ve eğitimi gibi konulara odaklanmanın yanı sıra kadınlara boş zamanlarını değerlendirebilmeleri için çeşitli faaliyetler önermiştir, örneğin resim yapma gibi aktiviteler bu dergide yer almıştır.²²⁴

²²¹ Egamberdiyev Mirzahan, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2005, (ss.103-108), s.105-106.

²²²G. Selcan Sağlık Şahin, “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Alem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Cilt:11, Sayı:4, 2014, (ss.210-213), s.213.

²²³ Sabri Can Sannav, “Gaspıralı İsmail Bey’in (1851-1914) Yazılarında Eğitim ve Kültür Temelli Faaliyetlerin Yeri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2022, (ss.235-250), s.240.

²²⁴ Hilal Doğan, “Şefika Gaspıralı’nın Alem-i Nisvan Dergisi Üzerine Bir İnceleme ve Sistemik İndeks”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1 2020, (ss.103-125), s.103.

İsmail Bey'in vizyonuna göre, Usul-i Cedid programı, özellikle kız öğrencilere yönelik olmak üzere ilkokulların açılmasını ve yazı yazmanın öğretilmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede, Cedid hareketinin en önemli ve geniş kapsamlı reformlarından biri olarak kız çocuklarının eğitimi ve onlar için ayrı eğitim kurumlarının tesis edilmesi öne çıkmıştır. Bu okulların sayısının artması, hem kadın hem de erkek eğitimlere olan ihtiyacı belirginleştirmiştir, bu da dolaylı olarak kız öğrencilere yönelik yükseköğrenim fırsatlarının açılmasına olanak tanımıştır.²²⁵ 1884 yılında açılan ilkokul düzeyindeki Usul-ü Cedid okulu, Gaspıralı'nın kendi yazdığı kitapları hızlı okuma eğitimi konusunda kullanmış ve bu model okul başarıyla diğer bölgelere de uygulanmıştır. Yürütülen araştırmalar, bu girişimlerin etkisiyle toplumda, okullarda ve üniversitelerde Müslüman kadınların varlığının giderek arttığını göstermektedir. 1897 yılında yapılan nüfus sayımı sırasında, Rusya'da yaşayan Türk kadınlarının okuryazarlık oranının, Rus kadınlarının okuryazarlık oranını geçtiği yönünde bir inanç oluşmuştur.²²⁶

Gaspıralı'nın geliştirdiği eğitim reformunun özünü şu ana ilkeler belirlemiştir;

- 1) Öğretmen aylık maaş ödemesi yapılacaktır.
- 2) İlkokulların kendilerine özgü öğretmenleri olacaktır.
- 3) Okullar medreseden ayrılacaktır.
- 4) Yalnız okumaya için değil, aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecektir.
- 5) Okuma-yazma öğretilmesi önceden olduğu gibi usulsüz, yolsuz heceleme ile değil, aynı zamanda yeni elifba kitaplarında gösterilen usul-i savtiye veya usul-i meddiye ile başlayıp, kolayca yoluna devam edilecektir.
- 6) Öğretim bir programa göre yapılacak, her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktır.
- 7) Kız çocukları için de ayrıca ilkokullar olacaktır ve kızlara da yazı öğretilecektir.

227

²²⁵ Mehriban Aghayeva s.72.

²²⁶ Mehriban Aghayeva, s.72.

²²⁷ Gamze İme, "Türk Çağdaşlaşma Sürecinde İsmail Gaspıralı Önderliğinde Başlatılan Usul-ü Cedit Hareketinin Rolü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:41, Sayı:72, 2022, (ss:363-378), s.371.

Kız çocuklarının eğitimine dair yapılan reformlar konusunda sadece İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiğini iddia etmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Türk dünyasında, onun liderliğinde bu hareketi destekleyen ve bu yönde faaliyet gösteren pek çok birey bulunmaktadır. Varlıklı bireyler özellikle, farklı bölgelerde kız çocuklarının eğitimi için okullar kurarak bu alanda önemli katkılarda bulunmuşlardır.²²⁸ İdil-Ural bölgesinde Gani Bey Hüseyin gibi isimler, Usul-ü Cedid tarzında okulları ve medreseleri desteklemiş, özellikle kız okulları konusunda büyük katkılar sağlamışlardır. Gani Bey, 1899 yılında İstanbul'da Kargalı bölgesinde bir kurs açarak bu alandaki çalışmalarına başlamış, bu kurum 1901 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Öte yandan Çarlık Rusya'sı döneminde Azerbaycan'da yürütülen sömürgecilik ve Ruslaştırma politikalarına rağmen, bu süreçte birçok Azerbaycanlı aydın yetişmiş ve Rus okullarında eğitim almışlardır. Bu aydınlar, toplumu sömürgecilikten korumanın tek yolunun eğitimden geçtiğinin farkında olarak bu alanda derinlemesine araştırmalar yapmış, ülkede Aydınlanma hareketinin temellerini atmışlardır. Azerbaycanlı aydınlar, Türkçeyi eğitim dili olarak benimsemeyi, bu dilde okul kitapları üretmeyi ve hem kız hem erkek öğrenciler için okullar açmayı hedeflemişlerdir. Gazete ve dergiler aracılığıyla kamuoyunu etkileyerek bu yönde bir bilinç oluşturmaya çalışmışlardır. Bu çabalar, Usul-i Cedid ve Rus Müslüman okullarının Azerbaycan'da yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bu aydınların eğitim alanındaki çabalarını milli politikanın temel ilkelerinden biri olarak benimsemiştir. Çarlık Rusya'sının yönetimi altında Azerbaycan'da yaşanan bu gelişmeler, İran'ı da etkilemiş ve bu ülkede de eğitim alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Başkent Tahran ve diğer büyük şehirlerde, özellikle Tebriz'de yeni tip okulların açılması ve sayılarının artması aynı döneme denk gelmektedir.²²⁹

Azerbaycan'daki entelektüel topluluklar, kadın haklarıyla ilgili düşüncelerini esas itibarıyla iki ana ilke çerçevesinde geliştirmektedirler. Bir taraftan, kadınların eğitim olanaklarından mahrum bırakıldıkları, sosyal hayattan dışlandıkları ve yasal haklar açısından eksik bırakıldıkları bir gerçeklikle karşı karşıya bulunmaktayız. Diğer taraftan ise, miras ve mülkiyet hakları konusunda kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikler dikkat çekmektedir. Bu sorun, Azerbaycan'a has bir mesele olmaktan ziyade, daha geniş

²²⁸Mehriban Aghayeva, s.72-73.

²²⁹Meliha Özturhan, s.22-23.

bir perspektifte Doğu toplumlarının karşılaştığı yaygın zorluklardan biri olarak kabul edilmektedir.²³⁰ Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi Ekinci, Azerbaycan Türkçesi'nde yayın yaparak halkı çeşitli önemli konularda bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Gazete, kadınların özgürlüğü konusunda karşılaşılan engelleri aşmayı hedefleyerek bu mevzudaki meseleleri ele almıştır. Zerdabi gibi lider şahsiyetler, derinlemesine bir değişimin kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak, kadınları küçümseyen geleneksel görüşleri, kız çocuklarının kaçırılması, çok eşliliği ve çocuk yaşta yapılan evlilikleri eleştirmiştir. Bu liderler aynı zamanda bu tür uygulamaların İslam'ın ahlaki ve manevi değerleriyle uyumlu olmadığını net bir şekilde ifade etmiştir.²³¹

20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kadın hakları ve eğitimi konusundaki artan bilinç, kadın basınının doğuşunu beraberinde getirmiştir. Azerbaycan'da kadınların toplumsal bilinçlenmesi, Takîyev'in desteklediği kız okulları ve Hayat, Ekinci, Füyuzat, İrşad gibi bir dizi yayın aracılığıyla mümkün olmuştur. Ancak, sadece kadınlara yönelik ve Kırım'da yayımlanan Âlem-i Nisvan dergisi Kafkasya'da yer bulamamıştır. Bu eksikliği göz önüne alan Mustafa Alibeyov ve Hatice Alibeyova, Bakü'de haftalık bir kadın gazetesi olan Işık'ı yayımlamaya başlamışlardır. Kadın meselelerini gündemine taşıyan Işık, toplamda 68 sayı yayımlamış ve ilk sayısını 22 Ocak 1911 tarihinde basarak, 1912 yılının Aralık ayına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Gazetenin Bakü'de yayımlanması, kadınların gazetecilik sektöründe daha etkin bir rol almasına önayak olmuştur.²³²

Zeynelabidin Takîyev, Azerbaycan'da eğitim kurumları açarak ve toplumun çeşitli kesimlerine destek vererek ülkenin kültürel düzeyini artırmaya yönelik önemli çabalar göstermiştir. 1901 yılında Bakü'de, Usul-i Cedid eğitim metoduyla eğitim veren ilk Türk kız okulu olan Darü'l-Muallime'yi kurarak bu alanda önemli bir adım atmıştır.²³³ Takîyev'in bu girişiminde ona yardım eden kişiler arasında Hasan Bey Zerdabi de bulunmaktadır. Zerdabi, kız çocuklarının eğitimine büyük bir değer vermiş,

²³⁰ Okan Yeşilot, "Rusya Türklerinin İlk Türkçe Gazetesi: Ekinci", s.211.

²³¹ Rameş Rzayev, "Tarihsel Perspektifte Modernleşme Paradigması (Azerbaycan'da Modernleşme Tartışmalarına Dair Yeni Bir Yaklaşım: 1848-1878)" (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2020, s.215.

²³² Reyhan Yakışan, s.107.

²³³ Ali Asker, "Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları- 20. Yüzyılın Başları)", İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara 2021 (ss.1- 41), s.11.

Takîyev'in açtığı bu ilk kız okulunun kurulması için gerekli izinleri almış, okulun kurallarını belirlemiş ve hatta eşi bu okulun ilk müdürü olarak görev yapmıştır.²³⁴ Takîyev'in yaptığı bir diğer önemli katkı, başarılı öğrencilere sağladığı burslardır. Bu burslar, öğrencilerin yurtdışına giderek daha iyi bir eğitim almalarını mümkün kılmıştır. Bu burslardan faydalanan öğrenciler arasında Odesa'da tıp eğitimi alan Neriman Nerimanov da bulunmaktadır.²³⁵

1910 ile 1914 yılları arasında Rahile Hacıbababeyova öncülüğünde iki sınıflı bir kız ilkokulu hayata geçirilmiştir. 1906 yılında Gence'de Müslüman Kadınlar Komitesi, kadınlar arasında ilk defa bir yardım etkinliği düzenlemiştir. Celil Memmedguluzade'nin eşi olan ünlü yazar Hamida Cavanşir, 1910 yılında Molla Nasreddin dergisinde kadın haklarıyla ilgili meseleleri dile getirmiştir. Tiflis'te aynı yıl içerisinde Sofya Şahtatinskaya'nın liderliğinde Müslüman Kadınlara Yardım Derneği kurulmuş ve Gövhər Hanım Kaçar bu derneğin başkanlığına getirilmiştir. 1911 yılında ise Hatice Alibeyova, ilk kadın dergisi olan Nur'u yayınlamaya başlamıştır.

1914 yılında Liza Muhtarova, Hanife Zerdabi tarafından 1908 yılında organize edilen ilk kadın yardım topluluğunu temel alarak "Bakü Kadın Hayır Cemiyeti" adlı bir organizasyon kurmuştur. Bu cemiyette İsmet Aşurbeyova, Pari Peri ve Süreyya Ahundova gibi bilgili kadınlar aktif roller üstlenmektedir. İsmet Aşurbeyova, Farsça, Almanca ve Fransızca dillerine hâkim, şiirle iç içe bir yaşam süren ve kültürlü bir kişiliğe sahip bir kadındır. Şevket Memmedova ise o dönemde İtalya'dan şan eğitimi almış tek kadın olma özelliğini taşımaktadır ve Kiev'de eğitim gördüğü sıralarda düzenlediği yardım konserleriyle Azerbaycanlı öğrencilere maddi destek sağlamıştır.²³⁶ Fatma Muhtarova ve Şevket Memmedova aynı zamanda Azerbaycan'ın ilk profesyonel opera şarkıcıları arasında yer almaktadır.²³⁷

²³⁴ Mehriban Aghayeva s.75.

²³⁵ Alaattin Uca, "Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynil Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, (ss.203-210), s.205.

²³⁶ "Mədəni-maarifçilik tariximizdə Azərbaycan qadını", *Mədəniyyət*, <https://medeniyyet.az/page/news/19013/Medenimaarifcilik-tariximizde-Azerbaycan-qadini.html?lang=en> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

²³⁷ "Tarixin ən məşhur Azərbaycan qadınları", *Axşam.az*, <https://axsam.az/news/27555-tarixin-en-meshur-azerbaycan-qadinlari-siyahi> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

2.4.3. Azərbaycan'da Modernləşmə və Kadın Haklarına Bakış

Azərbaycan, tarixsel bir süreç olan modernləşmə sürecinin etkilerini önemli ölçüde hissetmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Azərbaycan, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak modernləşme dalgasına kapılmıştır. Bu dönemde, eğitim, hukuk ve toplumsal alanda birçok değişiklik yaşanmıştır. Aydın kesim, Batı'dan ilham alarak kadın hakları konusunda dönemin toplum yapısını sorgulamıştır.

Kadınların eğitim alması, iş hayatına katılması ve sosyal haklara erişimleri konusunda önemli adımlar atılmıştır. Modernləşme, kadınların sosyal haklara erişimini artırmış, iş hayatına katılımlarını ve sosyal haklardan yararlanmalarını teşvik etmiştir. Ancak, geleneksel toplumsal normlar ve yapının direnciyle karşılaşarak, tam anlamıyla eşitlik sağlanamamıştır. Bu süreç, kadınların toplumdaki rollerinde değişimlere yol açmış olsa da, bazı geleneksel yapılar devam etmiş ve kadınların tam anlamıyla eşit bir konuma ulaşması için yol henüz tamamlanmamıştır.

Azərbaycan'da kadınların seçimlere katılma motivasyonunun temel sebeplerinden biri, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak, çalışma hakları ve koşullarında iyileştirmeler sağlamak için yasalarda etkili bir rol oynamak istemeleridir. Bu durum, kadınların sadece oy kullanmakla kalmayıp aynı zamanda siyasi faaliyetlere de katılacakları anlamına gelir. Günümüzde kadınlar, erkeklerle eşit katılımı sağlamak için siyasette mücadele ediyorlar. Öne çıkan bir durum, cinsiyet dengesini kurmak amacıyla belirlenen yasaların etkili bir şekilde kullanılmasıdır.²³⁸

Azərbaycan'da toplumsal cinsiyet eşitliğini artırmaya yönelik önemli çalışmalar son otuz yıl içinde gerçekleştirildi. Anayasa, erkeklerle kadınlar arasındaki eşitliği net bir şekilde belirtiyor. Azərbaycan Cumhuriyeti, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik bir dizi uluslararası anlaşma imzalayarak insan hakları ve özgürlüklerini geliştirmeyi taahhüt etti. Cinsiyet eşitliği ve aile içi şiddetle mücadele için onaylanan yasalar, kadın haklarını ve cinsiyet eşitliğini korumak amacıyla merkezi bir yürütme organının kurulmasına olanak sağladı. Son demografik verilere göre, ülkede kadın ve erkek ömrünün daha uzun olması, kadın okuryazarlık oranlarında artış gibi bir dizi olumlu gelişme gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, günümüz kadınları, XX. yüzyılın

²³⁸Məlahət Həsənova, *Heydər Əliyev və dövlət qadın siyasəti*, Xəzər nəşriyyatı, Bakı, 2008, s. 113

başlarıyla kıyaslandığında daha olgun yaşta evlenmekte ve daha az çocuk dünyaya getirmektedir.²³⁹

Türkiye'nin modernleşme sürecinde kadınların eğitimi, toplumun genel gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Aydınlar ve yenilikçi düşünürler, kadın eğitiminin bireyin kişisel gelişiminin yanı sıra toplumun genel refahına da önemli bir etkisi olduğuna inanmışlardır. Bu anlamda, kız çocuklarına yönelik özel eğitim fırsatları sunulmuş ve kadınların ilkokuldan üniversite seviyesine kadar eğitim alması teşvik edilmiştir. Yükseköğrenim gören kadınlar, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında daha etkin roller üstlenmeye başlamış, bu da kadın-erkek eşitliğinin ekonomik ve sosyal boyutlarını güçlendirmiştir. Üniversiteler ve akademik kurumlar, kadınların varlığı ve katılımı sayesinde, Türkiye'nin bilim ve kültür dünyasını zenginleştirmiş ve kadınların toplumdaki konumlarını daha da güçlendirmiştir. Kadın örgütlerinin yoğun baskıları sonucunda, Ruanda gibi yeni anayasaya sahip ülkelerde ve Irak Anayasası'nda cinsiyet sınırları ortadan kaldırılmıştır. Bu durum, kadınlar için belirli sayıda parlamento sandalyesinin ayrıldığı anlamına gelmektedir.²⁴⁰

Eğitim, kadın haklarının güvence altına alınması ve geliştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Eğitimli kadınlar, kendi haklarının farkına varmakta ve bu hakları savunmakta daha etkin olabilmektedirler. Modernleşme sürecinde, kadınların eğitimi, iş dünyasında daha üst seviyelere yükselerek ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamıştır. Azerbaycan'daki modernleşme, kadın haklarına eğitim anlamında büyük destek sağlamıştır. Bu süreç, kadınların toplum içindeki statülerini yükseltme konusunda büyük bir etki yaratmış, ekonomik ve sosyal hayatta daha etkin roller üstlenmelerini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, bu ilerlemeler hala devam eden cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal normların kısıtlayıcı etkileriyle sınırlı kalmaktadır. Güçlü aileler, toplumun temelini oluştururken, kadınlar ise güçlü bir ailenin temel taşıdır. Kadına yönelik şiddet, bu temeli paramparça eder. Lara Mehr'e göre, aşırı dindar ülkeler dışında, Azerbaycan dâhil tüm dünyada kadın haklarına saygı gösterilmektedir.

²³⁹Mehriban Aghayeva, s.43

²⁴⁰Günay İbrahimova, *XIX və XX əsrlərdə Azərbaycan qadın siyasəti*, Çapar nəşriyyatı, Bakı, 2010, s. 13.

Azerbaycan’da kadınların profesyonel ve teknik iş gücüne yüksek katkısı bulunmakta olup, bu açıdan Azerbaycan dünya genelinde 33. sırada yer almaktadır.²⁴¹

²⁴¹ Mehriban Aghayeva s. 72.

3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE KADIN

3.1. Milli Mücadele Döneminde Kadın

Milli Mücadele'nin her aşamasında kadınlar etkin bir rol oynamış, hem cephede hem de cephe gerisinde ülkenin işgalden kurtuluşu için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Cepheye katılan kadın kahramanlar arasında Erzurumlu Kara Fatma, Tayyar Rahmiye, Melek Hanım, Tarsuslu Kara Fatma, Gördesli Makbule, Asker Saime Hanım ve Mudurnulu Kara Fatma gibi isimler öne çıkmaktadır. Cephe gerisinde ise; işgalleri protesto etmek amacıyla mitinglere katılmak, protesto telgrafları çekmek, cephede yaralı bakımı yapmak, sırtında ya da kağnılarla cepheye cephe taşımak, cephe imalathanelerinde çalışmak, askerler için dikimhanelerde giysi dikmek, ordu için yiyecek, giyecek ve para toplamak, cemiyetler etrafında örgütlenmek gibi faaliyetlerle kadınlar, milli mücadeleye büyük destek sağlamışlardır.²⁴²

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devletinin savaşta yenilmesiyle İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Antlaşmanın 7. maddesine göre, İtilaf Devletleri emniyetleri açısından tehdit içiren yerleri işgal edebileceklerdi. İtilaf Devletleri bu maddeye dayanarak hiçbir sebep göstermeden Osmanlı Devleti'nin topraklarını, işgal etmeye başlamışlardır.²⁴³ İşgaller devam ederken bir taraftan bu saldırılar karşısında Türk milleti varlığı yok sayılıyordu. İstanbul Hükümeti de Türk birliklerine işgalcilere karşı konulmaması için emir vermiştir.²⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa, geniş yetkilerle 30 Nisan 1919'da 9. Ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesine karar verilir.²⁴⁵ Anadolu'ya geçmek için fırsat kollayan Mustafa Kemal, kendisine verilen bu görevi kabul etmiştir.²⁴⁶ Kendisine bir kurtarıcı

²⁴² Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.25-54.

²⁴³ Döndü Çavdar, "Milli Mücadele'de Kahraman Türk Kadınları", *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, Sayı:4, 2015, (ss. 62-65), s.62.

²⁴⁴ Ferhat Uyaniker, *Milli Mücadele'de Türk Kadını*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s.27.

²⁴⁵ Yaşar Özüçetin, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadelede Kırşehir*, Kırşehir Valiliği, 2009, s.14.

²⁴⁶ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 1988, (ss.481-494), s. 484.

arayan Anadolu insanı da, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a gelmesiyle düşmandan kurtulma mücadelesi başlamıştır.²⁴⁷

Türk İstiklal Savaşı sırasında, Türk kadınları erkeklerine destek olmak adına büyük bir özveriyle hareket etmişlerdir. Cephaneyi arabalarında taşıyan, sırtında yükleriyle yürüyen kadınlar, askerlerin ihtiyaçlarını karşılayarak vatan savunmasına katkıda bulunmuşlardır. İstanbul hükümetinin Milli Mücadele'ye karşı tutumunu gören birçok kişi, Karadeniz üzerinden İnebolu Limanı'na çıkarak uzun bir karayolu yolculuğuyla Ankara'ya gitmiştir. Ayrıca, farklı bölgelerden gelen birçok kadın da bu çabaya katılmıştır. Bu yolculuklara katılan gözlemciler, Türk kadınının gösterdiği çalışma azmini kendi gözleriyle görmüş ve bu anıları yazıya dökmüştür. İstanbul'dan temin edilen silah ve cephane, Kastamonu sahil yoluyla Ankara'ya ulaştırılmıştır.²⁴⁸

Kurtuluş Savaşı sırasında, askerlerimizin ihtiyaç duyduğu silah ve malzemelerin bir kısmı, Erzurum'dan develerle, Diyarbakır ve Sivas'tan kağnılarla cepheye taşınmıştır. Bu süreç, olumsuz hava koşulları nedeniyle aylarca sürmüştür. Anadolu kadınları, erlerinin yardımına koşarak çeşitli zorlukları aşarak silah ve cephane taşıma görevini üstlenmişlerdir. Türk kadınları, eşlerini ve evlatlarını cepheye gönderirken, taşıma görevini üstlenerek büyük bir fedakârlık göstermişlerdir. Yolda kağnı aracının zorlandığı durumlarda, malzeme ve mühimmatı sırtlamışlar ve cepheye yetiştirmişlerdir. Tarihçi Enver Benhan Şapolyo, Milli Mücadele sırasında aktif görevler üstlenmiş ve Kağnı Kolları'nda gönüllü bir komutanlık görevi üstlenmiştir. Şapolyo, kağnıcılığı kadınların üstlendiğini belirtmiş ve bu görevi kutsal bir vazife olarak görmüştür. Cevdet Kerim İncedayı, Ordunun iase ve cephane ihtiyaçlarının kritik önemini vurgulayarak, Türk kadınının bu süreçteki fedakâr tavrından övgüyle bahsetmektedir. Kağnı arabalarının öküzler yerine ineklerle çekildiğini ve bu görevin genellikle kadınlar ve çocuklar tarafından üstlendiğini belirtmektedir. Taşıma görevi sırasında hamile kadınların dahi vazife aldığını ve hatta doğum yapanların olduğunu anlatmıştır. Türk kadınının yiğitliği, bu zorlu süreçte ortaya çıkan fedakârlıklarla daha da belirginleşmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷ Mustafa Eski, "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 27, 1993, (ss.653-662), s.653.

²⁴⁸ Rahmi Çiçek, "Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 20, 1997, s.406.

²⁴⁹ Cevat Kerim İncedayı, (1991), "Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları", Yay. Haz. Hüsamettin Ünsal, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, Sayı.22, ss.211-212, İçinde; Uyaniker, s.65.

3.1.1. Kadın Dernekleri

Samsun'a çıkmasıyla memleket sorunlarını yakından ilgilenmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa, Türk halkı tarafından birçok mücadele teşkilatları kurmaya başlamıştır.²⁵⁰ Öncelikle her il ve ilçede Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulması sağlanmıştır.²⁵¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yaptığı çalışmalar, Mustafa Kemal başta olmak üzere başarılı diğer subayların mücadeleyi tek merkezli yürütmesini sağlamıştır.²⁵² 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilen İzmir,²⁵³ başlangıçta küçük direnişlerle başlayan bir süreci içermiş ve zamanla İzmir'in işgali, daha büyük bir ulusal bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür.²⁵⁴ O tarihten itibaren, Türk halkının tepkisi oldukça basit bir biçimde açığa çıkmıştır. Resmi olmayan ancak fiili bir şekilde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen İstanbul'da, yüz binlerce kişinin katıldığı büyük topluluklar içinde gerçekleşen duygusal ve coşkulu mitingler, kısa sürede Anadolu'ya sıçramış ve ülkenin her köşesinde yankı uyandırmıştır. Bu olaylar, Türk halkının işgale karşı birlik ve dayanışma içinde olduğunu gösteren belirgin bir gösterge olmuştur ve bu tepkilerin sonucunda milli bağımsızlık mücadelesi hızla gelişmiştir.²⁵⁵

Daha önce yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi Kuvayı Millîye ruhu içinde gerek cephede gerekse cephe dışında çalışmalar gösteren kadınlar da,²⁵⁶ yabancı işgallere karşı grev mitingleri düzenlemişlerdir.²⁵⁷ Anadolu ve İstanbul'da Milli Mücadele zamanı çalışmalar yapan derneklerde kurulmuştur. İstanbul merkezli kurulmuş olan Asri Kadınlar Cemiyeti, Kızılay Cemiyeti, kadınlar kolu ile

²⁵⁰ Muhammed Yasin Taşkesenlioğlu, Milli Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007, s.72.

²⁵¹ "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", Kastamonu Vakfı, <https://www.kastamonuvakfi.org.tr/kose-yazilari/kastamonu-da-yapilan-ilk-kadin-mitingi>, (Erişim Tarihi: 20.08.2022),

²⁵² Necdet Aysal, Hasan Dinçer, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:12, Sayı:24, 2012, (ss.149-169), s.152.

²⁵³ Yasemin Altınkaynak, "Millî Mücadele Romanında Kadın Tipleri", (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, s.3.

²⁵⁴ Ferhat Uyaniker, s.27-28.

²⁵⁵ Fahri Yetim, "Millî Mücadele Döneminde Kamuoyunun Oluşmasında Mitinglerin İşlevi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2007, (ss.1-16), s. 5.

²⁵⁶ "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/anadolu-kadinlari-mudafaa-i-vatan-cemiyeti/>, (Erişim Tarihi:20.08.2022).

²⁵⁷ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1982, s.108.

Türkiye’de vücut bulan Müdafaa-i Hukuk hanımlar ve Anadolu Hanımları Müdafaa-i Vatan grubu etkin çalışmalar gösteren müessese olarak öne çıkmışlardır.²⁵⁸ Kadının bu cemiyetlerdeki amacı ülkenin kurtulması için hizmet etmektir. Bu amaçla da yardım toplayarak kalabalıkları yardıma davet etmişlerdir. Asri Kadınlar Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Kadın Kolları, öncelikle askere kıyafet temin etmek ve ordunun sağlık konusunda hizmet etmek için çalışmışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti’nde çalışan kadınlar da Milli Mücadeleye büyük katkıları olmuştur. Ancak, dönemdeki en önemli cemiyet Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetidir.²⁵⁹

Türk Kadının Milli Mücadeleye net kararlılıkla gösterdiği en önemli olaylardan biri de merkezinin Sivas olduğu, Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin kurulmasıdır.²⁶⁰ Melek Reşit Hanım tarafından tarafın dan 26 Kasım 1919 tarihinde Cemiyeti’nin kuruluş dilekçesi Sivas Valiliği’ne verilmiştir. Nizamnamesi ve Cemiyet mührü, 7 Aralık 1919 da Valiliğe sunulmuş ve yasal işlemlerin tamamlanması istenmiştir. Sivas Valiliği, yaptığı incelemeler neticesinde 9 Aralık 1919 tarihli yazısında Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin kuruluşunu onaylamıştır.²⁶¹ 28 Kasım 1919 Cuma günü yapılan toplantı da Cemiyetle ilgili teşebbüsler tartışılmıştır. Cemiyet Başkanı Melek Hanım, Bugün buraya toplanmaktaki amacımız, memleketimiz hakkında konuşmak, dertleşmek, ağlaşmak ve Allah’a yalvarmak gerekirse vatan toprakları için ölüdür bile diyerek işgal altındaki ülkenin davasını açıklamıştır.²⁶² 18 Aralık 1919’da diğer illere gönderilen genelgeyle oralarda da cemiyetin şubelerinin kurulması istenmiştir.²⁶³ Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin baş amacı Milli Mücadelenin her anlamda desteklenmesi Milli Mücadele’nin düşüncesinin benimsetilmesi sağlamaktır. Orduya eşya, yemek yardımları, yaralıların bakılması ve anne babasızların büyütülmesi gibi sosyal faaliyetler de sağlanmıştır.²⁶⁴ Cemiyetin kurulması başka illerde aynı amaç uğruna çalışacak kadın

²⁵⁸ Aynur İslam, “Milli Mücadelede Kadın Kahramanlarımız (1919-1922), (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bingöl, 2021, s.88.

²⁵⁹ Şefika Kurnaz, “Milli Mücadelede Türk Kadını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 34, 1996, (ss.257-268), s.263.

²⁶⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “Milli Mücadele Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 1984, (ss.108-126), s.108.

²⁶¹ Necdet Aysal, Hasan Dinçer, s.152-153.

²⁶² Nuray Özdemir, “Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını”, *Belgi Dergisi*, Sayı:21, 2021, (ss.1-22), s.15.

²⁶³ Cemal Güven, s.468.

²⁶⁴ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.286.

cemiyetlerini de tetikler. Kısa bir zaman içinde benzer cemiyet çalışmalarına başlanmıştır.²⁶⁵

Atatürk Türk kadınına inanmış ve güvenmiştir.²⁶⁶ Kadınların kurmuş olduğu birçok derneği yakından takip etmiştir. Her zaman bu çalışmalara destek vermiştir. MVC kadınları Maraş ta ki yöresel kuvvetlere maddi yardımda bulunmalarından sonra Atatürk Cemiyete teşekkür yazısı yazmıştır.²⁶⁷ Milli Mücadele döneminde, kadınların faaliyetleri arasında en kapsamlı ve örgütlü olanları, halkı bilinçlendirmeyi ve Kuva-yı Milliye ruhunu geniş kitlelere yaymayı amaçlayan cemiyetlerdir. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti, Muallimeler Cemiyeti ve Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti gibi örgütler altında, kadınlar Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde şubeler açarak örgütlenmişlerdir. Bu cemiyetler, kadınların aktif bir şekilde milli mücadeleye katılmasını sağlamış ve toplumun geniş kesimlerinde milli bilinci güçlendirmişlerdir.²⁶⁸

3.1.2. Kadın Mitingleri

1918 yılı, Osmanlı Devleti için içeride ve dışarıda büyük öneme sahip bir yıldır. Sultan Mehmet Reşat'ın aniden vefat etmesi ve cephelerden gelen olumsuz haberlerle birlikte, Bulgaristan'ın mağlup olmasıyla Osmanlı Devleti zorlu bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bulgar cephesinin açılması, başkent İstanbul'un tehdit altında olmasıyla birlikte, Sadrazam İzzet Paşa mütareke imzalamak amacıyla girişimde bulunmuştur.²⁶⁹

Milli Mücadele hazırlık günlerinde, kadın erkek tüm halkın bir araya geldiği, duygu ve düşüncelerini büyük bir coşku ve samimiyetle dile getirdikleri bir dizi miting düzenlenmiştir. Yalnızca İstanbul'da değil, ülkenin çeşitli il ve ilçelerinde yapılan bu mitingler,²⁷⁰ kadın ve erkek grupları tarafından ayrı ayrı düzenlenmiştir. Öte yandan,

²⁶⁵ Necdet Aysal, Hasan Dinçer, s.157.

²⁶⁶ Duygu Çelik, Ramazan Şamlı, s.140.

²⁶⁷ Leyla Kırkpınar, "Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını", *Yedinci Asgari Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.111.

²⁶⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.25-54.

²⁶⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.1-5.

²⁷⁰ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara, 1998, s.83.

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'nun işgaline karşı kadın ve erkeklerin protesto mitinglerine katıldıkları da görülmektedir. Bu, ülkedeki kadının konumunu ve mesleklerin önemini belirleyen bir özelliktir. İşgalcilerin saldırganlık ve benzeri saldırılarına karşı öfkelerini ve mücadele etme isteklerini dile getiren kadınlar, miting ve mücadelelere katılarak tepkilerini dile getirmişlerdir.²⁷¹ Bu sayede halkta mücadele ruhu beslenmiş, Vatanın bütünlüğü korunmuştur. Miting de konuşan kadınlar, bu zor günlerde halkı bir arada olmaya çağırmış ve gerekirse ülkeyi işgalden ve işgalcilerden kurtarmak için öleceklerini açıklamışlardır. Mütareke sonrası işgalleri protesto etmek amacıyla İstanbul'da ilk büyük mitingi Asri Kadınlar Cemiyeti ve İnas Darülfünunu tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁷²

Mondros Mütarekesi'nin ardından işgallerin çıkmasına tepki gösterilmiştir. Bu sayede işgal kuvvetlerinin protesto edildiği ilk açık hava toplantısı olan²⁷³ 50.000 kişinin katılımıyla Fatih Mitingi yapılmıştır.²⁷⁴ Katılımın yoğun olduğu mitingdeki beş konuşmacıdan ikisi, aynı zamanda Türk Ocağı üyesi Halide Edip Hanım ve Darülfünun öğrencisi Meliha kadındı. Birçok salonda konuşmalar yapan Halide Edip Hanım ilk konuşmasını açık hava mitinginde yapmıştır. Bu mitinge ilk kez bir Türk kadınının çıkması, Türk kadınının statüsünü değiştirme sürecinde kadınları bir adım daha ileriye taşımıştır.²⁷⁵ Mitingde Mediha Muzaffer Hanım da konuşma yapmıştır. Zamanın gazetelerinden, Memleket bir haberinde bu mitingde yer alan kadınları, memleketimizin en yüksek ailelerine mensup hanımefendiler şeklinde ifade etmiştir. Bu hanımlar Londra, Paris, Washington, Roma kadın cemiyetlerine de yazı gönderirler. Memleket gazetesi Türk kadınlarının Milli mücadeleye katılmalarını teşvik edici makaleler yayımlanmıştır.²⁷⁶ 19 Mayıs 1919'da yapılan bu mitingde kadınlardan Halide Edip, Meliha ve Naciye hanımlar konuşmuştur.²⁷⁷ Bu mitinge Halide Edip'in harika konuşması imza atmıştır.

²⁷¹ Gülay Sarıçoban, "Milli Mücadele'de Anadolu Kadını" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:21, Sayı:4, 2017, (ss.1331-1346), s.1333.

²⁷² Harun Aydın, "Meşrutiyet'te Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın", *Current Research in Social Sciences*, Cilt:1, Sayı:3, 2015, (ss.84-96), s.91.

²⁷³ Nuray Özdemir, s.5.

²⁷⁴ Cihan Oktay, "Sultanahmet ve Fatih Mitingi", <https://turkctarih.com/yazarlar/sultanahmet-ve-fatih-mitingi/>, (Erişim Tarihi:15.09.2022).

²⁷⁵ Nuray Özdemir, s.6.

²⁷⁶ Yasemin Altınkaynak, s.3.

²⁷⁷ Şefika Kurnaz, "Milli Mücadelede Türk Kadını", s.258.

Müslümanlar, Türkler! Türk ve Müslüman, bugün en kara gününü yaşıyor. Fakat yarın sabah bu kötü geceyi geride bırakarak daha güzel parlak bir güne kalkacağız. Elimizde toplumuz tüfeğimiz olmayabilir ancak bizim en önemli silaha sahibiz. Hak var, Allah var. Top, tüfek bugün var, yarın olmaz. Allah bakidir. Topun yüzüne tükürecek, analar, evlatlar kalpler de iman aşkı ve milliyet duygusu var. Biz bu dünyada kadın, erkek hatta çocuklarımıza millet sınıfına lâıyk olduğumuzu kanıtlamış bir milletiz.²⁷⁸

20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar da büyük bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde öğretmenler Sabahat Hanım, Naciye Hanım ve Sanayi Mektebi öğretmeni Üsküdar Zeliha Hanım, Asri Kadın Derneği adına konuşarak halkı birlik olmaya çağırmıştır. Bu mitingde alınan kararlar şöyledir;²⁷⁹ Bir gün önce yapılan Fatih mitinginde alınan kararlar aynen kabul edilecek ve İzmir'in suçsuz şekilde işgal edildiği gerçeği dünya basınına duyurulması kararlaştırılmıştır. 22 Mayıs 1919 tarihinde diğer mitingden 2 gün sonra büyük bir kalabalıkla Kadıköy meydanında bir miting yapılarak, Fatih ve Üsküdar mitinglerinde konuşulan konular ve kabul edilen kararlar tekrarlanarak pekiştirilmiştir.²⁸⁰ İzmir'in işgalini ayıplamak ve milli direnişi yaymak için, 15 Mayıs 1919'da Fatih, Üsküdar, Kadıköy mitingleri yapılmıştır. Son olarak ise Sultanahmet Meydanı'nda 4 defa olmak üzere kınama mitingleri düzenlenmiştir.²⁸¹ 200 bin kadar kişi Sultanahmet Mitingine katılmıştır.²⁸² Konuşmacılar Halide Edip, şair Mehmet Emin Yurdakul, Fahrettin Bey, Salim Sırrı Tarkan ve Sabit Bey idi. Miting yasağına rağmen bu kez 30 Mayıs 1919'da Namazın organizasyonu, Sultan II. Ahmed'in meclisi gerçekleşmiştir. Öğrencilerin elinde siyah bezle kaplı minderden konuşmalar yapılmış; "İzmir Türk tür Türk kalacak, Adalet istiyoruz. İki milyon Türk, iki yüz Rum Hukuk ve adalet, Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz" yazılı pankartlar yer almıştır.²⁸³ Meydanın

²⁷⁸ "Anadolu'yu Şahlandıran Mitingler", Yeni Dünya, <https://yenidunyadergisi.com/blog/anadoluyu-sahlandiran-mitingler> . (Erişim Tarihi:17.09.2022).

²⁷⁹ İnci Enginün, Müjgan Cumbur, Cahide Özdemir, *Milli Mücadele'de Türk Kadını*, Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara, 1983, s.28-29.

²⁸⁰ Ömer Faruk Kırmıt, "İzmir'in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:6, Sayı:4, (ss.1525-1343), s.1331.

²⁸¹ "Sultanahmet ve Fatih Mitingi", *Türkçe Tarih*, <https://turkctarih.com/yazarlar/sultanahmet-ve-fatih-mitingi/>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

²⁸² "Milli Mücadelede Mitingler", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-mitingler/> . (Erişim Tarihi:17.09.2022).

²⁸³ İnci Enginün, Müjgan Cumbur, Özdemir Cahide, s.30.

ortasında siyah bir bayrak, kürsüde ise -büyük romancı- Halide Edip Adıvar beklemekteydi.²⁸⁴

Milli Mücadeleye gönülden inanan ve ülkenin düşmanlardan kurtulması için mücadele eden Halide Edip Adıvar,²⁸⁵ henüz o zamanlar 35 yaşlarında iken o günkü duygularını şu şekilde dile getirmiştir; Sultan Ahmet Meydanına nasıl geldiğimi yanımda kaç kişi olduğunu kimin beni götürdüğünü anımsayamıyorum. O kadar heyecanlı ve kalbim o kadar atıyordu ki, yürürken sallanıyordum. Meydana gelip kalabalığı gördüğümde bana bir sakinlik geldi. Sultan Ahmet Camii'nin minareleri gördüğünde adeta gökyüzüne uzanan bir sanatçının elinden çıkmış beyaz neyler gibiydi. Minarelerin küçük balkonlarından siyah bayraklar havada dalgalanıyordu. Caminin önündeki siyahla kaplanmış kürsü ve kürsünün önünde Wilson'un on ikinci prensibini temsil eden bir yazı vardı. Ayasofya'ya kadar iki yüz bin kişi olduğu söylenen hareket edemeyecek kadar bir kalabalık vardı. Halide Edip kürsüde, İnsanlık ve adalet esaslarına bağlı kalmak ve ne şart altında olursa olsun, hiçbir güce boyun eğmeme. Binlerce kişi aynı anda, yemin ediyoruz, diye bağırıyorlardı. Yükselen insan sesleri arasında İtilâf Kuvvetlerinin uçakları gökyüzünde havalanırken adeta bizi korkutmak istiyorlardı. Ancak,

Hiç kimse maddî bir kuvvetten haberdar değildi. Herhangi bir halkın yüreğine ölüm korkusu üstünde bir his gelebilir. İnaniyorum ki, o gün, şayet uçaklar ateş açmış olsaydı, bu yeni mücadele ruhu ile kendinden geçen halk bundan haberdar olmayacaktı.²⁸⁶

Nakiye Hanım'da mitingdeki coşkulu konuşmasında, Süleyman'ın, Fatih'in, Selim'in mezarını, atalarının türbelerini camilerini hangi erkek bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mı? ifadelerini kullanmıştır.²⁸⁷ Mitingin ardından verilen karar, al edilen noktaların boşaltılıncaya kadar makam-ı saltanat etrafından birlik ve beraber olacağı, ülkedeki siyasi aşırılığın bitmesini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra arzularını bilerek sakinleştirmek isteyenleri lanetlediklerini ve saltanat şurasının olağanüstü toplanmasının gerektiği de belirtilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁴ “Sultanahmet Mitingi ve Halide Edip Adıvar”, *Ne Oldu*, <https://www.neoldu.com/sultanahmet-mitingi-ve-halide-edip-adivar-20351h.htm> . (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

²⁸⁵ Günseli Naymansoy, *Türk Kadını*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir, 2015, 2. Baskı, s.20.

²⁸⁶ “Sultanahmet Mitingleri”, *Aykırı Akademi*, <http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/dusunce-balonu-meraklisina/sultanahmet-mitingleri>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

²⁸⁷ *İstiklal Harbi Gazetesi*, Ömer Sami Coşar, Yeni İstanbul Yayını, 14 Ocak 1920, No: 209, <https://core.ac.uk/download/pdf/129510415.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

²⁸⁸ Nuray Özdemir, s.11.

Aynı zamanda İtalya ve İngiltere kraliçeleri, Hindistan imparatoriçesi, ABD ve Fransa başkanlarının eşlerine protesto telgrafları göndermiştir. ABD Başkanı Wilson'ın eşine gönderilen telgrafta,

Sevgili hanımefendi! Milletlerin ve dinlerin kanunlarını on iki madde ilkesiyle tarihin ve tüm dünyanın huzurunda ilan eden saygıdeğer eşinizin halkı adına yükümlülüklerine ne oldu? Gerçeğin sesi doymazlığın sesini bastırdı mı? Yenmiş, güçlüsünüz fakat biz imtiyaz istiyoruz ve Bay Wilson'ın dünyaya aşlamayı taahhüt ettiği ilkelerin yerine getirilmesini istiyoruz

ifadeleri yer almıştır.²⁸⁹

Bu ifadeler, Anadolu'nun özellikle de İzmir'in Türklere bırakılması yönünde ilk söylemlerdir.²⁹⁰

1. Dünya Savaşı sırasında Kastamonu işgal edilmiş olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı döneminde insan gücü ve diğer lojistik desteklerin büyük bir kısmı bu bölgeden temin edilmiştir. Kastamonu'daki aydın bireyler ve özellikle gençler, Mustafa Kemal'in liderliğindeki milli mücadele hareketine ilk günden itibaren katkı sağlamışlar ve desteklemişlerdir. Bu sayede, Kastamonu, ulusal bağımsızlık mücadelesinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.²⁹¹ Millî Mücadele yanlısı Kastamonulu gençlerin çıkarmış olduğu *Açık söz* gazetesi ilk basımından itibaren Kuvayı Milliye hareketini övmüş ve gençler Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını gazeteye koymuşlardır. Padişahın tarafını tutanları kızdıran bu durum padişah yanlısı bir gazete olan Zafer Gazetesi'ni harekete geçirmiştir. Birçok kışkırtmaya rağmen gazete pes etmeyerek çalışmalarına devam etmiştir.²⁹²

Kastamonulu kadınlar ise işgallere karşı çıkarak tarihi bir miting düzenlemişlerdir. Kastamonu Müslüman Kadınları adına Zekiye Hanım'ın başkanlık yaptığı miting düzenleme kurulu oluşturulmuştur.²⁹³ 10Aralık 1919'da gerçekleşen mitingde,²⁹⁴ Milli Mücadele döneminde kurulan ve önemli en geniş çaplı derneklerden biri olan, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın direktifi ile eşi Melek Hanım'ın liderliğinde

²⁸⁹ Leyla Kaplan, s. 77.

²⁹⁰ Ömer Faruk Kırmıt, s.1333.

²⁹¹ Mustafa Eski, s.653.

²⁹² Merve Kıran, Milli Mücadele'de Kastamonu Kadınları ve İlk Kadın Mitingi, (Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bilecik, 2019, s.44.

²⁹³ Nuray Özdemir, s.16.

²⁹⁴ "İlk Türk Kadın Mitingi 101'inci Yaşında", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ilk-turk-kadin-mitingi-101inci-yilinda/2070548>, (Erişimtarihi: 17.09.2022).

kurulan, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-u Vatan Cemiyeti,²⁹⁵ Kastamonu’da Kız Öğretmen Okulu bahçesinde toplanan 3 binden fazla kadınının düzenlediği mitinge liderlik yapmıştır.²⁹⁶

Türk toplumunu Milli Mücadeleye hazırlayan mitinglerin kadın eylemleri 1919 yılı boyunca sürmüştür.²⁹⁷ Mitinglerde kadınların yaptıkları coşkulu konuşmalar ile İtilaf Devletlerinin haksız yere ülkeyi işgallerine karşı halkı bilgi verilmiş ve vatanın korunması için çağrıda bulunmuşlardı.²⁹⁸ Savaş döneminde, kadınlar aktif roller üstlenerek sadece cephede değil, toplumun her alanında önemli görevler üstlenmiştir. Haksız işgalleri kamuoyuna duyurmanın yanı sıra işgallere karşı birleşmeye, vatani savunmaya ve direnmeye yönelik mitingler düzenlemişlerdir. Bu etkinlikler, yalnızca bir siyasi ifade değil, aynı zamanda toplumun direniş ruhunu, milli birliği ve dayanışmayı canlı tutma çabasının somut bir göstergesi olmuştur. Bu duruş, toplumun özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine verdiği destek açısından son derece değerlidir. Kadınların bu rolleri, uluslaşma sürecinin ayrılmaz bir parçası olmuş, toplumun bir arada durma, mücadele etme ve ortak amaçlar doğrultusunda birleşme arzusunun önemli bir vurgusunu oluşturmuştur. Mitinglerin geniş bir coşkuyla ülke geneline yayılmasında, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa’nın etkisi büyük olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihli Havza Genelgesi ile ülkedeki askeri ve mülki liderlere, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla Anadolu’da yaşanan haksız işgallere karşı protesto mitingleri düzenlenmesini ve İtilaf Devletleri temsilcilerine karşı protesto telgrafları gönderilmesini önermiştir. Bu genelge üzerine mitinglerin ve protesto telgraflarının sayısı giderek artmıştır.²⁹⁹

Tür kadını yayılmacı güçlere karşı milli mücadelede erkeklerin her anlamda yanlarında olup destek vererek onlarla omuz omuza savaşmıştır.³⁰⁰ Erkeklerin savaşa gitmesiyle 18 yaşından 50 yaşına kadar birçok kahraman kadın eline, bu zamana kadar elinin değmediği sapanı almıştır. Erkekler cephedeyken kadın da tarlada ekip, biçmiş

²⁹⁵ Gülay Sarıçoban, s.1337.

²⁹⁶ Nuray Özdemir, s.16.

²⁹⁷ Erhan Alparslan, “Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da Kurulmuş Olan Kadın Derneklerinin Maraş Millî Mücadelesi’ne Destekleri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2015, s.19.

²⁹⁸ Nuray Özdemir, s.4.

²⁹⁹ Mehmet Şahingöz, *Millî Mücadelede Protesto ve Mitingler, Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.727.

³⁰⁰ Harun Aydın, “Meşrutiyet’te Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın”, s.91.

ordusunu ve halkını açlıktan kurtarmıştır.³⁰¹ Bağımsızlık süresince yaptığı desteklerle kendi üzerine düşeni fazlasıyla göstermesi takdir edilesi bir tutumdur.³⁰² Milli Mücadeledeki Türk kadınının cesurluğu ve yardımseverliği dünyada örneği görülmemiş, adı yazılmamış bir destan gibidir. Askerine taşımacılıkta, mitingde, derneklerde birçok destek vermesi yadsınacak bir durum değildir. Ancak üzülererek bu kahraman Türk kadınlarımızın birçoğunun isimleri dahi bilinmemektedir.³⁰³

3.1.3. Cumhuriyet'in İlanı

Cumhuriyet'in ilanında Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması Milli Mücadele'nin de başlangıcına atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir. Milli Mücadele'nin 15 Mayıs 1919'da Yunan işgaline karşı İzmir'in etrafında başlayan direnişlerin başladığını belirtenler, Gazi Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmek üzere Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılması 16 Mayıs'ı milat olarak kabul edenler varsa da 19 Mayıs 1919 tarihi üzerinde büyük bir uyuşma bulunmaktadır. 3,5 yıl süren silahlı savaş, 30 Ağustos 1922'de elde edilen Büyük Taarruz kazanımıyla ayrı bir boyut kazanmıştır. Yunan ordusunun İzmir'den çıkarılmasıyla savaş fiilen bitmiştir. Anadolu bölgesinin tamamen düşmandan temizlenmesi sağlansa da Trakya bölgesinden çıkartmak için bir ay daha beklemek gerekecektir. TBMM hükümetinin ve İtalya, İngiltere, Fransa'nın da imzaladığı asgari anlamda başarının kanıtı niteliğinde olan Mudanya Mütarekesi'nin 11 Ekim 1922'de imzalanması Milli Mücadele Dönemi'nin bitiş tarihi olarak tarihe geçmiştir. Fakat İstanbul'daki yabancı işgalci güçlerinin tamamen geri çekilmesi için Lozan Antlaşması'nın imzalanması gerekmektedir. Çünkü İtilaf Devletleri'nin İstanbul'dan gitmesi için Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması zorunluluğuna bağlanmıştır.³⁰⁴ Milli Mücadele'nin ardından, yeni Türk Devleti, kendisini hukuki ve asgari alanda kabul ettirerek diğer uluslar arası topluluklar arasında resmi bir konum kazanmış ve bu sayede kurum ve kuruluşlarının şekillenme

³⁰¹ Aynur Mısıroğlu, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları* Sebil Yayınları, İstanbul, 1976, s.30.

³⁰² Ayten Sezer, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:42, 1998, (ss.889-905), s.891.

³⁰³ Döndü Çavdar, s.62.

³⁰⁴ Hilmi Bengi, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlanı Arasındaki Dönemin (1919-1923) Adlandırılması Sorunu", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 2022, (ss.267-285), s.269-270.

süreci başlamıştır. Yeni devletin oluşturulmasındaki en önemli dönüm noktası, siyasi rejimle ilgili alınan karar olan Cumhuriyet'in ilanıdır.³⁰⁵

Lozan'ın 24 Temmuz 1923'te imzalanması Türkiye'yi yabancı devletler resmen tanımıştır.³⁰⁶ İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasından 2 ay sonra 13 Ekim 1923'te Ankara Türkiye Devleti'nin Hükümet Merkezi olmuştur. Bundan sonra hali hazırdaki sistemin bütün şeffaflığıyla konulması ve yeni devletin başkanının seçilmesi gerekmektedir. Bu zamana kadar Devlet Başkanlığı görevi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Atatürk tarafından yönetilmiştir. Diğer taraftan, bazı yabancı devletler Lozan Antlaşması'nın onaylanması için Türkiye'deki yeni devlet sisteminin daha net bir şekilde belirlenmesini talep etmekteydiler. Bu arada, 27 Ekim 1923'te İcra Vekilleri Heyeti'nin hücumu ve Meclis'in inancını kazanacak bir kabine listesinin oluşturulamaması da bu soruna ivedi bir çözüm gerektirdi. İç ve dış şartların doğurduğu bu gelişmeler sonucunda 29 Ekim 1923 akşamı Cumhuriyet ilân edilmiştir. Bu şekilde, yeni devletin yönetim biçimi tam anlamıyla Cumhuriyet olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁷ Cumhuriyet'in ilan edilmesi büyük coşku ve sevinçle karşılanmıştır. Atatürk'ün çok uzun süreden beri arzuladığı, uğruna savaşlar yapılan, kendi söylemiyle milli bir sır gibi gizlediği Cumhuriyet yönetimi, anayasal bir nitelik kazanmış olmuştur. Tarihte ilk Türk Cumhuriyeti gerçekleştirilmiş, yaşanan bu gelişme diğer Türk toplulukları ve Müslüman camiası için de güzel bir örnek oluşturmuştur.³⁰⁸

Cumhuriyet'in ilanı Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.³⁰⁹ Cumhuriyet, cinsiyet ayrımı olmaksızın adil bir sistem oluşturarak toplumsal cinsiyet eşitliğini öngören önemli bir adımdır. Cumhuriyetin getirdiği reformlar, cinsiyet eşitliği açısından toplumda önemli dönüşümlere işaret etmiştir. Bu süreçte, kadınlar da erkeklerle eşit haklara sahip olmuş, eğitim, iş ve siyaset gibi alanlarda daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet dönemi, kadın haklarının tanınması açısından önemli bir kilometre taşı olmuş ve toplumun genelinde cinsiyet ayrımcılığına karşı

³⁰⁵ Nurettin Güz, "Cumhuriyet'in İlanın Basının Bakışı", *Selçuk İletişim*, Cilt:1, 1999, (ss.3-12), s.3.

³⁰⁶ Yücel Özkaya, "Cumhuriyetin İlânı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.197-207), s.197.

³⁰⁷ "Cumhuriyet'in İlânı", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/cumhuriyetin-ilani>. (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

³⁰⁸ "Cumhuriyetin İlânı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", Akademik Kaynak, <https://www.akademikkaynak.com/cumhuriyetin-ilani-ve-ataturkun-cumhuriyet-anlayisi.html>, (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

³⁰⁹ "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı Atatürk Devriminin Başlangıcı", *Belleten* Türk Tarih Kurumu, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1292/tur>, (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

durulması adına bir farkındalık oluşturmuştur. Bu dönem, kadınların toplumdaki konumlarını güçlendiren, eğitim, iş hayatı ve siyasette daha fazla varlık göstermelerine olanak sağlayan birçok yasal düzenlemeyi içermiştir. Bu gelişmeler, kadınların toplumdaki etkili varlıklarını daha da artırmış ve cinsiyet eşitliği anlayışını güçlendirmiştir. Kadınlara siyasi hakların tanınması konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir dizi tartışma yaşanmıştır. Örneğin, 3 Nisan 1923 tarihinde, Anayasa'nın 10. ve 11. maddelerinde yer alan "18 yaşını dolduran her Türk'ün milletvekili seçimlerine katılabileceği" şeklinde bir düzenleme önerisi sunulmuş, ancak bu öneri kabul edilmeyerek "Her Erkek Türk" şeklinde ifade edilmiştir.³¹⁰

Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'nin hayatında yeni bir düzen başlamıştır.³¹¹ Yeni düzenin asıl temel kaynağı halktı. Bu sebeple halka özgürlük düşüncesini benimsetmek gerekmektedir. Hayalinde özgür fikirli, kendini ezdirmeyen vatandaşlardan oluşan eğitilmiş bir Türk toplumu görmek isteyen Mustafa Kemal, bu kadınsız gerçekleşemezdi.³¹² Bu amaçla ülkeyi modern, çağdaş düzeye çıkarmak savaş zamanında planlarını yaptığı reform hareketleri başlatmıştır.³¹³ Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte kadın hakları sorunu da farklı bir boyuta taşınmıştır.³¹⁴ Mustafa Kemal, bir yolculuğu sırasında Türkiye Devleti dönemin gerektirdiği koşullar doğrultusunda kadınlar erkeklerle birlikte özgürce yaşayarak çalışabilecektir diyerek kadına vermek istediği hakların sinyalini her fırsatta dile getirmiştir.³¹⁵

3.2. Milli Mücadele Sonrası Kadına Verilen Haklar

Ülke, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet'in ilanıyla, bütün vatandaşların eşitlik ve özgürlük temelli bir düzende kendi kaderlerini tayin etme

³¹⁰ Bengül Salman Bolat, "1930 Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.10, Sayı:19, 2014, s. 28-29.

³¹¹ Besim Özcan, "Cumhuriyet İlanı ve Yankıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:11, 1999, (ss.289-298), s.293.

³¹² Meral Kuzgun, "Tarihte Türk Kadını Serüveni ve Mustafa Kemal'in Türk Kadınına Bakışı", *Kadın Dünyası Üzerine Araştırmalar*, ed. Olcay Özkaya ve Aylin Eraslan, *Gazi Kitabevi*, Ankara, 2021, s.382.

³¹³ Mustafa Eski, "Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi", *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.57-78), s.57.

³¹⁴ Sedef Bulut, Miray Vurmay Güzel, "Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: "Mısır Örneği", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:57, Sayı:1, 2017, (ss. 1-49), s.7.

³¹⁵ Meral Kuzgun, s.375.

hakkını elde etmiştir. Anayasa ve yasalarla korunan temel hak ve özgürlükler, demokratik bir yönetimin temeli haline gelmiştir.

1923 yılında, Türk kadınları siyasi haklarını elde etmek amacıyla Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmuşlardır. Parti, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi haklarını kazanabilmek için çalışmalar yürütmeyi hedeflemekteydi. Nezihe Muhittin'in başkanlığını üstlendiği bu parti, 1924 yılında Türk Kadınlar Birliği adı altında, kadınları sosyal ve siyasi haklara sahip bir konuma getirmeyi amaçlayan bir dernek kurmuştur. Türk Kadınlar Birliği, daha sonraki yıllarda, 1935'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle, derneğin amacını gerçekleştirdiğini belirterek kendi kendini feshetmiştir.³¹⁶

Kurtuluş Savaşı'nda kadınların fiilen cephede yer alması, Atatürk'ün, kadınların sosyal ve siyasi hayatta hak ettikleri yeri almaları adına birçok reform gerçekleştirmesini sağlamıştır. Cumhuriyet dönemi, kadınların siyasi ve sosyal haklarını kazanmaya başladığı bir süreci temsil etmektedir. Yönetici kadro, Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle eğitim ve siyasal haklar konusunda kadın imajını oluşturmayı hedeflemiştir. Bu haklar, kadının resmi alanda kendini ifade ettiği ve varlık gösterdiği yerler olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra tartışmalardan biri eğitim konusunda olmuştur. Her zaman ulusal ve modern bir eğitim anlayışının olması gerektiği savunulmuştur.³¹⁷

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat yasası kabul edilmiştir.³¹⁸ İlk iş olarak belirlenen öğretimin birleştirilmesi sağlanmıştır.³¹⁹ Öğretimin birleştirilmesinde medreseler, azınlık okulları, yeni açılan mektepler, yabancı okullar ve diğer okullar arasında en önemli sorunu meydana gelmiştir. Ancak, Öğretimin birleştirilmesiyle bu mektep ve medrese ikilemi sorunu ortadan kaldırılmıştır.³²⁰ Okulların hepsi Milli Eğitim

³¹⁶ Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, 2011, (ss.157-174), s.165-166.

³¹⁷ Mesut Çapa, "Tevhid-i Tedrisat Sonrası Trabzon'da Eğitim", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 2001, (ss.21-30), s.21.

³¹⁸ Suzan Ünal, "Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Basın", *Turkish Studies*, Cilt:9, Sayı:7, 2014, (ss. 525-559), s.533.

³¹⁹ Zeki Salih Zengin, "Tevhid-İ Tedrisat Kanunun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Dini Eğitim", *Dini Araştırmalar*, Cilt:5, Sayı:13, 2002, (ss.81-106), s.82.

³²⁰ Beyza Bilgin, "Tevhid-İ Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:35, 1996, (ss.527-535), s.527.

Bakanlığına bağlanmıştır.³²¹ Eğitim tek sistem altına toplanarak kadınlara erkeklerle aynı eşit eğitim imkânı sağlamıştır.³²²

Türk kadının modern ve uygar eğitimi için yeni eğitim birliklerinin açılmasına gereksinim duyulmuştur. Osmanlı Devleti zamanında ilk adı Kız Sanayi Mektepleri bazen adları değiştirilerek Kız Sanat Okulları yerine, 1927 yılından itibaren Kız Enstitüleri açılmıştır.³²³ Bu birliklerin ilk amacı kızların el işlerinde beceri kazanmaları iken zaman geçtikçe el sanatları, işlemler, modern hale getirilerek Türk tarzını ve kültürünün yurt içinde ve yurt dışında defileler şeklinde sergilenmesi sağlanmıştır. Bu okuldaki yetişen kızların öğretmen olarak görev alanları, köylerde öğrencilere verdikleri eğitim vasıtasıyla köy kadınlarına da çağdaş ev hanımlığını öğretmekteydiler. Eğitimde amaç, kadına özgü olan dikiş dikmek geliyordu. Kız Enstitüleri, geleneksel Türk el sanatlarını ve kültürel değerlerini yarınlara taşımaya çalışırken diğer taraftan da modern teknolojiyi takip etmiştir. Baskıcı otoritede yetişen kızlar artık özgüveni yüksek kendi işini kendisi yapabilen kişiler olmasını amaçlayan Kız Enstitüleri, bu yönüyle Türk eğitim ve kültür tarihinde mühim bir yere sahip olmuştur.³²⁴

Bu yıl içerisinde gerçekleşen, Türk eğitim sistemi açısından önemli gelişmelerden birisi de yabancı uzmanların ülkeye getirilerek eğitim sistemlerini analiz ederek, fikir beyan etmelerinin istenmesi olmuştur. Bu amaçla getirilen ilk uzman Amerika Birleşik Devletleri'nden Prof. Dr. John Dewey olmuştur. Dewey, iki şehirde yaptığı analizler sonucunda Aralık 1924'te Maarif Vekâlet'ine bir rapor sunmuştur.³²⁵ Raporda, Prof. Dr. John Dewey merkezîyetçi olduğunu ancak eğitim konusunda ortak amacı takip ederek, yerel idareleri serbest bırakması gerektiğini ve parasal işleri merkezden yönetmek gerektiğini söylemiştir.³²⁶

³²¹Esra Ağlı, Hacer Tor, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türk Kadınlarının Eğitim, Sosyal ve Siyasal Hayattaki Durumlarının Değerlendirilmesi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt:2, Sayı:1, 2016, (ss.75-86), s.79.

³²²Nihat Aycan, Şule Aycan, "Türkiye'de Kadın Eğitimine Bir Bakış", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı:1, (ss.233-241), s.236.

³²³Turgut İleri, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri'nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:65, 2019, (ss.193-226), s. 202.

³²⁴Ali Rıza Erdem, "Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem", *Belgi Dergisi*, Sayı:9, 2015, (ss.1266-1277), s.1274.

³²⁵John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, 1939, (ss.1 – 22).

³²⁶Bahri Ata, "1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'nin Türkiye Seyahati", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:3, 2001, (ss.193-207), s.203.

Atatürk ve onu takip eden diğer zamanlarda Türk kadının okuyarak öğrenmesi bilgilenmesi için bütün eğitim kanalları açılmıştır. Yükseköğretimde, 1914 yılında İstanbul Üniversitesinde serbest konferanslar halinde başlayan daha sonra İnas Darü'l-fünun'u olarak anılan ilk kız üniversitesi, genç kızlara yalnız edebiyat, matematik, doğa bilgileri dalların da öğrenim olanağı sağlamıştır. 1921 yılında eğitimde erkek, kız ayrımı kalkmıştır. 1921-1922 yıllarında kızlar hukuk fakültesinde, 1922-1923 yıllarında da tıp fakültesinde öğrenim görme imkânı elde etmişlerdir. Sonraki yıllarda da üniversitenin her bölümünde kızlara okuma imkânı verilmiştir.³²⁷ Üniversiteler de kız erkek eğitimin birlikte görülmesinde Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun oldukça emeği geçmiştir. Kız üniversitelerinin ilk mezunları arasında Zehra Celasun, Şukufe Nihal, Seniha Hızak, Süreyya Ağaoğlu gibi ünlü isimler yer almaktadır. Tıp fakültesinin ilk kız mezunları arasında ünlü doktorlardan, Dr. İffet Naim Onur, Dr. Suat Rasim, Dr. Fatma Celal, Prof. Dr. Müfide Kâzım (Kutay) gibi isimler yer almıştır.³²⁸ Kadınlar, Atatürk döneminde yüksek eğitim görmek için yanı sıra Avrupa'ya, bilgi ve görgülerini arttırmak için gidenlerin içlerinde de bulunmuşlardır.³²⁹

Kastamonu'ya 1925 tarihlerinde bir gezi düzenleyen Atatürk, Şapka ve Kıyafet Devrimi ile ilgili fikirlerini beyan etmiştir.³³⁰ Şapka inkılâbı için gittiği Kastamonu'da kadın kıyafetleri konusunda konuşan fikirlerini beyan eden Atatürk, Tür kadını yüzünü ve gözünü kapatan kıyafetlerin onlara yakıştıramadığını, yakınından geçen erkeklere arkasını dönen veya yere oturarak kapanan kadınların bu tavırlarını medeniyetle bağdaşmayan tavırlar olarak değerlendirmektedir. Türk kadını suratını dünyaya göstermesinde gözleriyle etrafındaki dünyayı incelemesinde korkulacak bir şey olmadığını dile getirmiştir.³³¹ Atatürk katıldığı başka toplantılarda da Türk kadının daha görünür olması gerektiğini ve değişimin gerektiğini kibar bir biçimde özellikle Türk kadını rencide etmeden ifade etmiştir. Anadolu kadını modeli üzerinde duran Atatürk, 21 Mart 1923'te Konya Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesinde yaptığı konuşmada Anadolu kadın modelinin modernlikle nasıl bağdaştığını göstermiştir. Türk toplumundaki yeni

³²⁷ Müjgân Cunbur, "Atatürk'e Göre Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler", *Erdem*, Cilt:5, Sayı:12, 1988, (ss.684-732), s.702.

³²⁸ Burhan Göksel, "Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:41, 1998, (ss.406-416), s.409.

³²⁹ Müjgân Cunbur, s.702.

³³⁰ Mustafa Eski, "Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi", s.59.

³³¹ Sadık Sarısaman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:6, Sayı:21, 1998, (ss.97-106), s.101.

kadın tarzının Avrupa ve farklı batı ülkelerindeki modern ve çağdaş toplumlardaki kadınlarla eşit düzeyde olduğunu, kadınların erkeklerin gerisinde değil yanında yürümesi gerektiğini ifade etmeye anlatmaya çalışmıştır.³³²

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kadın hareketlerin de şekli dönüşümden ayrı iki yenilik daha gerçekleşmiştir. Birincisi medeni kanun, ikincisi eşit oy hakkı verilmesidir.³³³ Demokratik ve laik bir devletin, kadınların ataerkil düzende köle gibi yaşamasını isteyen bir medeni kanunu benimsemesinin, tüm gelenekleri ve hukuk kurallarını değiştirmesinin zamanı gelmiştir. Böylece kadın devrimi, devletin iradesiyle yürütülen medenileştirme hareketinde yerini almaktadır.³³⁴

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte, bir yandan kadın-erkek eşitsizliği ortadan kaldırılmaya çalışılırken, diğer yandan kadının toplumda daha iyi bir konuma getirilmesine çalışılmıştır. Sosyal yapıdaki değişiklikler kademeli olarak gerçekleştirildi. Atatürk'ün Türk devrimini gerçekleştirme stratejisinin bu yönde olduğu söylenebilir. Türk kadınının ilk hak kazanması özel hukuk alanında gerçekleşti. Amaç, modernleşme olgusu içinde çağdaş bir toplum yaratmaktır. Çağdaş değerlerden biri de eşitliktir. Yapılması gereken ilk şey, günümüz toplumunun temeli olarak kabul edilen günümüz aile algısındaki bu eşitlikçi düzeni gerçekleştirmektir.³³⁵

Hukukta ana taşlardan birisi olarak kabul edilen Medeni Kanun³³⁶ 17 Şubat 1926 da kabul edilerek öncelikle Aile Hukuku bölümünde kalıcı bir hukuk reformu yaşanmıştır.³³⁷ Medenî Kanunu'nun kabul edilmesi ile farklı hayat ilişkilerinin tamamen dinsel olan kurallara ve Mecelle'nin anlaşılmayan kararlarının anlaşılmamasına son verilmiştir.³³⁸ 1926 Türk Medeni Kanunu ile kadın, evlenme, boşanma ve miras haklarına sahip olmuştur. 25 Ekim 1917'de yürürlüğe giren Aile Hukuku Nizamnamesi,

³³² Fatma Koç, "Türkiye'de Kadının Yeni İmajının Oluşturulmasında Atatürk'ün Rolü (1920-1938)", *Uluslararası Atatürk Kongresi*, Amasya, 2019, s.797.

³³³ Zeynep Özalp, Türkiye'de Muhafazakâr Partilerde Kadın Örgütlenmesi ve Kadınların Siyasal Süreçlere Katılımı (Van Ak Parti Kadın Kolları Örneği), (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Van, 2018, s.29.

³³⁴ Ali Kuyaksil, "Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2009, (ss. 328-351), s.331.

³³⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s.34.

³³⁶ Selim Kaneti, "Türk Medeni Kanunu'nun Atatürk İlkelerinin Işığında Yorumlanması", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:45, Sayı:1-4, 1981, (ss.59-69), s.60.

³³⁷ "Kadın ve Hukuk", Nazan Moroğlu, <https://nazanmoroğlu.com/kadin-ve-hukuk-cercevesinde-kadinin-insan-haklari-medeni-kanun-duzenlemesi/> . (Erişim Tarihi: 02.04.2023).

³³⁸ Aytekin Atay, "Bir 'İnkılâp' Yapıtı Olarak Medenî Kanun", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:45, Sayı:1-4, 1981, (ss.49-58), s.52.

aile hukukunda erkeğin sınırsız boşanma ve çok eşlilik hakkını kısıtlamışsa da, 19 Haziran 1919'da nizamname yürürlükten kaldırılmıştır. Yönetmelik, evlenme yaşı erkekler için 18, kızlar için 17 olarak belirlenmiştir. Medeni hukukta ilerleyemeyen bu kanunun boşluğunu Türk Medeni Kanunu doldurmuştur.³³⁹ Erkeğin ailede reis olması, kadının evlendiğinde erkeğin soyadının alması boşanma durumunda velayet hakkının babaya verilmesi, evli kadının çalışmak istediğinde eşinden izin alması ve boşanma durumunda mal varlığının paylaşılması düzeninin geçerli olması gibi birçok farklı düzenleme getirilmiştir. Bu getirilen haklar daha önce kadına tanınmamış çok önemli haklardır. Kanun, dönemin Batılı devletlerinin düzenlemelerinde de yaygın olduğu üzere cinsiyet eşitsizliğine dayalı kararları kapsamaktadır.³⁴⁰ Medeni Kanun'un yasalaşmasıyla kadın, özellikle aile iç dinamiğinde, erkeğin bu denli baskınlığı karşısında tamamen olmasa da kısmen denklik kazanmıştır.³⁴¹ Laiklik ilkesine dayanan Türk Medeni Kanunu'nun³⁴² kadını erkekle eşit kılarak kanunlar neticesinde bu durumu devlet güvencesine almıştır. Bu şekilde ailede eşitliğin güvencesi sağlanmıştır.³⁴³ Ülke tarihindeki reformlarla birlikte kadın haklarına yapılan değişiklikler hem ileri hem de geriye doğru ilerlemiştir. Kanunlarla birlikte, kadın hakları artırmış olsa da, bazı maddeler kadın-erkek eşitliği ilkesini zedelemiş ve cinsiyetçi bir tutumu yansıtmıştır. Birden fazla kadınla evlilik uygulaması sona erdirilmiş, resmi nikâh şartı getirilmiş ve yaş sınırlamalarıyla çok küçük yaşlarda evlenmelerin önüne geçilmiştir. Ayrıca, boşanma durumlarında keyfi uygulamalar ortadan kaldırılmış ve boşanma halinde kadının ve çocuğun hakları güvence altına alınmıştır. Miras hukukunda da kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip olarak kabul edilmiştir.³⁴⁴

1924 Anayasası'nın hazırlık çalışmaları esnasında, Türkiye'de kadınların siyasi haklarına ilişkin önemli ve dikkat çekici bir gelişme yaşanmıştır. Bu süreç, Anayasa'nın 13. oturumunda yoğunlaşmış ve 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının milletvekili

³³⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s.34.

³⁴⁰ "Medeni Kanun", *Feminist Bellek*, <https://feministbellek.org/medeni-kanun/>, (Erişim Tarihi: 02.04.2023).

³⁴¹ İsmet Türkmen, "Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası", *Türkiye'de Kadın: Siyasî, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim* İçinde, ed. Esma Özdaşlı, (Ankara: Türk Akademisi Siyasî, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2022), s.114.

³⁴² Elif Dursun Üst, "Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi", *Usul İslam Araştırmaları*, Sayı:12, 2009, (ss.159-170). s.169.

³⁴³ Doğan Koçak, "17 Şubat 1926'da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu'na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri", *Atatürk Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, (ss.79-98), s.92.

³⁴⁴ Sevilay Özer, "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:29, Sayı:85, 2013, (ss.131-168), s. 139.

seçimlerine katılma hakkına sahip olduğunu belirten 10. madde taslağı ile 30 yaşını dolduran her Türk vatandaşının milletvekili seçilebilme hakkını ifade eden 11. madde taslağı üzerinde tartişmalar yoğunlaşmıştır. Bu tartişmalar sırasında, kadınların da bu haklara dahil edilmesi nerisi gündeme gelmiştir. Ancak, bu tartişmaların sonucunda, her iki madde de önerilen şekliyle kabul edilmemiştir ve böylece Anayasa, kadınlara siyasi haklar tanımayan bir yapıda kabul edilmiştir. Bu durum, o dönemde kadın haklarının anayasal düzeyde tanınmasının reddedilmesi açısından anlam taşır. Bu reddin, anayasal tarih açısından önemli bir olay olması, dönemin siyasi ve toplumsal yapısının kadın hakları konusundaki tutumunu yansıtır ve Türkiye’nin siyasi tarihinde kadın hakları mücadelesinin önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Bu, aynı zamanda anayasa hukuku açısından da dikkate değer bir örnek teşkil eder, zira kabul edilen maddenin sonradan reddedilmesi, anayasal süreçlerde nadir görülen bir durumdur.³⁴⁵

Bu gelişmeler neticesinde kadınlar 30 Mayıs 1923 tarihinde siyasi haklarını kazanım yolları için gerekli çalışmalara başlayacaklarını duyurmuşlardır.³⁴⁶ Kadınların siyasi anlamda örgütlü ilk mücadelesi Kadınlar Halk Fırkasının kuruluşuyla başlamıştır.³⁴⁷ Haziran 1923’te Nezihe Muhittin başkanlığında kurulan ilk kadın parti olan Kadınlar Halk Fırkasının amaç ve faaliyetleri ülkenin her yerinde sosyal, iktisadi, siyasi ve bütün sorunlarda geri kalan kadınlara yardım etmek olarak açıklanmıştır. Kadının toplumdaki önemi üzerinde duran Fırka, kadınların en mühim sorunlarının eğitim ve sosyalleşme olduğunu savunmaktadır.³⁴⁸ Fırka, hem kadının mücadele savaşında geldiği yer bakımından hem de siyasi varlığının anlaşılması için oldukça önemlidir.³⁴⁹ Kadınların siyasi mücadelesindeki ilk teşkilatlanma Kadınlar Halk Fırkasından sonra Kadınlar Birliği, ismini almıştır.³⁵⁰ Dönemde bu faaliyetleri gerçekleştirmek oldukça zor olsa da yapılan faaliyetler ileriki Cumhuriyet döneminde kadına mücadele yolunu amada avantaj sağlayacaktır.³⁵¹ Türk Kadınlar Birliği bu yolda

³⁴⁵ Derya Doğru, s.271.

³⁴⁶ Saime Yüceer, s.137.

³⁴⁷ Selin Gizem Oruç, “Türk Kadınlar Birliği (1924-1935)”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s.33.

³⁴⁸ Zeynep zalp, s.28.

³⁴⁹ Emel okoğullar Bozaslan, “Siyasetle Alâkalı Mı Alâkasız Mı?: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Günümüze Kadın-Siyaset İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2020, (ss.49-66), s.50.

³⁵⁰ Cemile Burcu Kartal, “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, 2016, (ss.165-197), s.168.

³⁵¹ Salhadin Gök, zlem Kılınekker, s. 51.

kadınlara hak ettiği hakları kazandırılması sonucunda da 1935 yılı itibariyle de feshedilecektir.³⁵²

Türk kadını ilk oy kullanma hakkını 3 Nisan 1930'da Belediye Seçimlerinde gerçekleştirmiştir.³⁵³ 28 Ekim 1933'te kadınlara verilen hakla da Köy Kanunun da yapılan değişikliklerle kadınlara köyde muhtar ve ihtiyar kuruluna seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Dere köy den ilk kadın muhtarımız Gül Esin Hanım muhtar seçilmiştir. 4 Aralık 1934'te 1924 Anayasasının 10 ve 11. maddesinde yapılan değişimler sonucunda da kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.³⁵⁴ Nakiye Hanım, CHF İstanbul merkezine Köylü kadına verilen haklardan dolayı mutlu olduğunu dile getiren teşekkür name göndermiştir.³⁵⁵

1934 yılında Aydın'da gerçekleşen olay, Türkiye'nin kadın hakları tarihinde dikkate değer bir anı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu olayda, kadınlardan oluşan bir grup, siyasi ve sosyal haklarını tam anlamıyla elde etmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar uzanan bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Bu eylem, dönemin toplumsal ve siyasi yapısında kadınların yerini ve onların hak taleplerinin önemini vurgulayan sembolik bir anlam taşır. Mustafa Kemal Atatürk, bu dönemdeki çalışma odasında bulunduğu sırada bu olaya tanıklık etmiş ve kadınların hak taleplerini haklı bulmuştur. Bu durum, Atatürk'ün kadın hakları konusundaki ilerici tutumunu ve toplumsal değişimlere açık yaklaşımını yansıtır. Atatürk'ün, kadınların haklarına dair bu talepler karşısında "hemen çalışmalara başlanması" yönünde verdiği talimat, Türkiye'nin kadın haklarının önemini ve bu konudaki politik iradeyi gösterir. Bu olay, Türkiye'nin kadın hakları alanında attığı ileri adımların bir yansıması olarak tarihe geçmiştir ve Atatürk'ün kadın haklarına verdiği desteğin önemli bir örneğini teşkil eder.³⁵⁶ 5 Aralık 1934 tarihinde de yapılan Anayasa değişiklikleriyle kadına milletvekili seçme seçilme hakkı tanınır. Bu hak demokratikleşmeye giden yolda atılmış önemli bir adımdır.³⁵⁷ Bu verilen hak seçme ve seçilme hakkı olarak iki taraflıdır.³⁵⁸ Bu hakla erkekle kadın arasındaki

³⁵² Belkıs Konan, s.166.

³⁵³ Salhadin Gök, Özlem Kılınççeker, s.51.

³⁵⁴ Ali Rıza Erdem, s.1272.

³⁵⁵ Sevilay Özer, s.145.

³⁵⁶ Zeynep Tuğçe Öztürk, Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Kadın Hakları, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2020, s.94.

³⁵⁷ Sedef Bulut, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yerel Seçimlerde Kadın Olgusu Kadın Belediye Başkanları Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi*, Sayı:22, 2015, s.856.

³⁵⁸ Emel Doğramacı, s.115.

eşitsizliklerden bir tanesi daha ortadan kalkmıştır.³⁵⁹ Kadınlar ve erkeklere eş hakların verilmesi hukuk düzeninin sağlanması ve medeni kanunun onaylanmasıyla gerçekleşmiştir.³⁶⁰

Tarihler 1935'i gösterdiğinde tek parti olan CHF döneminde milletvekilliğine adım atılmıştır. Seçimde erkek ve kadınlar üst düzey kişiler tarafınca belirlenmiştir. Seçimde kadın sayısı oldukça fazla olup genellikle kadın katılım büyük şehirlerden olmuştur. 399 milletvekilinin 17 tanesini kadınların oluşturması kadınların bin bir güçlkle ulaştığı bu hakka ve bu seçime verdikleri önemi göstergesidir. Seçimden 1 yıl sonra yapılan ara seçimle boş kalan milletvekili koltuğuna öğretmen emeklisi, Çankırı Milletvekili Hatice Özgenel, geçmesiyle kadın milletvekilleri sayısı 17'den 18'e yükselmiştir.³⁶¹

Kadın vekil sayısının artışı, yüzeyde bir başarı gibi görünse de bu artışın siyasi bağlamda kadınların eşit rol oynamalarını garantilediği anlamına gelmemektedir. Burada kritik olan, kadın vekillerin parlamentodaki rollerinin, liderlerinin belirlediği politikalara ses vermekle sınırlı olup olmadığı veya kendi bağımsız iradeleriyle kadın haklarını savunma kapasiteleridir. Kadın vekillerin sayısının ötesinde, bu vekillerin kadın seçmenleri ne derecede temsil ettikleri, kadın sorunlarına ve haklarına ne kadar odaklandıkları ve bu konuları meclise ne ölçüde taşıyabildikleri esastır. Bu bağlamda, parlamentoda kadın sayısının artışı önemli olsa da asıl mesele kadınların siyasi arenada ne derece etkili olabildikleridir. Bu, kadınların politikada sadece sayısal bir varlık olmaktan öte, gerçek anlamda etkin ve bağımsız birer aktör olarak rol alabilmelerinin önemini vurgular.³⁶²

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin Doğu ve Batı devletleri arasında stratejik bir avantaj elde etme ve sürdürme yolunda, ülkenin ulusal gücünün ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarda tanınması ve kabul edilmesinin hayati önem taşıdığına inanmıştır. Ülkenin modern dünya devletleri arasında yer almasını sağlamak için gerçekleştirdiği devrimler, bu hedefe ulaşmada temel taşlar olarak kabul edilir. Cumhuriyet'in

³⁵⁹“Atatürk Döneminde Kadın Hakları”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-kadin-haklari/>, (Erişim tarihi: 05.04.2023).

³⁶⁰ Ayşe Ayata, Ayşe Ergün. “Atatürk ve Türk kadını”, *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.11-22), s.11.

³⁶¹ Zeynep Tuğçe Öztürk, s.97.

³⁶²Aslı Davaz, Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Hanımlar Alemi'nden Rosa'ya Bibliyografya 1928- 1996 Dergiler, Gazeteler, Bültenler*, Numune Matbaası, İstanbul, 1998, s. 12.

desteklenmesinin eşitlik, özgürlük ve demokrasi anlamına geldiğine vurgu yaparak, Atatürk, kadın ve erkek herkesi kapsayan bir toplumsal yapıyı hedeflemiştir.³⁶³

3.3. Cumhuriyet Boyunca Kadın Haklarının Gelişimi

Tanzimat Dönemi'nde başlayan kadın hakları konusu, Meşrutiyet dönemleri ve Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği yasal düzenlemelerle gelişmiş, kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla çıkarılan yasalarla somut bir hale gelmiştir. Günümüzde, kadın hakları konusunu değerlendirmek için dört temel başlık altında incelenmektedir. Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı haklar, önce aile içinde, ardından yakın toplumsal çevrede ve en sonunda bütün yurt işlerinde erkeklerle eşit haklara kavuşma amacı taşımaktadır. Bu süreç, Türk kadınının kanunlar tarafından desteklenen bir şekilde, geleneksel sınırlamalardan kurtulup toplumda daha saygın bir konum elde etmesini sağlamıştır.³⁶⁴

Cumhuriyet rejimi temelde eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Türk toplumu, Milli Mücadele döneminde kadın ve erkeğin birlikte mücadelesiyle bağımsızlığını kazandığı gibi, genç Cumhuriyetin de kadın-erkek ayrımı yapmadan birlikte çalışarak yükselmesini sağlayacaktır. Cumhuriyet rejimi, kadın ve erkek eşitliğine dayandığı sürece gerçek anlamda başarılı olabilecektir.³⁶⁵ Kadınların siyasi katılımı konusunda da ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, 1930 yılında kadınların belediye seçimlerinde seçme ve aday olma hakkını tanıyan yasayı kabul etmiştir. Bu, kadınların siyasi arenada daha aktif rol almasını sağlamıştır. Toplumsal statü açısından da kadınların yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla öne çıkması ve görünürlük kazanması, kadın haklarının gelişimi açısından önemli bir adımdır. Kadınların eğitim, iş dünyası ve kültürel etkinliklerde daha aktif bir rol alması, toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru atılmış adımların göstergesidir. Demokrasi temelli yönetimlerde, vatandaşların belirli haklar ve sorumluluklar bulunmaktadır. Bu sorumlulukların en önemlilerinden biri seçme ve seçilme hakkıdır. Milli egemenliğin temel prensibi, halkın kendi yöneticilerini seçme

³⁶³ Ali Kuyaksil, s.331.

³⁶⁴ Beria Onger, *Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Türk Kadının Hukuki Durumu Konusunda Verdiği Konferansın Tam Metni*, Fahir Onger Yayınları, İstanbul, 1967, s. 28.

³⁶⁵ Neriman Elgin, *Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan 5.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve T.B.M.M Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.5.

yetkisine dayanmaktadır. Siyasi haklar, vatandaşların hükümete katılımını sağlayan önemli haklardır.³⁶⁶

Kadın hakları ve eşitlik konusundaki gelişmeler, toplumun farklı katmanlarında da etkisini göstermiştir. Özellikle kadın istihdamı ve iş yaşamındaki yerleri, kadınların toplumsal statülerinin ilerlemesi açısından önemli bir göstergedir. Kadınların iş gücüne katılımı, kadın haklarının gelişimi ve ekonomik bağımsızlıklarının güçlenmesi için kritik bir adımdır. Bununla birlikte, iş hayatında kadın-erkek eşitliği konusunda hala iyileştirilmesi gereken çok alan bulunmaktadır. Eğitimde eşitlik sağlanması da kadın haklarının gelişimi için temel bir unsurdur. Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kritik bir adımdır. Eğitimde fırsat eşitliğinin artması, kadınların istihdamda daha fazla yer alması ve toplumun her alanında etkin birer birey olarak var olmalarını sağlar. Bu ilerlemeler, kadınların siyasi haklarının ele alınmasını da beraberinde getirmiştir.³⁶⁷

Dönemin etkili kadın hareketi platformlarından biri olan Kadınlar Dünyası dergisi, siyaseti ve siyasal gelişmeleri yakından takip etmiştir. Dergi, İngiltere'deki kadınların seçme hakkıyla ilgili gelişmeleri sayfalarında aktarmıştır. Ayrıca, Osmanlı kadınlarının siyasal hak taleplerine yönelik harekete geçmemesi konusunu ele alan dergi, o günün koşullarında kadınların öncelikli olarak toplumsallaşma ve iş hayatına katılma sorunlarıyla uğraştıkları ve bu sorunların çözülmesinden sonra kadınların doğal olarak seçme hakkına sahip olacakları görüşünü benimsemiştir. Dergide ayrıca, zaman içinde kadınların lehine gelişmeler yaşandığı ve bir gün kadınların sadece seçme değil, aynı zamanda seçilme hakkına da sahip olabilecekleri öngörülmüştür.³⁶⁸

Günümüzde Türkiye'deki demokratikleşme süreci, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde gelişen ve güçlenmesi gereken kadın hakları ile paralel bir gelişim göstermektedir. Yapılan yasal ve toplumsal gelişmeler, cinsiyet eşitliği adına atılan adımların başlangıcı olarak değerlendirilmelidir. Bu alanda atılan adımlar, yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalığın artırılması yoluyla kadın haklarının güçlenmesini sağlamaktadır. Türkiye'de kadınların iş yaşamına katılımı ve kariyer olanaklarının genişletilmesi konusunda önemli girişimler yapılmaktadır. Kadın

³⁶⁶ Afet İnan, *Atatürk'ten Yazdıkları*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınevi, İstanbul 1998, s. 95.

³⁶⁷ Belkıs Konan, s.163-164.

³⁶⁸ Şefika Kurnaz, "Milli Mücadelede Türk Kadını", s. 215.

istihdamını teşvik etmek ve cinsiyet eşitliğini sağlamak adına uygulanan çeşitli programlar, bu yönde atılan somut adımları temsil etmektedir. Aynı zamanda, kadınların yasal haklarının sürekli güncellenmesi ve iyileştirilmesi de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları konusundaki ilerlemesini göstermektedir ve bu alanda daha fazla ilerleme kaydedilmesi için temel oluşturmaktadır. Eğitim, kadınların toplumdaki rollerini ve istihdam olanaklarını iyileştirmede temel bir rol oynamaktadır.³⁶⁹

Bilindiği üzere, Türk Anayasa hukukundaki evrimi göz önüne alındığında, eşitlik ilkesinin 1876, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer bulduğunu görmekteyiz. Ancak, 1961 ve 1982 Anayasaları dışında Anayasa uygunluk denetimi yapılamadığı için, gerçek anlamda güvencenin ve eşitlik ilkesinin 1961 Anayasası ile getirildiğini belirtmek önemlidir.³⁷⁰ Anayasa Mahkemesi'nin bazı kararlarında, eşitlik ilkesinin Anayasa'da açıkça yazılı olmasa bile demokratik hukuk devleti anlayışına dayanan her hukuk düzeninde geçerli olan genel bir hukuk ilkesi olduğu vurgulanmıştır. Örneğin, Anayasa Mahkemesi, 1970 yılında, Anayasa'nın hukuk devleti modelini daha da güçlendirecek bir karar olarak eşitlik ilkesini hukuk devleti veya hukukun üstünlüğü ilkesinin ana unsuru olarak kabul etmiştir. Eşitlik ilkesi, 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde düzenlenmiştir.³⁷¹ Bu düzenlemeye göre,

Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır.³⁷²

Kadın-erkek eşitliği konusunda önemli bir belge olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW), Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş ve 1979'da BM Genel Kurulu'nda onaylanmıştır. Bu sözleşme, 1981'de yürürlüğe girmiş ve Türkiye tarafından 1985'te onaylanmıştır. CEDAW, özellikle "aile

³⁶⁹ Belkıs Konan, s.159.

³⁷⁰ Sibel Inceoglu, "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasası", *Çalışma ve Toplum*, Cilt:4, 2006, s.47.

³⁷¹ Merih Öden, *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Yetkin Yayınlar, Ankara 2003, s. 126; Gaye Burcu Yıldız, İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu, *Yetkin Yayınları*, Ankara 2008, s. 54, İçinde; Bülent Tanörr, Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, *Beta Basım Yayım*, İstanbul, 2013, s.121.

³⁷² Selda Çağlar, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitliğin Dar Yorumu", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı.3, 2012, (ss.43-87), s.47-48.

hukuku” ve “evlilik hukuku” alanlarında kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik önemli değişiklikler getirerek Türk Medenî Kanunu’na önemli bir katkı sağlamıştır.³⁷³

Toplumsal statülerin iyileştirilmesi ve kadın haklarının güçlendirilmesi için yasalarda ve anayasal düzenlemelerde olumlu adımların atılmasının yanı sıra, toplumsal bilincin ve eğitimin bu konuda geliştirilmesi de oldukça önemlidir. Kadınların eğitim, istihdam ve sosyal yaşamda daha fazla etkili olmalarını sağlamak, toplumun genel refahı ve ilerlemesi için temel bir adımdır. Toplumun genel yaklaşımı ve algısının değişmesi, kadın haklarına ve toplumsal statülere yönelik daha sağlam temellerin oluşturulmasını sağlayacaktır. Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa literatürünün bir kısmını, anayasa, kadın katılımı ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine gerçekleştirilen araştırmalar oluştururken, diğer bir kısmını da bu süreçlerde rehberlik amacıyla hazırlanan raporlar ve kaynaklar oluşturur.³⁷⁴

Anayasal reformlar, kadın haklarının korunması ve pekiştirilmesi açısından önemli bir adım teşkil etse de toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için yalnızca bu reformların varlığı yetersiz kalabilir. Toplumun genel bakış açısının dönüşümü ve kapsamlı toplumsal değişim, bu sürecin kritik bileşenleridir. Toplumda cinsiyet eşitliği bilincinin artırılması, eğitim alanında fırsat eşitliğinin sağlanması ve kadınların liderlik pozisyonlarında daha güçlü bir şekilde temsil edilmesi gibi önlemler, yasal düzenlemelerle birleştirildiğinde daha etkin sonuçlar üretebilir. Anayasa tasarımlarının, yapısal ayrımcılık, marjinalleştirme ve toplum içinde kadınların karşılaştığı dezavantajlarla mücadele eden bir perspektiften oluşturulması, feminist anayasal siyasetin ana amacını oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın temel hedefi, toplumsal düzeyde derinlemesine ve gerçek bir eşitlik sağlamaktır.³⁷⁵

Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik algıların değişimi, sadece kadınların değil, tüm toplumun faydasına olacaktır. Bu dönüşümün gerçekleşmesi için, kadınlarla birlikte toplumun her kesiminin katılımı ve iş birliği, eşitlikçi bir toplum yapısının inşasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yasal düzenlemeler, toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda atılacak adımların yalnızca ilk basamağını teşkil etmektedir ve bu,

³⁷³ Demet Özdamar, *CEDAW Sözleşmesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s. 95.

³⁷⁴ Martha Morgan, “Constitution-Making in a Time of Cholera: Women and the 1991 Colombian Constitution, *Yale Journal of Law and Feminism*”, Vol:4, 1992. (ss.353-413).

³⁷⁵ Rajesh Kumar, “Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women”, *Social Change*, Vol:52, No:3, 2022, s.3-4.

sürekli bir çaba ve gelişim sürecini gerektirir. Cinsiyet eşitliği temelli bir toplumun inşası için, yasal düzenlemelerin yanı sıra, toplumun genelinde bir farkındalık yaratılması ve bu tür yapıların desteklenmesi de büyük önem taşır. Anayasa, hukuki hiyerarşide en üst düzeyde yer almakta olup, yurttaşlık hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel konuları düzenleyen en kritik belgedir.³⁷⁶

1960'lerden başlayarak, Türkiye'de kadın haklarına yönelik duyarlılık önemli ölçüde artış göstermiş ve 1980'lerde bu alandaki hareketler daha görünür bir hal almıştır. Türkiye, 1980 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni imzalayarak, kadın haklarını uluslararası düzeyde destekleme konusunda önemli bir adım atmıştır. 1990'lar boyunca ise, kadın haklarına ilişkin bir dizi yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir.

³⁷⁶ Rajesh Kumar, s.2.

4. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VE KADINLARIN TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMI

4.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Azerbaycan'ın devlet gelenekleri farklı evrelerden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Genelde devlet ve hukuk tarihine ilişkin araştırmalarda genel olarak aşağıdaki evrelerden bahsedilmektedir.

- İslam öncesi dönem (En eski zamanlardan 8. yüzyıla kadar)
- İslam devletleri dönemi (8-19. yüzyıllar)
- Rus İmparatorluğu dönemi (1828-1918)
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi (1918-1920)
- Sovyet dönemi (1920'den 1991'e kadar)
- İkinci bağımsızlık dönemi (Çağdaş dönem)

Bu dönemlerin her biri, belirli olay ve süreçlerle birbirine bağlanır ve kesin sınırlarla ayrılmaz.³⁷⁷

Bilindiği üzere Azerbaycan toprakları Kaçarlar Hanedanı ve Rusya İmparatorluğu arasında bağlanan Gülistan (1913) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla iki yere parçalanmıştır. Aras Nehri'nden kuzeydeki topraklar Rusya'nın işgaline girerken, güneyindeki topraklar İran sınırları içinde kalmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelene kadar Kuzey Azerbaycan toplumu Rusya'nın bir tebaası olarak ve imparatorlukta yaşanan gelişmelerden ciddi şekilde etkilenerek belli başlı dönüşüm süreçlerinden geçmiştir. 1905'te Rusya İmparatorluğu'nun Japonya ile savaşı kaybetmesi Çarlık Rusya'sını ekonomik ve siyasi bir krize sürüklemiş ve bu durum bir ihtilal ile sonuçlanmıştır. İhtilalin ardından meşrutiyetin ilanı, Çarlık topraklarındaki baskı altındaki halklar için daha özgür bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. İhtilalden sonra oluşan nispi özgürlük ortamını en iyi şekilde kullanmaya çalışan Rusya'nın çeşitli toplulukları, özellikle eğitim başta olmak üzere sosyal ve siyasi alanlarda geniş çaplı bir milli uyanış sürecine girmiştir. 1905'te açılan Rusya Parlamentosu'nda görev alan Azerbaycanlı Türk/Müslüman temsilcilerin faaliyetleri, parlamentarizm kültürünün

³⁷⁷Ali Asker, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi", İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara,2021 (ss. 173-217), s. 175.

gelişimi için önemli bir deneyim dönemi olarak kabul edilebilir.³⁷⁸ Dolayısıyla 1905 Devrimi sonrası yaşana gelişmeler bir anlamda bağımsızlık için yapılan bir hazırlık olarak görülebilir. Bu dönemde, milli ve medeni uyanışın gerçekleşmesinde basının önemli bir rol oynadığı görülmektedir.³⁷⁹ Azerbaycan Türklerinin mücadele sürecini etkileyen diğer faktörler ise Birinci Dünya Savaşı, 1917 Şubat ve 1917 Ekim Devrimi'dir. Nitekim 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreç, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Çarlığın Azerbaycan'daki sömürge politikasından kaynaklanan önemli sosyal ve siyasi mücadelelerle şekillenmiştir. Bu tarih, Azerbaycan'da ulusal kimlik bilinci ve ulusal özgürlük idealleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır.³⁸⁰ 1917'deki Şubat ve Ekim Devrimleri, Azerbaycan'da uzun süredir Çarlık Rusya'nın egemenliği altında yaşayan halkın milli mücadele için gerekli şartları oluşturmuş ve Çarlık Rusya'nın çöküşü, diğer mazlum milletler ve Rus İmparatorluğu'nun demokratik güçleri tarafından büyük umutla karşılanmıştır.³⁸¹ Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi'nde belirtilen, Rusya topluluklarının kendi kaderlerini belirleme ve tamamen bağımsız bir devlet kurma hakkı, Azerbaycan ve Türkistan Türkleri için umut kaynağı olmuştur. Özellikle, ihtilal sonrası yayınlanan belgede, etnik ve ulusal grupların kendi gelecekleri hakkında özgürce karar verebilme, yani self determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkının vurgulanması, Çarlık yönetiminin baskısından bıkmış, Rus olmayan halklarda Bolşeviklere yönelik bir sempati yaratmıştır.³⁸² Azerbaycan'da ve diğer Türk bölgelerinde siyasi hareketler hız kazanmış, birçok Türk komünisti bu fikirlere inanmıştır. Sultan Galiyev, Turar Rıskulov, Ekmel İkrarov, İbrahim Galimcan, Neriman Nerimanov gibi isimler sosyalist-işçi partilere katılmışlar. Bağımsızlık düşüncesinin Bolşevizm ile bağlantılı olduğunu düşünenlerin yanı sıra, Mehmet Emin Resulzade ve onun izleyicileri milli bağımsızlığın tek çözüm olduğunu savunmuşlardır.³⁸³

³⁷⁸Esma Özdaşlı, "Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129 Sayı: 255 (ss.335-362), s.338.

³⁷⁹Sebahattin Şimşir, "Mehmet Emin Resulzade'nin Hatıraları Işığında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstiklal ve İşgali (1918-1920)", *Türk Yurdu*, Yıl: 107, Sayı: 368, Nisan 2018, s. 26.

³⁸⁰Gülzar İbrahimova. "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın Hakları". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, 2018, (ss.262 – 286) s.265.

³⁸¹Esma Özdaşlı, "Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan", s.338.

³⁸² Antonio Cassese, *Self Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1995, p. 16.

³⁸³ Vugar Akifoğlu, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)", *DTCF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2, 2017, s. 780.

Sovyet liderlerinin, Rusya’da yaşayan halklara eşitlik, egemenlik ve kendi kaderini tayin etme hakkı tanıdıklarını iddia ettikleri beyannamenin, çok uluslu Sovyet coğrafyasında sosyalist devrimi ilerletmek için bir araç olduğu ve bu iddiaların gerçek uygulamalarla desteklenmediği kısa sürede belirginleşmiştir. Devrim önderlerinden Stalin, Marksizm doktrinine göre, kapitalizme karşı özgürlük ve proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirme amacıyla işçi sınıfına tanınan self determinasyon hakkının, Komünist Parti’nin menfaatlerine uygun olduğu sürece kullanılabileceğini savunmuştur. Başlangıçta, Çarlık Rusya’nın baskıcı politikalarından bunalan Müslümanlar, Bolşeviklere büyük bir sempati göstermiş ve onları desteklemiştir. Ancak kısa süre sonra, Sovyet Rusya’nın da Çarlık Rusya’nın emperyalist politikalarının devamı olduğu anlaşılmıştır.³⁸⁴ Bu durum, Türk halkları arasında büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Diğer yandan, Ermeni kökenli komünist Stepan Şaumyan’ın Kafkasya Fevkalâde Komiserliği görevine atanması Azerbaycan’daki Bolşeviklere olan güveni zedelemiş, Şaumyan’ın 31 Mart 1918’de Bakü’de Ermeni Taşnak Partisi ile iş birliği yaparak gerçekleştirdiği soykırım, Azerbaycan’da bağımsız bir ulusal devlet kurma isteğini güçlendirmiştir.³⁸⁵ Bolşeviklerin ve Ermeni çetelerinin Bakü ve Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırılar, başlangıçtaki Bolşevik sempatisinin hızla hayal kırıklığına dönüşmesine yol açmış ve Ekim Devrimi sonrasında bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan topraklarını kapsayan Transkafkasya Federasyonu’nun³⁸⁶ oluşmasına yol açmıştır. ³⁸⁷Ancak bu üç devlet arasındaki tarihi ve siyasi anlaşmazlıklar, ortak bir devlet çatısı altında bir arada yaşamının mümkün olmadığını göstermiş ve Türkiye ile yapılan Batum ve Trabzon barış konferanslarının ardından,³⁸⁸ Müslüman temsilcilerin baskısıyla 22 Nisan 1918’de yapılan Maverai Kafkas Seymi (başka bir adıyla: Transkafkasya Seymi) toplantısında Maverai Kafkas Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ancak, aynı devlet çatısı altında bulunan Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki anlaşmazlıklar, 26 Mayıs 1918’de

³⁸⁴ Esma Özdaşlı, “Mahkûm Milletlerin Hapishanesinde Bir Aydın: Bahtiyar Vahabzade (Hayatı, Fikirleri ve Türkiye’ye Bakışı)”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, 2016, s. 223.

³⁸⁵ Esma Özdaşlı, “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan”, s.339.

³⁸⁶ Literatürde Maverai Kafkas Seymi ve Güney Kafkasya Seymi olarak da zikredilmektedir

³⁸⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafyası Fakültesi Yayınları, 1970, s. 417.

³⁸⁸ Esma Özdaşlı, “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan”, s.339.

Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Transkafkasya Seymi'nin feshedilmesine yol açmıştır.³⁸⁹

Âdemi Merkeziyet Partisi'nin lideri Nesip Bey Yusufbeyli ve Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade'nin milliyetçi görüşleri, Azerbaycan Milli Şurası'nın Tiflis'te yaptığı toplantıda bağımsızlık fikrini öne çıkarmıştır. Transkafkasya Seymi'nin dağılmasından bir gün sonra Seym'in Müslüman temsilcileri, Tiflis'te Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmek ve ilk hükümetini oluşturmak üzere toplanmıştır. Uzun süren müzakerelerin ardından, vekiller Geçici Milli Şura'yı kurma kararı almıştır. Geçici Milli Şura'nın ilk oturumu gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Mehmet Emin Resulzade Şura Başkanı olarak seçilmiştir.³⁹⁰ Mehmet Emin Resulzade'nin katılamadığı ve Osmanlı Devleti temsilcileriyle yapılan görüşme sonrasındaki bu toplantıda, Azerbaycan Milli Şurası, iki çekimser oya (Sultan Mecit Ganiyev ve Cafar Ahundov) rağmen, toplam 24 üyenin (çekimserler hariç) oylarıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık beyanı, “İstiklal Beyannamesi (Akname/Misagi-Milli)” olarak altı maddede ifade edilmiştir.³⁹¹ Böylelikle, Müslüman Doğu aleminde ilk demokratik cumhuriyeti olarak kabul edilen,³⁹² Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁹³

Milli Şura'nın yaptığı bağımsızlık ilanında, Azerbaycan'ın sadece bağımsız bir devlet olmakla kalmayıp, aynı zamanda “Halk Cumhuriyeti” olarak yönetileceği, barış yanlısı bir politika izleneceği, tüm vatandaşların haklarının devlet güvencesi altında olduğu, Cumhuriyet sınırları içerisinde yaşayan her milletin gelişimine olanak sağlanacağı ve Kurucu Meclis toplanana dek yönetimin Milli Şura ve geçici hükümet eliyle sürdürüleceği vurgulanmıştır.³⁹⁴

³⁸⁹ Ali Asker, “Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2018, (ss. 535-546), s.539.

³⁹⁰ Mahir Garibov, “Kafkas Ordusu'nun Oluşumu ve Bakü'nün Kurtuluşu Yeni Belgeler Tanıklığında”, *Yeni Türkiye*, Sayı:75, 2015, (ss.409-417), s.410.

³⁹¹ Bkz: Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara, 1991; “Azerbaycan” gazetesi, 28 Mayıs, 1919, No-110; İstiqlal Beyannamesi. AR Milli Kitabxana http://anl.az/el/emb/Cumhuriyyet/istiqlal_beyannamesi.htm.

³⁹² Gülzar İbrahimova, “The Women's Rights in the Period of Azerbaijan Democratic Republic”, *The Journal of International Civilization Studies*, Cilt:01, Sayı:03, 2016 (ss.262-286). s.266.

³⁹³ “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurucusu: Mehmet Emin Resulzade”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhuriyetinin-kurucusu-mehmet-emin-resulzade/2838085> . (Erişim Tarihi: 15.08.2022).

³⁹⁴ M.Ə. Sumbatzadə, İsmayılov, Ə.A. Umayev vd., <http://anl.az/el/Kitab/254482.pdf> , Erişim Tairih:14.06.2023, s.117-118

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin egemenliği ülkesinin tamamını kapsamıyordu. Hükümet geçici olarak faaliyetlerini Gence'de yürütüyordu. 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nun düzenlediği harekât sonucunda Bakü şehri işgalden kurtularak Azerbaycan'ın egemenliğine alınmıştır.³⁹⁵ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, yeni bir hukuk sisteminin oluşturulmasını da zorunlu kılmıştır. Bu hukuk sistemi, ulusal, çağdaş, demokratik ve seküler özellikler taşıyan bir geçiş dönemi hukuk sistemidir.³⁹⁶

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yaşadığı kısa süre içinde, politika, sosyal hayat, ekonomi, kültür ve askeriye gibi alanlarda birçok önemli adım atılmıştır. Parlamento, 7 Aralık 1918'de açılmış ve 17 ay süresince aktif olarak çalışmıştır. Bu dönemde, parlamento 145 kez toplanmış ve 270'ten fazla yasa tasarısı ele alınmıştır. Parlamentoda çeşitli etnik grupların temsiline büyük önem verilmiştir. Bağımsızlık ilanının ardından, beyaz hilal ve sekiz köşeli yıldız içeren kırmızı zeminli bir bayrak kabul edilmiş, sonrasında ise bu bayrak üç renge dönüştürülmüştür. Azerbaycan Türkçesi resmi dil olarak belirlenmiştir.³⁹⁷ İslam dünyasında ilk defa, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm yetişkinlere eşit oy hakkı tanınmıştır. 20 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin oy kullanma hakkı bulunmaktadır. Bu durum demokratik temsil ve eşitliğin en yüksek düzeyde sağlanması anlamına gelmektedir.³⁹⁸ Sömürge geçmişi olan bir Doğu toplumunda, bağımsız bir devlet inşasında kadınlara böyle bir hak tanınması devrimci bir adım olmuştur. O dönemde Avrupa'da bile sınırlı sayıda ülke bu hakkı uygularken, İslam dünyasında kadınlara siyasi eşitlik sağlanması nadir bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹⁹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, dönemin birçok gelişmiş Batı ülkesinden daha ileri bir demokratik yapı öngörmüştü. Örnek olarak, Fransa'da 1944, Belçika'da 1948, İsviçre'de ise 1971'de kadınlar oy hakkını elde etmiştir. Günümüzde bazı İslam

³⁹⁵ Yılmaz Altunsoy, "Kafkas İslam Ordusu ve Bakü Zaferi", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, 2019, (ss. 42-91), s.79.

³⁹⁶ Ali Asker, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi " s.174.

³⁹⁷ M.S. Anderson, *The Ascendancy of Europe 1815-1914*, Ch. 5, London 1972. naklen; S.J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, 1789-1980, 2004, s. 114.

³⁹⁸ Ali Asker, Elnur Paşa, "Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan'da Parlamentarizm Kültürü", 100. Yılında *Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongre Kitabı*, Ed. Mehmet Topal - Rza Mammadov, Eskişehir, 2018, s.472.

³⁹⁹ Ali Asker, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi", s.205.

lkelerinde kadınların siyasi süreç dışında tutulduğu düşünüldüğünde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 100 yıl önce sağlamaya çalıştığı demokratik ve eşitlikçi siyasi ve sosyal hayatın değeri daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. AHC'nin ne çıkan ve nceki Türk devletlerinden farkı, sekülerlik anlayışı ve ulus-devlet yapısına uygun siyasi yapısıdır.⁴⁰⁰

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin hukuk sistemi, ağdaş ve modern özellikler taşıyarak dönemin ileri hukuk düşüncesi ve ilkelerini benimsemiştir. Bu sistem, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarına saygıyı temel almış, bu sayede önceki dönemlere kıyasla hak ve özgürlüklere daha fazla vurgu yapmıştır. Cumhuriyet döneminde, bu haklar hukuk politikalarının merkezine yerleştirilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan hukuk sistemi, geçiş dönemi özelliklerine de sahiptir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Rus İmparatorluğu'nun hukukunun bağımsızlıkla çelişmeyen yönleri uygulanmaya devam etmiştir. Bu, yeni bağımsızlık kazanan veya siyasi sistemini değiştiren devletler için yaygın bir durumdur, çünkü toplumsal ilişkileri düzenleyen yasaların hızlı bir şekilde değiştirilmesi zor ve riskli olabilir. Böylelikle, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hukuk sistemi, demokratik, hukukun üstünlüğüne dayalı, laik ve sürekli yenilenen, geçiş dönemi nitelikleri taşıyan modern bir hukuk sistemi olarak tanımlanabilir.⁴⁰¹

4.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın: 1918-1920

Azerbaycan'ın siyasi tarihindeki değişimler kadının hayatında da değişimlere neden olmuştur. Azerbaycan'da kadın haklarının gelişimi beş aşamada ele alınır: 1) arlık dönemi, 2) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, 3) Sovyet dönemi, 4) 1989-1991 dönemi ve 5) Bağımsızlık sonrası dönemdir.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Niyazi Qasimov, "Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Nmayende Heyeti'nin alışmaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mayıs 2017, s. 86.

⁴⁰¹ Ali Asker, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi", s.207-208.

⁴⁰² Esra Sipahi ve Bahar zsoy, "Eril Yurttaşlıktan Eşit Yurttaşlığa: Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Katılımı zerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:10, 2020, (ss.151-168), s.157.

Varlığını sadece 23 ay sürdürebilmiş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük başarılarla imza atmıştır.⁴⁰³ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, özellikle kadınların sorunlarına yönelik yoğun bir çaba gösterilmiştir.⁴⁰⁴ O dönemde özgürlükçü örgütler, kadınlar için eşit haklar için mücadeleyi desteklemiş ve her şeyden önce Müsavat Partisi ile bağlantılı entelektüeller, kadına eşit hak için kampanya yürütmüşlerdir.⁴⁰⁵ Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren kadınların sosyo-ekonomik ve politik hakların korunmasını yasalarla sağlamaya çalışılır.⁴⁰⁶

Yukarıda bahsi geçen İstiklal Beyannamesi'nin maddelerine bakıldığında Cumhuriyetin millet, sınıf, ırk, cinsiyet ayrımı yapmadan ülke içinde yaşayan bütün vatandaşlara eşit mesafede olduğu beyan edilmiştir. Cumhuriyette atılan en büyük adımların başında ise kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması vardır.⁴⁰⁷ Demokratik devletin doğasının gereği olarak kadınların eşit oy hakkının tanınması Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin siyasi hal ve özgürlükler alanındaki en önemli düzenlemelerden biridir.⁴⁰⁸ Daha önce de bahsedildiği gibi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Doğu'da kadınlara siyasi haklar tanıyan ilk Müslüman devleti olmuştur. 10 Aralık 1918 tarihinde parlamento toplantısında kadın-erkek eşitliği için bazı düzenlemeler yapılmıştır.⁴⁰⁹

Cumhuriyet döneminde kadınların, ayrıca çocukların sosyal ve çalışma haklarına ilişkin pek çok önemli düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler şunlardır:

- Kadın, erkek 8 saat çalışma (Madde 28)
- Çalışan kişilerin haftada 1 gün dinlenme hakkının olması
- 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasak olması ve 16-18 yaş arasındaki gençlerin günlük çalışma süresinin 6 saati geçmemesi (Madde 42)
- Kadınların sağlığına zarar veren işlerde çalıştırılmasının yasaklanması

⁴⁰³ Ulviyya Babayeva, Azerbaycan ve Türkiye Seçim Kampanyalarında Kadın Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Adalet ve Kalkınma Partisi ve Yeni Azerbaycan Partisi Örneği, (İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s.17.

⁴⁰⁴ Turan Nəsirova, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qadın Siyasəti", *Dövlət və Din*, Sayı: 1, 2019, (ss.90-98), s.94.

⁴⁰⁵ Mehriban Aghayeva, s.122.

⁴⁰⁶ Gülzar İbrahimova, s.267.

⁴⁰⁷ Turan Nəsirova, s.94.

⁴⁰⁸ Ali Asker, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete...", s.205.

⁴⁰⁹ Turan Nəsirova, s.94.

- Anne adaylarına doğum öncesi ve sonrası olmak üzere izin haklarının olması (Madde 43)
- Kadınların çalıştığı iş yerlerinde çocukları için kreşler kurulması
- İşyerinde hastalanan çalışanlara verilen ilaçların patronların karşılanması ve rahatsızlık bitinceye kadar maaşlarının kesintisiz yatması (Madde 50).

Cumhuriyet dönemi, kısa süreli olmasına rağmen, kadın hakları ve çalışma koşulları konusunda önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Zorlu şartlara rağmen, evrensel normlara uygun olarak erken gerçekleşen bu girişimlerin, uzun vadede kadınların güçlenmesine ne ölçüde katkı sağladığı konusunda değerlendirmeler yapılmaktadır.⁴¹⁰ Azerbaycan'da Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, kadının toplumsal rolü önemli bir değişim geçirmiştir. Kadınlar, fabrikalarda çalışarak, eğitim alarak, toplumun farklı alanlarında kendilerini bulmaya başlamıştır. Azerbaycanlı kadınlar, Cumhuriyet döneminde siyasi haklarını elde ederek seçme ve seçilme hakkına sahip olmuş ve kendi dergilerini çıkarmışlardır.⁴¹¹

1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, Halk Eğitim Bakanlığı tarafınca dört erkek, üç kadın kursu açılmasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra kadının ortaokullarda öğretmen yardımcısı kabul görmesi konusunda bir yasa projesi kabul edildi. Devletin kadına gösterdiği bu yaklaşımlar kadının kültürel ortamlarda aktifliğini arttırmıştır. Devletin yanı sıra basının ve Azerbaycan aydınlarının da kadınların, bu kazanımlarında rolü yadsınamaz. Parlamento konuşmasında Nesib Bey Yusifbeyli bağımsızlığın ancak eğitimde olduğunu, millî eğitimimizde ilerleme kaydetmeden bağımsızlık ihtimalinin olmadığını söylemişlerdir. Devlet, kadın haklarına özel önem veren eğitim politikasında, kadınlar için gündüz kursları ve toplum temelli dersler oluşturmuştur. 1918-1920 yılları ve sonraları kadınlar için kadın hareketlerinin güçlenerek arttığı ve kadın basınının oluşturulmasına zeminin hazırlandığı yıllardır.⁴¹²

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin eğitim alanında attığı en başarılı adımlardan biri, 1919 yılında 1 Eylül'de Bakü Devlet Üniversitesi'nin açılmasına dair

⁴¹⁰ Esra Sipahi, Bahar Özsoy, s.158.

⁴¹¹ Laman Suleymanlı, "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Kadını (1918-1920)", *İrs Tarih*, Sayı:18, 2020, (ss.40-47), s.40.

⁴¹² Büşra Tunalı Uçar, *Şark Kadını Dergisinin Dil İncelemesi (Ses, Yazım ve Biçim)*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2022, s.18.

Parlamentonun kabul ettiği yasadır.⁴¹³ Bu yasayla beraber, eğitim alan kız çocuklarının sayısı artmıştır. Bu yıllarda Gence lisesinde 4 kız çocuğu okuyorduysa, 1919-1920 yılında artık okuyan kızların sayısı 296'ya yükselmiştir. 1 Eylül Bakü Devlet Üniversitesi'nin kararına göre “ister kız ister erkek talebeler” üniversiteye kabul edilebilirdi. Aynı zamanda üniversitede çalışmak için kadınlar da kabul edilebilir olmuştur.⁴¹⁴ Üniversitede Tıp Fakültesine 368 öğrenci yazılmış, onlardan 10'u kız öğrenciydi. Halkın kadın doktora oldukça ihtiyaç duyduğu bu zamanda kızların tıp okumaya başlaması önemli bir durumdur.⁴¹⁵ Bu açılan üniversite milli bir kazanç gözüyle bakılmıştır. İstanbul'a eğitim alması için 1 Eylül 1919 tarihi itibariyle Azerbaycan'dan 50 burslu öğrenci gönderilmiştir.⁴¹⁶

Azerbaycan da Cumhuriyet döneminde erkeklerle eşit hakları korunan kadın, dönemde orta ve yüksek eğitime sahibi olmuşlardır öğretmenlik, doktorluk, gazetecilik, sanatçı gibi birçok meslekle uğraşmışlardır. Kadınların yaşamlarını kolaylaştırıp refah düzeyinin arttığı bu dönemin sona ermesiyle Azerbaycan kadının, kadın hareketinin ilk çabası da sona ermiştir.⁴¹⁷

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, diğer alanlarda olduğu gibi edebi ortama da önemli bir etki yapmıştır. Bu dönemde, özellikle Azerbaycan gazetesinde, kadın meselesi düzgün bir şekilde yansıtıldığı gibi diğer konularla da birleştirilmiş bir şekilde yer almıştır. Abdullatif'in “Türkiye'de kadınlık meselesi feminizm” adlı makalesinde, kadın özgürlüğüne ve çevresindeki konulara bağımsız bir bakış getirilmiştir. M. Mirbağırzade “Analarımız Ne Yol Olmalıdır” makalesinde, peygamberimizin döneminde kadınların eğitime verilen önemi vurgulayarak, onların devlet işlerini güzel bir şekilde yönetebildiklerini tarihi gerçeklerle açıklamakta ve anaların bu geleneği sürdürmesini çağırılmaktadır. Mirza Bala Mehmetzade, “Tehlike ve Kadınlarımız” adlı makalesinde, Azerbaycan kadınlarının artık faaliyetlere başladıkları

⁴¹³ Ramin Sadıgov, “Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu'nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı:01, 2021, (110-125), s.123.

⁴¹⁴ Laman Suleymanlı, s.45.

⁴¹⁵ Ramin Sadıgov, s.121.

⁴¹⁶ Mehriban Aghayeva s.123.

⁴¹⁷ Turana Valiyeva, Azerbaycan ve Türkiye'de Kadınların Eğitime Bakış: 18 -35 Yaş Kadınların Penceresinden, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), 2021, s.15

ve vatan tehlikesi olduğu için savunmada yer almaları gerektiğinden bahsedilmektedir.⁴¹⁸

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, aynı zamanda kadınların sosyal ve kültürel hayata katılımı bakımından geniş fırsatların sunulduğu bir dönemdir. 1918-1920’lerde ve sonrasında kadın hareketinin güçlendirilmesi için tutarlı bir kadın basınına duyulan ihtiyaç göze çarpmaktadır. Azerbaycan hükümeti, kadın hareketlerine yön vermek ve bu alanda kadınlara destek olmak amacıyla “Çalışan Kadınların Yolu” ve “Kafkasya’da Çalışan Kadınların Yolu” adlı iki gazete yayınlama kararı almıştır. Bu dönemde, Ş. Efendizade Ş. Gaspralı, Ş. Ahundzade, E. Yusifbeyli, U. Sadigzade gibi kadın aydınlarının çalışmalarında dönemin sosyal-politik, ulusal-ahlaki sorunlarına odaklandığı görülmektedir.⁴¹⁹ O dönemde kadınların tiyatroya kazanılması bakımından da önemli adımlar atılmıştır. 20. yüzyılda Azerbaycan tiyatrosunda, yeni perde oyunlarında, oyunculukta, sahne dekorasyonunda yeni ilerleme gözlenmiştir. Ancak tiyatro için dönüm noktası Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıdır. Cumhuriyette köklü siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların mevcudiyetine rağmen tiyatronun kurumsallaşması yönünde önemli atılımlar yapılmıştır. Azerbaycan milli hükümeti tiyatro sanatının gelişmesini kültür politikalarının önemli gündem maddesi olarak her zaman dikkat merkezinde tutmuştur.⁴²⁰ Bu dönemde Azerbaycan milletinin tarihi ülkenin siyasi ve manevi hayatını yanı sıra edebi-sanatsal düşüncesinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemindeki tiyatro, şiir, gibi sanatsal faaliyetler yeni toplum inşası sürecinde millet bilincinin yükselişinde eşitlik kadın ve erkek eşitliği, hassasiyet gibi bazı konularda milletin farkındalığına ve bilinçlenmesinde önemli görev üstlenmiştir.⁴²¹

Bu dönem kısa sürse de Azerbaycan Devleti bu kısa zaman içinde birçok başarılı işe imzasını atmıştır. Arkasından Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek varlığına son verilse de bu süreç Azerbaycan için milli kimliğin yerleşmesini temin etmiştir.⁴²² 23 ay

⁴¹⁸ Elşən Abdurahmanov, Aygöl Xəlilova, “Şəkinin Qədim Dövr Qadın Zinət Əşyaları”, *Akademik Tarih və Düşünce Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, 2021, (ss.1002-1017), s.1009.

⁴¹⁹ Mehriban Aghayeva, s. 78.

⁴²⁰ Ali Asker, Mahire Asker, “Üç Dönem Kesitinde Azerbaycan Tiyatrosu: Aydınlanma, Bağımsızlık ve Sosyalizm Evrelerine Bir Bakış”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara 2021 (ss. 315-349), s.317.

⁴²¹ Ali Asker, Mahire Asker, “Üç Dönem Kesitinde Azerbaycan Tiyatrosu: Aydınlanma, Bağımsızlık ve Sosyalizm Evrelerine Bir Bakış”, s.340.

⁴²² Mehriban Aghayeva s.127.

süren sürecinin bitmesi Azerbaycan'ın Sovyet himayesine girmesiyle, birçok kadın, ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁴²³

4.3. Sovyet Döneminde Azerbaycan Kadını

1920 yılında Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgali ve ardından Sovyet yönetiminin kurulması, daha önce kadınlar tarafından üstlenilen faaliyetlerin sonunu getirmiştir. Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin gelişi, başta Bakü Petrol İşletmecileri ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'ne mensup olanlar olmak üzere birçok aileyi ciddi zorluklara maruz bırakmıştır. Ülke ekonomisinde ve sosyal alanda nüfuz sahibi olan çok sayıda kadın yurtdışına sürgün edilmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Bolşeviklerin kararı nedeniyle Azerbaycan burjuvazisinin önemli kadın üyeleri dünyanın farklı ülkelerinde ikamet etmek zorunda kaldılar ve hayatlarının geri kalanında vatanlarına dönemедiler.⁴²⁴

1920-1991 yılları arasındaki dönemde emeğin ön plana çıkarılması ve kadınların üretimde geniş çaplı seferberliği gibi önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişim ile kadınlar günlerinin önemli bir kısmında yoğun işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Bu da annelik ve ev idaresi sorumluluklarına eklenmiştir. Bununla birlikte, kadın hareketinin Sovyet paradigması, Azerbaycanlı kadınların eğitim sektöründe önemli pozisyonlar elde etmelerinin önünü açmıştır. Kadın ve erkek arasındaki yasal eşitliğin yanı sıra kadınların eğitim almaları için gerekli fırsatların sağlanması, kadınların yaratıcılığının ve bilimsel yeteneklerinin artmasına neden olmuştur.⁴²⁵ Bu süreçte, kadınlar için özel kulüpler kurulmuş, okuma yazma kursları ve okullar düzenlenmiş, tesettüre karşı mücadelede önemli adımlar atılmış, yeni okullar ve kütüphaneler açılmış, kadınlar arasında eğitim ve bilimde öncü isimler ortaya çıkmıştır.⁴²⁶

⁴²³Shanay Quliyeva, Kadının Çalışmasına Yönelik Tutumlar Azerbaycan – Türkiye Karşılaştırması, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), Ankara, 2012, s.13.

⁴²⁴Yulia Gradska, *Opening the (Muslim) woman's space—The Soviet politics of emancipation in the 1920s–1930s, Ethnicities*, Vol:20, No.4, 2020 (pp. 667-684), p.675.

⁴²⁵Eyüp Zengin, Hezi Eynalov, vd., “Azerbaycan'da Kadın ve İş Hayatı”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı:34, 2011, (ss.29-65), s.36.

⁴²⁶ Tarixdə və günümüzdə Azərbaycan qadını” 525-ci qəzet, <https://525.az/news/102850-tarixde-ve-gunumuzde-azerbaycan-qadini> . (Erişim Tarihi: 16.08.2022).

İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların yoğun çalışmaları daha önemli hale gelmiştir. Azerbaycanlı kadınlar Bakü'den cephe için gereken yakıtın %90'ının tedarik edilmesinden sorumluydular.⁴²⁷

Kadınların yoğun çalışmalarının yanında, komünist rejim yaygın istihdam sağlama, zorunlu ilk ve orta öğretim ile tüm öğrencilerin eğitime katılımı sağlama ile kadın ve erkekler için eşit fırsatlar getirmiştir.⁴²⁸ Mezun olduktan sonra çeşitli mesleklerde çalışan ilk kadın petrol işçisi Tahira Tahirova ve akademisyen, kimya mühendisi İzzet Orucova gibi isimler, Azerbaycanlı kadınların Cumhuriyet döneminde elde ettikleri başarıları temsil etmiştir.⁴²⁹ Sovyetler Birliği döneminde kadınların eğitim seviyesinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların istihdam olanaklarının artırılması için çok önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Sovyet rejimi altında ataerkil inançlar ve geleneksel tutumlar azaltılarak kadınların okuma yazma sorunu ortadan kaldırılmış, kamusal hayata ve endüstriyel üretime katılımları artırılmıştır. Kadınların siyasi hayatta önemli bir varlığa sahip olmalarına rağmen, katılımlarının gerçek anlamda eşit olmadığı belirtilebilir. Siyasi partilerde ve hükümet yönetiminde önemli pozisyonlara getirilmiş olsalar da, katılımları gerçek eşitlik açısından sonuçta yanıltıcı olmuştur.⁴³⁰ Sovyet dönemde Azerbaycan'da kültürel ve ailevi gelenekler nedeniyle kadınların bir yandan yemek pişirme, temizlik ve çocuk bakımı gibi ev işlerini yürütürken bir yandan da işgücüne katılmaları gerekmektedir.⁴³¹ Ayrıca, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan toplumunun kimliğinin, özellikle kadınlar arasında, etnik aidiyet ve etnik gururdan büyük ölçüde etkilendiği görülebilmektedir. Bu durum, sigara içmek, araba kullanmak, pantolon giymek ve gayrimüslim erkeklerle evlenmek gibi uygulamaların katı bir şekilde onaylanmamasıyla kendini göstermiştir. Azerbaycan'daki kadınlar için toplumsal cinsiyet ve nesiller arası saygıyı korumak, alçakgönüllü davranmak ve

⁴²⁷ Yusuf Balcı, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Aile Politikaları*, Aile Politikaları İçinde, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.25.

⁴²⁸ Farideh Heyat, "New Veiling in Azerbaijan: Gender and Globalized Islam", *European Journal of Women's Studies*, Vol:15, No:4, 2008, (ss.361-376), s.370.

⁴²⁹ Eyüp Zengin, Hezi Eynalov, Berrin Bölek, vd, "Azerbaycan'da Kadın ve İş Hayatı", *İstanbul Journal of Sociological Studies*, sayı:34, 2011, (ss.29-65), s.34.

⁴³⁰ Nayerreh Tohidi, "The intersection of gender, ethnicity and Islam in Soviet and post-Soviet Azerbaijan", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol: 25, No:1, 1997, (pp.147-167), p.152.

⁴³¹ UNDP Azerbaijan (2007): "Gender Attitudes in Azerbaijan Trends and Challenges"; Azerbaijan Human Development Report, <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/azerbaijannhdr2007.pdf> Erişim Tarihi: 21.02.2024 p.16.

hepsinden önemlisi, Azerbaycan toplumunda çok değer verilen cinsel onuru (namus) korumak çok önemliydi.⁴³²

Kadınların toplumda rolünün incelenmesinde bir diğer önemli etken ise kültür ve sanattır. Bolşevikler sanatın insan bilincini etkilemek için güçlü bir araç olduğuna inanmışlardır. Azerbaycan'da birçok kadının önemli roller oynadığı çeşitli tiyatrolar ve kültür kurumları kurmuşlardır. 1960'larda kadınların anne, ev kadını ve işçi olarak rollerini yerine getirmelerine yardımcı olmak için kadın konseyleri kurulmuştur.⁴³³ 1980'lerin ortalarında Sovyet Kadın Komitesi, ulusal ve bölgesel kadın konseylerinin liderlik rolünü üstlenerek bölgesel ve iş kolektiflerinin kurulmasında aktif olarak yer almıştır. Zaman içinde konseylerin sayısı giderek artmış ve 1980'lerin sonunda birkaç bine ulaşmıştır. Y.Z. Mirskaya ve Y.A. Marinova tarafından analiz edildiği üzere, Azerbaycan'da iki Rus bilimsel feminizm dalgası gözlemlenmiştir; ilki 1917'de gerçekleşmiş ve yeni bir durum olarak sunulmuştur.⁴³⁴ 1920'lerin başlarında, eğitim ve sanatsal uğraşların seçimi konusunda kadın ve erkek hakları arasında eşitlik sağlamak üzere yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle kırsal kesimden gelen kadınlara yükseköğrenim kurumlarına kaydolma, tercih ettikleri mesleği seçme ve çeşitli ayrıcalıklar elde etme fırsatı tanınmıştır. Bilim feminizminin ikinci dalgası, bilimin gelişmesiyle aynı döneme denk gelen 1960'larda başlamıştır.⁴³⁵ Kadınların bilime katılabilmesi, çok sayıda istihdam fırsatı yaratan geniş bir yeni araştırma kuruluşları ağının kurulmasıyla bağlantılı olmuştur. O dönemde önemli sayıda yüksek vasıflı profesyonele ihtiyaç bulunmaktaydı. Saygın ve yüksek kazançlı mesleklerin sunulması kadınları cezbetmiş ve onları istihdamı benimsemeye teşvik etmiştir. Ayrıca, serbest meslek modelinin de etkili olduğu görülmüştür.⁴³⁶

1960'lardan 1980'lere kadar Azerbaycan'da lise öğrencilerinin %35-40'ı kızdır. Ulusal eğitim ve kültürel gelişim açısından Azerbaycanlı kadınlar, ülkelerine ve halklarına olan bağlılıklarıyla bilinmiştir. 1980'lere gelindiğinde yaklaşık 768.000 kadın ulusal ekonomide istihdam edilmiştir.⁴³⁷ Sovyet hükümeti, özellikle ağır sanayi ve

⁴³² Farideh Heyat, "Globalization and changing gender norms in Azerbaijan", *International Feminist Journal of Politics*, Vol:8, No:3, 2006, p.7

⁴³³ Cəmil Həsənlı, *Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti xarici siyasəti: 1918-1920*, Oğuz nəşriyyatı, Bakı 2009, s. 122.

⁴³⁴ Cəmil Həsənlı, 2009, s.142

⁴³⁵ O. Əsədov, R.K.Cəbrayıllov, s.50

⁴³⁶ İsrəfil İsmayıllov, *Azərbaycan xalqının siyasi mədəniyyəti: XX əsr*, Zaman, Bakı, 2002, 2001, s.44.

⁴³⁷ O.S.Əsədov , R.K.Cəbrayıllov, *Azərbaycan Respublikasının Parlamenti*, Çaşıoğlu, Bakı, 2008, s.51

pamuk ve çay tarlaları da dâhil olmak üzere tarıma ağırlık vererek, kadınları imalat sektörüne katılmaları için aktif olarak teşvik etmiştir. Pamuk ve çay tarlalarının yanı sıra zorlu hasat alanlarında da kadınlar çoğunlukta ve erkekler onların çalışmalarını denetlemiştir. İslami kurallar çalışan kadınlar tarafından neredeyse tamamen unutulmuştur. Parti ideolojisi kadınları çalışmaya teşvik etmiş ve "Sosyalist Emeği Kahramanı" gibi ödüllerle onları maddi ve manevi olarak ideolojiye bağlamıştır. Kadınlar için alışıl gelmiş hale gelen ağır işçiliği ele almak için yapay bir kavram geliştirilmiştir.⁴³⁸

4.4. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kadın Hakları

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Azerbaycan toplumunda kadının statüsü üç önemli faktör tarafından şekillendirilmiştir: Batı ideolojisi, kadınlara yönelik İslamcı idealler ve ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından ortaya çıkan sosyal ve siyasi güçlerin istikrarsızlaşmasıdır.⁴³⁹ 1991 yılından bu yana ticaret faaliyetleri, sanayi ve tarım sektörlerindeki istihdam olanaklarının yerini alarak birincil gelir kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu değişim, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından sanayi ve tarım ürünlerine olan talebin azalmasına bağlanabilir. Azerbaycanlı kadınların tezgâhtarlık, kuaförlük ve garsonluk gibi kamusal rollerdeki yaygınlığı, hizmet merkezlerinde erkek müşterilere hizmet etmelerine izin verilmeyen 1990’lı yıllara kıyasla önemli ölçüde artmıştır. İşgücü piyasasındaki değişim kadınların kıyafet ve davranışlarını da etkilemiş, bazı erkekler Azerbaycanlı kadınların giydiği dar kot pantolonları, pantolonları ve hatta ultra kısa etekleri onaylamadıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁴⁰

1991 yılından bu yana Azerbaycan’daki feminist sivil toplum kuruluşları (STK’lar), toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması nihai hedefiyle kadınların toplumdaki statüsünün iyileştirilmesi için çaba sarf etmektedir. Bir toplumsal cinsiyet politikası oluşturulmuştur; ancak bu politika henüz tam olarak uygulanmamıştır. 1991’de bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan hükümeti Kadın Sorunları Devlet

⁴³⁸ Mehriban Aghayeva, s.92.

⁴³⁹ Mehrangiz Najafizadeh, “Gender and Ideology: Social Change and Islam in Post-Soviet Azerbaijan”, *Journal of Third World Studies*, Vol:29, No:1, 2013, (pp. 81-101), p.81.

⁴⁴⁰ Farideh Heyat, “Globalisation and Changing Gender Norms in Azerbaijan”, *International Journal of Feminist Politics*, Vol:8, No:3, 2006, (pp. 394-412), p.8

Komitesi'ni kurmuştur. Bu komite, Mart 2000'de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan Kadın Politikası Ulusal Eylem Planı'nı oluşturmıştır. Komite'nin temel amacı, haklarını koruyarak ve cinsiyet eşitliğini sağlayarak kadınları güçlendirmektir. Bu belge, ülkedeki toplumsal cinsiyet politikası alanında en kayda değer belgeler arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın şimdiki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 6 Şubat 2006 tarihinde Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi'nin kurulmasına ilişkin bir kararname imzalamıştır.⁴⁴¹

Hâlihazırda Azerbaycan'da kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemek üzere faaliyet gösteren çok sayıda STK olmasına rağmen, ülkede yerleşik toplumsal cinsiyet politikaları çeşitli nedenlerle etkisiz kalmaktadır. Ülkenin ilerlemesinin önündeki söz konusu engeller, hükümetin dikkatinin önemli bir bölümünü tüketmekte ve ülke içinde toplumsal cinsiyet politikalarının etkinliğini artırmaya yeterince odaklanılmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, kadın haklarını etkileyen ve dini ve muhafazakâr milliyetçi bakış açıları tarafından savunulan erkek üstünlüğü kavramıyla ilgilidir.⁴⁴²

Azerbaycan, dini devletin sosyo-politik meselelerine tamamen dahil etmeyen seküler bir ülke olsa da dinin Azerbaycan'da cinsiyetler arasındaki güç dinamiğini belirlemede önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir. Cinsiyetler arası güç dinamiğinde alınan eğitim etkilidir. Yükseköğrenim görme cinsiyetler arasındaki güç dinamiklerinde etkilidir.⁴⁴³

Kadınların okuryazarlık oranları toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni, kadınların yükseköğretime katılımının sosyal eşitsizliklere ilişkin farkındalıklarını artırması ve erken evliliklere ilişkin kararlarını etkilemesidir.⁴⁴⁴

Eğitim seviyelerinin cinsiyetler arasında eşit olmasına rağmen, Azerbaycan toplumu içinde güç ve sorumlulukların dağılımının yanı sıra siyaset ve kamusal yaşamda

⁴⁴¹ Jamila Hilalova, *Changes In The Gender Relations After The Fall Of The Soviet Union: The Case Of Azerbaijan*, (Lund University, Department Of Sociology Bachelor Of Science In Development Studies, Master Thesis), Sweden, 2014, p.34

⁴⁴² Mehrangiz Najafizadeh, "Women's Empowering Carework in Post-Soviet Azerbaijan"; *Gender and Society*, Vol:17, No:2, 2003, (pp.293-304), p. 299.

⁴⁴³ Niloofar Osuli, "Feminism in Republic of Azerbaijan in Globalized World", *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol:9, No:1, 2011 (pp.44-50), p.16

⁴⁴⁴ Roksana Bahramitash, Eric Hooglund, *Gender in contemporary Iran, Pushing Boundaries*, 2011, p.56

karar alma süreçleri açısından eşitsizlikler devam etmektedir.⁴⁴⁵ Bu durum Bahramitash'ın⁴⁴⁶ çalışmasında görüşülen kişilerin çoğuna göre, yükseköğrenim İslam ülkelerindeki toplumsal cinsiyet rollerinin doğasında önemli bir değişimi sağlamıştır. Ayrıca, ortalama evlilik yaşının yükselmesine de katkıda sağlamıştır. Bu düşünce, eğitimin kadınların erken evlilikle ilgili karar verme sürecinde kritik bir rol oynayacağına inanan mevcut araştırma katılımcılarından bazıları tarafından da yinelenmiştir. Ayrıca Rezai-Rashti'nin görüştüğü kişilere göre, kadınların eğitimi, eşlerinden daha aşağı ya da eşit olarak algılanmaktan korkan erkeklerin kaygılanmasına yol açarak aile içinde ve işgücü piyasasında otorite kaybına neden olmuştur.⁴⁴⁷ Ayrıca, erkek egemenliği meselesi, Azerbaycan'da eşlerinden daha düşük gelir elde eden erkeklerin oranıyla ilişkilidir. Bu da kadınların ailelerinin geçimini sağlayan birincil kişiler olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum Azerbaycan toplumunda, özellikle de Sovyet dönemini yaşamış yaşlı nüfus arasında hüküm sürmektedir. Bununla birlikte, genç nesil hane içinde toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etme konusunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Genç nesiller arasında cinsiyet eşitliği konusundaki ilerlemeler, toplumda hem erkeklerin hem de kadınların yaygın bir şekilde yükseköğrenim görmesine bağlanabilir. Benzer bulguları ortaya koyan Hilalova⁴⁴⁸ çalışmasında da katılanların çoğunun da belirttiği gibi, sosyal eşitsizliklerin birincil nedeni Azerbaycan toplumunda yaygın olan zihniyettir. Örf ve adetler temelinde hanedeki iş bölümü kültürel bir bakış açısı ile bakıldığında geçim sağlamak konusunda erkeğin yükümlülüklerinin fazla olduğu aşikâr bir gerçektir. Bununla birlikte SSCB'nin dağılması ile birçok işçinin işine son verilmesi birçok aile içinde geçim sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle aile reisi olarak tanımlanan erkeklerin geçim sıkıntısına düşmesi ile birlikte uyuşturucu yahut alkol gibi zararlı alışkanlıklara meyil ettiği görülmüştür. Bu ise birçok ile içerisinde olumsuz durumlara yol açmıştır. Bu açıdan baktığımızda Azerbaycan'da toplumsal dinamiklerin eşit olmayan bir şekilde dağılımı kültürel anlayışın etkisi altında sürdürülmesinden kaynaklanmaktadır. Kültürel ahlakın günlük yaşamda etik ve tutumlar üzerine etkisi oldukça fazladır. Aynı zamanda

⁴⁴⁵ United Nation "Report of the State Committee on Women's Problems of the Republic of Azerbaijan"2004, <http://www.un.org/womenwatch/daw/Review/responses/AZERBAIJAN-English.pdf> Erişim Tarihi: 11.02.2024

⁴⁴⁶ Roksana Bahramitash, Eric Hooglund, p.49.

⁴⁴⁷ O.S.Əsədov , R.K.Cəbrayilov, s.52

⁴⁴⁸ Jamila Hilalova, s.35

toplumda çoğunlukla kabul görmüş olan İslam dininin etkisi de oldukça yüksektir. Buradan çıkaracağımız sonuç örflerin ve dinsel etkinin verilen kararlar açısından toplumlar üzerinde oldukça önemli bir etkisi olduğudur. SSCB döneminde toplumsal eşitlikten bahsedilse de bu dönemde de Azerbaycanlı kadınların haklarının Sovyet yetkilileri tarafından ihlal edildiği görülmüştür ve toplumsal yapının getirileri olarak değerlendirilmiştir. SSCB döneminde de kadınların karar alma süreçlerine ve seçilmiş makamlara katılımının iş ve evdeki çifte sorumlulukları nedeniyle engellendiği görülebilir. Bu gerçeklere rağmen, Azerbaycanlı kadınlar günümüzde farklı gelişim alanlarında kayda değer başarılar elde etmişlerdir. Azerbaycan'da toplumsal cinsiyet eşitliği ile ulusal zihniyet arasındaki ilişki, tam bir toplumsal cinsiyet eşitliğinin çoğu Azerbaycanlı kadının yetiştirildiği ataerkil değerlerle uyumlu olmadığı yönündedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Jamila Hilalova, s.36

5. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Azerbaycan ve Türkiye’de kadın hakları kazanım süreçleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu iki ülkenin kadın haklarına yaklaşımını ve gelişimini karşılaştırmak, kültürel, tarihsel ve sosyal dinamiklerin etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Azerbaycan’da kadın hakları kazanım süreci, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin 1918’deki bağımsızlık bildirgesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, ülkedeki kadın hakları alanında önemli adımların atıldığını göstermektedir. Azerbaycan’da kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip olma konusunda önemli yasal düzenlemelerle desteklenmiştir. Ayrıca, eğitim ve kültürel alanda kadınların aktif katılımını teşvik etmek adına çeşitli politikalar uygulanmıştır.

Türkiye’de ise kadın hakları kazanım süreci farklı bir seyir izlemiştir. Türkiye, Cumhuriyet dönemi, kadın hakları konusunda önemli reformlara sahne olmuştur. 1934 yılında seçme ve seçilme hakkının tanınması, Türk kadınlarının toplumsal ve siyasal alandaki rollerini güçlendirmiştir. Ancak, Türkiye’de kadın hakları mücadelesi zaman içinde çeşitli aşamalardan geçmiş ve bazı alanlarda hala gelişmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı değerlendirme yapılırken, her iki ülkenin tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamının göz önüne alınması önemlidir. Azerbaycan’da kadın hakları kazanımları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde hızlanmıştır. Nitekim cumhuriyet, seküler ve eşitlikçi bir ideolojiye sahip olduğu için kadın haklarının gelişimi alanında önemli adımlar atmıştır. Ardından Sovyet rejiminin kurulması, bu alandaki olumlu gelişmelere ivme kazandırmıştır. Sovyetler Birliği döneminde kadın haklarının gelişimi, sosyal yardım politikaları, eğitim ve kültür hayatına katılımı konusunda olumlu gelişmelerin söz konusu olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir. Dolayısıyla, Azerbaycan’da kadın haklarının gelişimi, Birinci Cumhuriyet, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası (İkinci Cumhuriyet) süreçlerle şekillenmiştir. Türkiye’de ise Cumhuriyet’in kuruluşu ve sonrasındaki reformlar belirleyici olmuştur. Her iki ülkenin de kadın hakları konusundaki durumu ve gelecek perspektifleri, bu kıyaslamayı daha anlamlı kılmaktadır.

Uluslararası hukuk çerçevesinde, kadın işçilerin korunması amacıyla bir dizi kapsamlı düzenleme bulunmaktadır. Özellikle “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)” ile kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal haklar açısından erkeklerle eşit hak ve fırsatlara sahip olmaları hedeflenmiştir. Bu sözleşme, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1979’da kabul edilmiş⁴⁵⁰ ve 1982’de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, çalışma hayatında kadınlara yönelik ayrıntılı hükümleri içermektedir, özellikle istihdam başlıklı 11. maddesi çalışma hayatına dair geniş kapsamlı düzenlemeler içermektedir.⁴⁵¹

Ayrıca, Avrupa Birliği tarafından 1961 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı,⁴⁵² temel bir belge olup Türkiye tarafından 1989 yılında onaylanmıştır. 1996 yılında gözden geçirilen bu şart, çalışan kadınların korunmasıyla ilgili önemli hükümleri içermektedir. Özellikle doğum öncesi ve sonrası kadınlara ücretli izin veya sosyal güvenlik yardımı sağlanması, gece işlerinde çalışmanın düzenlenmesi gibi konuları ele almaktadır.

Ayrıca, her iki ülkenin de onayladığı 45 sayılı “Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında Sözleşme” ile kadınların maden ocaklarında çalıştırılmamaları karara bağlanmıştır. ILO’nun 100 Sayılı “Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında Sözleşme” ise eşit işe eşit ücret hakkını korumaktadır.

Tüm bu düzenlemeler, kadın işçilerin çalışma yaşamında eşit haklara sahip olmalarını, hamilelik ve analık dönemlerinde özel koruma sağlanmasını ve ayrımcılığın önlenmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede doğrultusunda, uluslararası toplumun kadın haklarına yönelik duyarlılığı ve çabaları, her iki ülkede de kadın işçilerin durumunu iyileştirmek adına önemli bir rol oynamaktadır.

Önemli bir not olarak belirtmek isteriz ki, Türkiye, kadın-erkek eşitliği ile ilgili olan ILO sözleşmelerinden, Kadınların Gece Çalışmasına İlişkin 89 No’lu Sözleşme, Gece Çalışması Hakkında 171 Sayılı Sözleşme, Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İşçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında 156 Sayılı

⁴⁵⁰ Türkiye bu sözleşmeyi 1985 yılında imzalamış ve 1986 yılında, Azerbaycan ise 1995 yılında kabul ederek yürürlüğe koymuştur.

⁴⁵¹ Şükran Ertürk, *Uluslararası Belgeler ve Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Çalışma Hayatımızda Kadın Erkek Eşitliği*, 1.B, Belediye İş Sendikası, Ankara, 2008, s.54.

⁴⁵² Türkiye 6 Ekim 2004 tarihinde, Azerbaycan ise 06 Ocak 2004 yılında imzalanmıştır.

Sözleşme, Kısmi Süreli Çalışma Hakkında 175 Sayılı Sözleşme ve ayrıca Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında 183 Sayılı Sözleşmeyi henüz onaylamamıştır. Diğer taraftan, Azerbaycan, bu sözleşmelerden 156 ve 183 sayılı olanları kabul etmiştir. Bu durum, her iki ülkenin uluslararası sözleşmelere yönelik yaklaşımlarının ve kadın haklarıyla ilgili taahhütlerinin farklılıklarını göstermektedir. Türkiye'nin belirli ILO sözleşmelerini henüz onaylamamış olması, bu konuda daha fazla çalışma ve çaba gerektirebilir. Azerbaycan'ın ise belirli sözleşmeleri kabul etmiş olması, kadın haklarına verdiği önemi ve bu alandaki taahhütlerini yansıtabilir. Bu çerçevede, her iki ülkenin de kadın-erkek eşitliği konusundaki uluslararası standartlara uyum sürecini izlemeye devam etmek önemlidir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın haklarının karşılaştırılması, bu iki ülkenin kadın haklarıyla ilgili konulara yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktadır. Azerbaycan ve Türkiye'nin geçtiğimiz yüzyılda geçirmiş olduğu önemli siyasi ve sosyal değişimler, ilgili anayasalarda kadınların toplumdaki statüsünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamasına neden olmuştur.

Siyasi katılım, kadın haklarının önemli bir yönüdür ve genellikle bir ülkenin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ilerlemesinin bir ölçütü olarak görülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan son yıllarda önemli adımlar atmıştır. Ülkede, siyasi partilerin parlamento seçimleri için aday listelerinde en az %50 kadın temsili olmasını gerektiren bir kota sistemi bulunmaktadır. Sonuç olarak, 2020 parlamento seçimlerinde kadınlar sandalyelerin %21'ine sahip olmuştur ki bu oran küresel ortalama olan %25'in üzerindedir. Buna karşılık Türkiye'de böyle bir kota sistemi yoktur ve kadınlar parlamentodaki sandalyelerin yalnızca %17'sine sahiptir. Bununla birlikte, bu sayının son yıllarda istikrarlı bir şekilde arttığı ve 2019'daki yerel seçimlerde kadınların küresel ortalamanın üzerinde %25'lik bir orana sahip olduğu belirtilmelidir.⁴⁵³

Yasal korumalar açısından, her iki ülkenin anayasalarında da toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık yasağına ilişkin benzer hükümler bulunmaktadır. Azerbaycan Anayasası "tüm bireylerin ırk, din, dil, cinsiyet, etnik köken veya başka herhangi bir özelliğe dayalı ayrımcılık yapılmaksızın kanun ve devlet önünde eşit olduğunu"

⁴⁵³ Ozan Ergül, Cavid Abdullayev, (ss.221-278).

belirtmektedir. Benzer şekilde, Türkiye Anayasası da cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklamakta ve kadın-erkek eşitliğini tanımaktadır. Her iki ülkede de kadınlar oy kullanma ve kamu görevlerinde bulunma hakkına sahiptir. Ancak, özellikle daha kırsal ve geleneksel bölgelerde bu yasaların uygulanması ve yürütülmesinde bazı boşluklar bulunmaktadır.⁴⁵⁴

Kadın haklarına yönelik kültürel tutumlar da kadınların toplumdaki statüsünde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'da geleneksel ataerkil değerler pek çok alanda hala hüküm sürmekte ve kadınlar yükseköğrenim ve istihdam fırsatlarına erişimde zorluklarla karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, ülkede kadınların güçlendirilmesine yönelik artan bir eğilim ve kadın haklarını savunmada ve ayrımcı uygulamalara meydan okumada hayati bir rol oynayan kadın STK'ları bulunmaktadır. Buna karşılık, Türkiye daha ilerici ve Batılaşmış bir topluma sahiptir, ancak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, çocuk yaşta evlilik ve namus cinayetleri gibi sorunlar hala devam etmektedir. Türkiye'deki kadın STK'ları da kadın haklarının desteklenmesinde ve bu konularda farkındalık yaratılmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁵⁵

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Türkiye kadın haklarının geliştirilmesi konusunda ilerleme kaydetmiş olmakla birlikte, halen ele alınması gereken önemli zorluklar ve kültürel engeller bulunmaktadır. Azerbaycan kadınların siyasi katılımını teşvik etme konusunda daha proaktif bir yaklaşım benimserken, Türkiye daha ilerici bir yasal çerçeveye sahiptir. Ancak her iki ülke de kadınlara yönelik kültürel tutumlar ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin yasaların uygulanması ve yürütülmesine ilişkin sorunlarla mücadele etmeye devam etmektedir.

⁴⁵⁴ Feride Acar, "Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum." *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, 2010, (ss.13-22), s.16-17.

⁴⁵⁵ Şafak Kaypak, Mehmet Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması ", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:13, Sayı:33, 2016, (ss.298-315), s.307-309.

SONUÇ

Tarihsel olarak, dünya nüfusunun yarısından fazlasını temsil eden kadınlar, maalesef tarih boyunca genellikle ikincil bir konumda yer almışlardır. Ayrıca kadın, tarih boyunca her toplumda konumu ve varlığı itibarıyla de tartışma konusu olmuştur. Herhangi bir tarihi devirde, aynı coğrafyada, aynı kültürde ve aynı zamanda kadın ve erkek bazen birbirlerini tamamlayarak ve kutsallaştırarak hayatlarını idame ettirseler de genellikle ikincil insan muamelesi görmüşlerdir. Özellikle de ataerkil toplumlarda bu durum daha belirgin olmuştur. Kadınlar zaman zaman yüceltilmiş olsalar da, tam ve hak ettikleri değeri nadiren elde edebilmişlerdir. Kadınların doğuştan sahip olmaları gereken insan haklarını kazanma süreci de uzun ve karmaşıktır. Bu çalışma, bu konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Nüfusun yarısından fazlasını oluşturan kadınlar, 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan feminist hareketle birlikte kadın hakları mücadelesini daha da güçlendirmişlerdir. Bu dönemde, aynı zamanda Rusya’da da kadın hakları hareketi etki alanını genişletmiş ve kadınların yasal ve siyasal haklarının eksik olduğu, toplumsal olarak tanınmadıkları ve evliliği sonlandırma hakkına sahip olmadıkları bir dönemde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu süreç, 20. yüzyıla girerken doruk noktasına ulaşmıştır ve kadınlar haklarını savunmak için örgütlenmeye başlamışlardır.

Azerbaycan içinde kadın hakları süreci, tarih boyunca kültürel ve sosyal yapıdan etkilenmiş, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren belirgin bir evrim geçirmiştir. Azerbaycan aydınları kadın haklarına önemli katkılarda bulunmuş ve bu alandaki gelişmeye öncülük etmişlerdir. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde alınan kararlar ve kabul edilen yasalar, kadın haklarının güçlenmesine yönelik önemli adımlar içermiştir. Bu süreçte, Azerbaycan’ın kültürel yapısı, kadın haklarına duyarlılık oluşturmuş ve toplumun genelinde kadınların politik, sosyal ve ekonomik katılımını teşvik etmiştir. Kadınlar, iş dünyasında, eğitimde ve politik arenada daha fazla yer almış, seçme ve seçilme hakları gibi temel hakları elde etmişlerdir.

Türkiye’nin kadın hakları sürecinin İslamiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan bir tarihsel çerçevede incelenmesi gerekir. Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınlar, sosyal yaşamın belirli alanlarında aktif rol oynamış, ancak Cumhuriyet dönemi, kadın hakları açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde

yapılan reformlarla kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, eğitim olanakları genişletilmiş ve hukuki düzenlemelerle kadın hakları güçlendirilmiştir.

Günümüzde Azerbaycan ve Türkiye’de kadın haklarına bakıldığında, her iki ülkenin de ilerleme kaydettiği, ancak bazı alanlarda eksikliklerin hala devam ettiği görülmektedir. İki ülke de uluslararası sözleşmelere taraf olmuş olsa da, henüz onaylanmamış bazı sözleşmeler bulunmaktadır. Bu, kadın hakları konusunda daha fazla çaba ve iyileştirme gerektiğini göstermektedir.

Azerbaycan ve Türkiye’de kadın hakları süreçleri, kültürel, sosyal ve tarihsel faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Günümüzde her iki ülke de kadın hakları konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuş, ancak toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla adım atılması gerekmektedir. Bu süreçte uluslararası standartlara uyum ve güçlü toplumsal destek, kadın haklarının daha da güçlenmesi açısından önemlidir.

Azerbaycan ve Türkiye’de kadın haklarına ilişkin istatistiksel verilere bakıldığında, her iki ülkede de belirli gelişmeler kaydedilmiş olsa da bazı alanlarda cinsiyet eşitliği konusunda hala zorlukların yaşandığı görülmektedir.

Azerbaycan:

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edecek yasal tedbirlerin alınmasıyla önemli bir dönüm noktası olmuştur. Azerbaycan’da Halk Cumhuriyeti, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası dönem, kadın hakları alanında belirgin değişikliklere yol açmıştır.

Azerbaycan’da kadınların eğitim düzeyi genel olarak yüksektir; ancak iş gücüne katılımda erkeklerle kıyaslandığında hala belirgin bir fark bulunmaktadır.

Kadın istihdamı özellikle kentsel bölgelerde daha yaygın olsa da, kırsal bölgelerde bu oran daha düşüktür.

Kadınların siyasi katılımı artmış olsa da, yeterli temsil düzeyine henüz ulaşamamıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık çalışmaları devam etmektedir, ancak bu alanda daha fazla çaba gerekmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kadın hakları konusundaki kararlılığı, cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele etmek, kadınlar için fırsat eşitliği sağlamak ve kadınların toplumun tüm alanlarına aktif olarak katılmalarını sağlamak için gösterilen kararlı çabayı yansıtmaktadır. Önemli ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, kadın haklarının daha da ilerletilmesi ve ülkede toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi için devam eden çabaların sürdürülmesi şarttır.

Türkiye:

Türkiye'de de kadınların eğitim düzeyi artmış, özellikle genç nüfusta bu konuda olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.

Ancak iş gücüne katılım oranında hala cinsiyet temelli farklılıklar gözlemlenmektedir. Özellikle üst düzey yönetim pozisyonlarında kadın temsiline artırılması hedeflenmektedir.

Kadın istihdamında belirgin bir sektöre ayrışma bulunmaktadır, bu da belirli sektörlerde kadınların daha az temsil edildiği anlamına gelmektedir.

Siyasi alanda kadın temsiline artması için çeşitli politika girişimleri devam etmektedir; ancak bu alanda da daha fazla çaba gerekmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalık çalışmaları devam etmekte, bu konuda kamuoyu desteği artmaktadır.

Kültürel yapı, her iki ülkede de kadın haklarına etki etmiş olsa da bu etki farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de İslamiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş, kadın haklarına yönelik çağdaşlaşma sürecini şekillendirmiştir. Bu ilerlemelere rağmen, liderlik rollerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında zorluklar devam etmektedir.

Günümüzde her iki ülkenin de kadın hakları konusundaki çabaları, uluslararası standartlara uyum ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla farkındalık yaratma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu süreçte sivil toplum, devlet kurumları ve uluslararası kuruluşlar arasında işbirliği önemlidir.

Azerbaycan'da kadın haklarına ilişkin gelişmeler ve yasal hükümler hakkında kapsamlı bir genel bakış sunulmuş gibi görünüyor. Kültürel farkındalığın yeniden canlanması ve güçlenen bir basının ortaya çıkması, ülkede kadın hakları ve toplumsal

cinsiyet eşitliği konusunda daha açık bir tartışma ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Bağımsızlık öncesi çabalar ve Azerbaycan'ın anayasal düzenlemeler dahil tarihi gelişmeler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tanınması ve teşvik edilmesi için güçlü bir temel oluşturmuştur. Azerbaycan Anayasası, özellikle temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlerinde, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini desteklemekte ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır.

Temel anayasal korumalar arasında kadınlar ve erkekler için eşit hak ve özgürlükler, cinsiyete dayalı ayrımcılık olmaksızın yaşama hakkı, özgürlük hakkı, fikri mülkiyet hakları, güvenlik içinde yaşama hakkı, kişisel dokunulmazlık ve ayrımcılık olmaksızın çalışma hakkı yer almaktadır.

Bağımsızlığını kazanmasından bu yana Azerbaycan, uluslararası sözleşmeleri imzalamak, anayasayı toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayacak şekilde değiştirmek ve kadın sorunlarını ele almak üzere düzenleyici kurumlar kurmak gibi önemli adımlar atmıştır. Hükümet cinsiyet ayrımcılığını yasaklayan, aile içi şiddeti önleyen ve anne ve çocuk sağlığını iyileştiren yasaları uygulamaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bu taahhüt, stratejik planlar ve politika girişimleri aracılığıyla yeniden teyit edilmiştir.

Genel olarak bu durum, Azerbaycan'da hem tarihsel olarak hem de günümüzde kadın haklarının güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi konusunda güçlü bir kararlılık olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbaslı Sabina, Azerbaycan'da Müslüman Okulları, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2019.
- Abdurahmanov Elşən, Xəlilova Aygöl, “Şəkinin Qədim Dövr Qadın Zinət Əşyaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, 2021, (ss.1002-1017).
- Acarlıoğlu Ahmet, “Cähiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt:23, Sayı:1, 2009, (ss.441-460).
- Açıkkaya Savaş, “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:28, 2010, (ss.403-420).
- Açıl Okan, “İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Cilt: 2, 2016, (ss.63-72).
- Aghayeva Mehriban, Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2019.
- Ağaoğlu Ahmet, *İslamiyet te Kadın*, Birey ve Toplum Yayıncılık, (Çev. Hasan Ali Ediz), Ankara, 1985.
- Ağçoban Sıddık, “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2016, (ss.14-24).
- Ağlı Esra, Tor Hacer, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türk Kadınlarının Eğitim, Sosyal ve Siyasal Hayattaki Durumlarının Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt:2, Sayı:1, 2016, (ss.75-86).
- Akalın Gül Ayşe, “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 33, 2003, (ss.17-47).
- Akbaba Burcu Zeynep, “Töre, Namus ve Töre Saikiyle Kasten Öldürme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:75, 2008, (ss.333-351).

- Akdağ Tuğba Çilem, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kadınlarının Eğitimiyle İlgili Basında Yer Alan Tartışmalar”, *Humanities Sciences*, 2016,(ss.55-68).
- Akel Nur Ayda, “İslamiyet Öncesi Türk Kadını”, *Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2013, (ss.2-7).
- Akifoğlu Vugar, “Azerbaycan’da Milli Direniş (1917-1930)”, *DTCF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2, 2017.
- Akpınar Yavuz, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.
- Aksoy Durak Numan, “Eski Türk Toplumda Kadının Sosyal Statüsü” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:185, Cilt: 93, 2010, (ss.149-166).
- Aksoy İlhan, “Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını”, *Yasama Dergisi*, Sayı:32, 2016, (ss.7-20).
- Aksoy Ramazan, “İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam’da Kadının Statüsü”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı:15, 2021, (ss.21-39).
- Aktaş Asiye, *Türkiye’de Kadın Haklarında Gelişmeler 1839-1923*, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1994.
- Akyılmaz Gül, “Osmanlı Devleti’nde Eşitlik Kavramının Gelişimi”, *Yayınlanmamış Profesörlük Eseri*, Konya, 2000.
- Ali Kuyaksil, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2009, (ss. 328-351).
- Alkan Ö.Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı:12, 2008, (ss. 9-84).
- Alkış Alpaslan, “İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 1, 2019, (ss.61-79).
- Alparslan Erhan, “Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da Kurulmuş Olan Kadın Derneklerinin Maraş Millî Mücadelesi’ne Destekleri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2015.
- Altındal Aytunç, *Türkiye’de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım*, Havass Yay., İstanbul, 1980.
- Altınkaynak Yasemin, “Millî Mücadele Romanında Kadın Tipleri”, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.

- Altıntaş Ramazan, “*Diyanet İlmî Dergisi*”, Cilt:37, Sayı:1, 2001, (ss.61-85).
- Altunsoy Yılmaz, “Kafkas İslam Ordusu ve Bakü Zaferi”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, 2019, (ss. 42-91).
- “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/anadolu-kadinlari-mudafaa-i-vatan-cemiyeti/>.(Erişim Tarihi:20.08.2022).
- “Anadolu’yu Şahlandıran Mitingler”, *Yeni Dünya*, <https://yenidunyadergisi.com/blog/anadoluyu-sahlandiran-mitingler> . (Erişim Tarihi:17.09.2022).
- “Antik Yunan Kadınlarının Gizli Hayatları”, Arkeofili, <https://arkeofili.com/antik-yunan-kadinlarinin-gizli-hayatları/>, (Erişim Tarihi: 05.08.2022).
- “Antik Yunan’da Kadın Olmak”, Nereye, <https://nereye.com.tr/antik-yunanda-kadin-olmak/> , (Erişim Tarihi: 05.08.2022).
- Arsel İlhan, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989.
- Əsədov O.S., Cəbrayilov R.K., *Azərbaycan Respublikasının Parlamenti*, Çaşıoğlu, Bakı, 2008.
- Asker Ali - Paşa Elnur, “Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan’da Parlamentarizm Kültürü”, 100. Yılında *Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongre Kitabı*, Ed. Mehmet Topal - Rza Mammadov, Eskişehir, 2018.
- Asker Ali, “Azerbaycan’da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler”, *Yeni Türkiye*, 2018, (ss. 535-546).
- Asker Ali, “Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara,2021 (ss. 173-217).
- Asker Ali, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları- 20. Yüzyılın Başları)”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara 2021 (ss.1-41).
- Asker Ali, Mahire Asker, “Üç Dönem Kesitinde Azerbaycan Tiyatrosu: Aydınlanma, Bağımsızlık ve Sosyalizm Evrelerine Bir Bakış”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara 2021 (ss. 315-349).

- Asker Ali, Canan Yıldırım, Duygu Özkan, “Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu ‘İslamiyet’te Kadın” Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Bakü, Ekim 2017 Editörler: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, ANKAD Yayınları, Ankara,2017, (ss.40-50).
- Aslan Bedri, “Boşanma Yetkisi Hakkında Yapılan Tartışmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11, Sayı:55, 2018, (ss.919-927).
- Ata Bahri, “1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'nin Türkiye Seyahati”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:3, 2001, (ss.193-207).
- “Atatürk Döneminde Kadın Hakları”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-kadin-haklari/>, (Erişim tarihi: 05.04.2023).
- Atay Aytekin, “Bir ‘İnkılâp’ Yapıtı Olarak Medenî Kanun”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:45, Sayı:1-4, 1981, (ss.49-58).
- Atça Mülkiye, “Osmanlı Türk Modernleşmesi Sürecinde Kadın Duyarlılığının Edebiyata Dâhil Oluşu”, *Hafıza*, Cilt:1, Sayı:1, 2019, (ss.1-13).
- Atıcı Elif, Erer Sezer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt:35, Sayı:2, 2009, (ss.107-111).
- Ayata Ayşe, Ayşe Ergün, “Atatürk ve Türk kadını”, *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.11-22).
- Aycan Nihat, Şule Aycan, “Türkiye’de Kadın Eğitimine Bir Bakış”, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı:1, (ss.233-241).
- Ayçiçek İbrahim Halil, “Türklerin İslamiyet Öncesi ve Sonrası Devlet (Kamu) Yönetimi Anlayışının Karşılaştırılması”, *Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırma Makalesi*, Cilt:26, Sayı:1, 2002.
- Aydın Harun, “Meşrutiyet’te Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın”, *Current Research in Social Sciences*, Cilt:1, Sayı:3, 2015.
- Aynur Mısıroğlu, *Kuva-yı Milliye’nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1976.
- Aysal Necdet, Hasan Dinçer, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:12, Sayı:24, 2012, (ss.149-169).

- Ayten Erol, Fatma Gökarp, “İslâm Aile Hukukunda Kadının Evliliğini Sona Erdirme Hakkı”, *Kalemname*, Cilt:7, Sayı:13, (ss.11-32).
- “Azerbaijan”2004,<http://www.un.org/womenwatch/daw/Review/responses/AZERBAIJAN-English.pdf> Erişim Tarihi: 11.02.2024.
- “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kurucusu: Mehmet Emin Resulzade”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhuriyetinin-kurucusu-mehmet-emin-resulzade/2838085> . (Erişim Tarihi: 15.08.2022).
- “Azerbaycan Tarihi”, Temsil.org, <https://temsil.org/azerbaycan-tarihi/> . (Erişim Tarihi: 12.08.2022).
- Azertürk İmge Semine, Tuğçe Akman, “Konfüçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, 2018, (ss.19-37).
- Babayeva Ulviyya, Azerbaycan ve Türkiye Seçim Kampanyalarında Kadın Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Adalet ve Kalkınma Partisi ve Yeni Azerbaycan Partisi Örneği, (İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,2018.
- Bahramitash Roksana, Eric Hooglund, Gender in contemporary Iran, *Pushing Boundaries*, 2011.
- Bakırcı Mustafa, “II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:17, 2004, (ss.177-210).
- Balcı Yusuf, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nde Aile Politikaları*, Aile Politikaları İçinde, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Banarlı Sami Nihat, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, Ankara 1971.
- Baykal Sıtkı Bekir, “Milli Mücadele Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 1984, (ss.108-126).
- Bektaş Sümeyye, Türkiye’de Kadın İstihdamının Tarihçesi ve Kadın İstihdamını Artırmak İçin Yürütülen Politikalar, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2019.
- Bengi Hilmi, “Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in İlanı Arasındaki Dönemin (1919-1923) Adlandırılması Sorunu”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 2022, (ss.267-285).

- Berki Şakir, “Kur'an'da Mîrâs Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:38, Sayı:1, 1981, (ss.107-132).
- Berktaş Fatmagül, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No:7, 2004.
- Berktaş Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bilecan Ennur, İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın tipi, (Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bartın, 2017.
- Bilgin Beyza, “Tevhid-İ Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:35, 1996, (ss.527-535).
- Bilgin Beyza, *İslamda Kadının Rolü Türkiyede Kadın*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2014.
- “Birinci Dünya Savaşı ve Kadınlar”, Cihan Harbi <http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasi-ve-kadinlar/> (Erişim Tarihi: 23.08.2023).
- Bkz: Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara, 1991; “Azerbaycan” gazetesi, 28 Mayıs, 1919, No-110; İstiqlal Bəyannaməsi. AR Milli Kitabxana http://anl.az/el/emb/Cumhuriyyet/istiqlal_beyennamesi.htm.
- Bolat Salman Bengül, “1930 Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.10, Sayı:19, 2014.
- Bozaslan Çokoğullar Emel, “Siyasetle Alâkalı Mı Alâkasız Mı?: Kadınlar Halk Fırkası'ndan Günümüze Kadın-Siyaset İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2020, (ss.49-66).
- Bozkuş Metin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 1998, (ss.409-418).
- Bölükbaş Mehmet, “Cahiliye Devri Arapların Din Anlayışı”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı:49, 2009, (ss.97-120).
- Bulut Sedef, Miray Vurmay Güzel, “Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: “Mısır Örneği”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:57, Sayı:1, 2017, (ss. 1-49).
- Bulut Sedef, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yerel Seçimlerde Kadın Olgusu Kadın Belediye Başkanları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi*, Sayı:22, 2015.
- Buniyatov Musa Ziya, “Azerbaycan” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4.

Bülbül Melik, *İnci Aral ve Barbara Frischmuth'un Romanlarında Kadın Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010.

Cafersoy Nazım, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001),” *Asam Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, Cilt:7, Sayı:1, 2001, (ss.286-318).

Çakır Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Cassese Antonio, *Self Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1995.

“Cedidcilik”, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik>, (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

Ceylan Ecem Fatma, “Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Uluslararası Filoloj, ve Çeviribilim Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, (ss.142-148).

“Cumhuriyet’in İlanı”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/cumhuriyetin-ilani> . (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

“Cumhuriyetin İlanı ve Atatürk’ün Cumhuriyet Anlayışı, Akademik Kaynak, <https://www.akademikkaynak.com/cumhuriyetin-ilani-ve-ataturkun-cumhuriyet-anlayisi.html>, (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

Cunbur Müjgân, “Atatürk’e Göre Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler”, *Erdem*, Cilt:5, Sayı:12, 1988, (ss.684-732).

Çağlar Selda, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitliğin Dar Yorumu”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:3, 2012, (ss.43-87).

Çamalan Ahmet, “Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri” *Journal of Qafqas University*, Sayı:31, 2011, (ss.36-50).

Çandaroglu Gülçin, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Çapa Mesut, “Tevhid-i Tedrisat Sonrası Trabzon’da Eğitim”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 2001, (ss.21-30).

“Çarlık Rusya’nın Yıkılışı ve Bolşevik İhtilali”, Tarih Bilimi, <https://www.tarhibilimi.gen.tr/carlik-rusyasinin-yikilisi-ve-bolsevik-ihtilali/> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

Çavdar Döndü, “Milli Mücadele’de Kahraman Türk Kadınları”, *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, Sayı:4, 2015, (ss. 62-65).

- Çelik Dursun, “XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan- Birinci Bölüm”, XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan” *Bilig*, Sayı:3, 1996, (ss.60-79).
- Çelik Duygu, Şamlı Ramazan, “Türk Kadının Meclise Yürüyüş Süreci”, *Gelecek Geçmiş Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2013, (ss.136- 145).
- Çetindaş Dilek, “İsmail Gaspıralı’nın Roman ve Hikâyelerinde Kadın Kahramanlar ve İdeal Kadın Önerisi”, *Turkish Studies*, Cilt:8, Sayı:9, 2013, (ss. 989-1008).
- Çetinkaya Ülkü, “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, Sayı:4, 2008, (ss.280-334).
- Çiçek Cem Atıl, Aydın Selçuk, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2018.
- Çiçek Rahmi, “Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu” , *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 20, 1997.
- Dalkesen Nilgün, “İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya'da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2008, (ss.441-449).
- Davaz Aslı, Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Hanımlar Alemi'nden Rosa'ya Bibliyografya 1928- 1996 Dergiler, Gazeteler, Bültenler*, Numune Matbaası, İstanbul, 1998.
- Demiralp Didem, “İlkçağ Anadolu Efsanelerinin “En Güzel”i: Troyalı Helena”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2010, (ss.202-213).
- Demirci İslam, “İslâm Hukukunda Terk Nedeniyle Boşanmanın Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İncelenmesi”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt:58, Sayı:3, 2022, (ss.1071-1094).
- Demirdirek Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.
- Demirdirek Aynur, s.31; Tülay Keskin, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.24, Sayı.37, 2005, s. 296; Aytunç Altındal, s. 184.
- Denman Fatma, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yayınları, İstanbul, 2009.

- Dewey John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, 1939, (ss.1 – 22).
- Doğan Hilal, “Şefika Gaspıralı’nın Alem-i Nisvan Dergisi Üzerine Bir İnceleme ve Sistematik İndeks”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimle Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1 2020, (ss.103-125).
- Yürüt Berna, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Hareketleri ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2017, (ss.365-396).
- Dumanoglu Ceylan Sevim, Memet Yetişgin, “Taşrada Darülmuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi”, *Turkish History Education Journal*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, (ss.174-198).
- Durmuş İlhamı, *İskitler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1993.
- Egamberdiyev Mirzahan, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2005, (ss.103-108).
- Elgin Neriman, *Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan 5.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve T.B.M.M. Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.
- Enginün İnci, Müjgan Cumbur, Cahide Özdemir, *Milli Mücadele’de Türk Kadını*, Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara,1983.
- Erçevik Havva Elif, “İslam ve Kadın” *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Genç Atebe Dergisi*, Sayı:2, 2021, (ss.7-12).
- Erdem Rıza Ali, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi*, Sayı:9, 2015, (ss.1266-1277).
- Erdoğan Ayşe, “Türk Kadını ve Edebiyat”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1996.
- Erdoğan Göktürk Hasan, *Eski Türklerde Töre: Ortaya Çıkışı, Yayılımı ve Uygulamaları*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İzmir,2017.
- Erişgin Söğütlü Özlem, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2016, (ss. 1-31).
- Eröz Mehmet, Güler Ali, *Türk Ailesi*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Eski Mustafa, “Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi”, *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.57-78).

- Eski Mustafa, “Kastamonu’da Yapılan İlk Kadın Mitingi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 27, 1993, (ss.653-662).
- Eyüboğlu Sabahattin, Azra Erhat (Çev.), *Hesiodos, Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.
- Fayda Mustafa, “Cahiliye”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022).
- Fettahoğlu Selahattin, “Konfüçyüs ve Öğretisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:16, 2004, (ss.305.325).
- Fidan İbrahim, “Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi”, *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, Cilt:19, Sayı:49, 2016, (ss.293-320).
- Filiz Taylan, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920–1935), (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.
- Garibov Mahir, “Kafkas Ordusu'nun Oluşumu ve Bakü'nün Kurtuluşu Yeni Belgeler Tanıklığında”, *Yeni Türkiye*, Sayı:75, 2015, (ss.409-417).
- Genç Reşat, “Reşat Genç’in Açılış Konuşması”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1996.
- Gökâlp Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazr. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprman), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1976.
- Gökâlp Ziya; *Türk Ahlâkı*, Toker Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1992.
- Gökbayır Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2012, (ss.61-96).
- Göksel Burhan, “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:41, 1998, (ss.406-416).
- Gömeç Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007.
- Görgülü Büşra, Çin Dış Politikasında Konfüçyüsçülük, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2021.
- Görgülü İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

- Gradsanova Yulia, *Opening the (Muslim) woman's space—The Soviet politics of emancipation in the 1920s–1930s, Ethnicities*, Vol:20, No.4, 2020 (pp. 667-684).
- Güler İlhami, “Kuranda Kadın- Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslami Araştırmalar*, Cilt:10, Sayı:4, 1997, (ss.310- 319).
- Gündüz Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya,1998.
- Gürkan Menderes, “İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzü't-Talâk”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, 2011, (ss.275-310).
- Güven Cemal, “Millî Mücadele Dönemi'nde Konya Kadınlar Mitingi (8 Ocak 1920)”, *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları*, Ed: Uslu Mustafa, Çiftçi Sabahattin, Arslan Coşkun, Hamarta Erdal, Çizgi Kitabevi, 2019.
- Güz Nurettin, “Cumhuriyet'in İlanın Basının Bakışı”, *Selçuk İletişim*, Cilt:1, 1999, (ss.3-12).
- Güzel Bekir, “Lysistrata: Kadının Antik Yunan Toplumundaki Yeri”, *Turkish Studies*, Cilt:10, Sayı:10, 2015, (ss.505-522).
- Güzel Şeyhmus M., “Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, İletişim Yayınları*, İstanbul, 1985.
- Hacip Has Yusuf, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmet-i Arat, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Dizi, 6. Baskı, Ankara,1994.
- Həsənli Cəmil, *Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti xarici siyasəti: 1918-1920*, Oğuz nəşriyyatı, Bakı 2009.
- Hekimoğlu Fuat Sefa Vecihi, “İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali”, *History Studies*, Cilt:1 Sayı:1, 2019, (ss.297-317).
- Həsənova Mələhət, *Heydər Əliyev və dövlət qadın siyasəti*, Xəzər nəşriyyatı, Bakı, 2008.
- Heyat Farideh, “Globalisation and Changing Gender Norms in Azerbaijan”, *International Journal of Feminist Politics*, Vol:8, No:3, 2006, (pp. 394-412).
- Heyat Farideh, “New Veiling in Azerbaijan: Gender and Globalized Islam”, *European Journal of Women's Studies*, Vol:15, No:4, 2008, (ss.361-376).
- Hilalova Jamila, *Changes In The Gender Relations After The Fall Of The Soviet Union: The Case Of Azerbaijan*, (Lund University, Department Of Sociology Bachelor Of Science In Development Studies, Master Thesis), Sweden,2014.

- Human Development Report,
<https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/azerbajjannhdr2007.pdf> Erişim Tarihi: 21.02.2024.
- “I. Meşrutiyet”, Tarihi Olaylar, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/i-mesrutiyet-1390> . (Erişim Tarihi: 08.08.2022).
- İnceoğlu Sibel, “Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı”, *Çalışma ve Toplum*, Cilt:4, 2006.
- Işık Zekeriya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer’iyye Mahkemesi Örneği”, *Bilig*, Sayı:85, 2018, (ss.25-56).
- İbrahimova Gülzar, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın Hakları”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, 2018, (ss.262 - 286)
- İbrahimova Gülzar, “The Women’s Rights in the Period of Azerbaijan Democratic Republic”, *The Journal of International Civilization Studies*, Cilt:01, Sayı:03,2016 (ss.262-286).
- İbrahimova Günay, *XIX və XX əsrlərdə Azərbaycan qadın siyasəti*, Çapar nəşriyyatı, Bakı, 2010.
- “İkinci Meşrutiyet Nedir? İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları*, <https://derstarih.com/ikinci-mesrutiyet/> . (Erişim Tarihi: 09.08.2022).
- İleri Turgut, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri’nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:65, 2019, (ss.193-226).
- “İlk Feminist Kadın Dergisinin Kurucusu ve Sahibi: Nuriye Ulviye Mevlan Civelek”, *Gazete Kadıköy*, <https://www.gazetekadikoy.com.tr/yazi-dizisi/ilk-feminist-kadin-dergisinin-kurucusu-ve-sahibinuriye-ulviye-mevlan-civelek> . (Erişim Tarihi:09.08.2022).
- “İlk Türk Kadın Mitingi 101’inci Yaşında”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ilk-turk-kadin-mitingi-101inci-yilinda/2070548>, (Erişimtarihi:17.09.2022).
- İme Gamze, “Türk Çağdaşlaşma Sürecinde İsmail Gaspıralı Önderliğinde Başlatılan Usul-ü Cedit Hareketinin Rolü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:41, Sayı:72, 2022, (ss:363-378).
- İnan Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt:1, Ankara, 1998.

- İnan Afet, *Atatürk'ten Yazdıklarım*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınevi, İstanbul 1998.
- İnan Afet, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1982.
- İncedayı Kerim Cevat, (1991), “Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları”, Yay. Haz. Hüsamettin Ünsal, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, Sayı.22, ss.211-212, İçinde; Uyaniker, s.65.
- İslam Aynur, “Milli Mücadelede Kadın Kahramanlarımız (1919-1922)”, (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bingöl, 2021.
- “İslam da Kadın”, İslam ve İhsan, <https://www.islamveihsan.com/islamda-kadin.html>, (Erişim Tarihi: 28.07.2022).
- İsmayılov İsrail, *Azərbaycan xalqının siyasi mədəniyyəti: XX əsr*, Zaman, Bakı, 2002.
- İstiklal Harbi Gazetesi, Ömer Sami Coşar, Yeni İstanbul Yayını, 14 Ocak 1920, No: 209, <https://core.ac.uk/download/pdf/129510415.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- “İstiklal Savaşı’nda Kadın Kahramanlar”, Telekomcular Derneği, <http://www.telekomculardernegi.org.tr/haber-990-%C4%B0st%C4%B0klal-sava%C5%9Einda-kadin-kahramanlar.html> . (Erişim Tarihi: 18.03.2023).
- “Kadın ve Hukuk”, Nazan Moroğlu, <https://nazanmoroglu.com/kadin-ve-hukuk-cercevesinde-kadinin-insan-haklari-medeni-kanun-duzenlemesi/> . (Erişim Tarih: 02.04.2023).
- Kafesoğlu İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- Kalkır Nurcan, “Konfüçyüs’ün Yönetim Anlayışı Üzerine Bir Analiz”, *Current Research in Social Sciences*, Cilt:4, Sayı:3, 2018, (ss.97-107).
- Kaneti Selim, “Türk Medeni Kanunu’nun Atatürk İlkelerinin Işığında Yorumlanması”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:45, Sayı:1-4, 1981, (ss.59-69).
- Kantar Gökmen, “Modernleşme Kuramı ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:3, 2019, (ss.365-383).
- Kaplan Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara, 1998.
- Karaaslan Derya, “Antik Yunanda Kadın Olmak”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2016, (ss.159-174).

- Karadeniz Feriha, “XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, *Osmanlılar*, C. V, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999.
- Karslı İbrahim Halil, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kartal Burcu Cemile, “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, 2016, (ss.165-197).
- “Kastamonu’da Yapılan İlk Kadın Mitingi”, Kastamonu Vakfı, <https://www.kastamonuvakfi.org.tr/kose-yazilari/kastamonu-da-yapilan-ilk-kadin-mitingi>, (Erişim Tarihi: 20.08.2022).
- Kastrati Babashova Zhala, “Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi’nin “Ekinçi” Gazetesinin Rolü” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:6, Sayı:7, 2017, (ss.264-276).
- Kazıcı Ziya, “İslâm’da Kadın: (Bir Mukayese)”, *İlahiyat Akademi*, Sayı:11, 2020, (ss.57-72).
- Kerimoğlu Taner Hasan, “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-I Umumiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı:18, 2009, (ss.21-38).
- Kıran Merve, Millî Mücadele’de Kastamonu Kadınları ve İlk Kadın Mitingi, (Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Bilecik, 2019.
- Kırkpınar Leyla, “Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını”, *Yedinci Asgari Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Kırkpınar Leyla, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001.
- Kırmıt Faruk Ömer, “İzmir’in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:6, Sayı:4, (ss.1525-1343).
- Koca Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomi Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 3, Ankara, 2002.
- Koç Fatma, “Türkiye’de Kadının Yeni İmajının Oluşturulmasında Atatürk’ün Rolü (1920-1938)”, *Uluslararası Atatürk Kongresi*, Amasya, 2019.
- Koçak Doğan, “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, (ss.79-98).

- Koçyiğit Şerife, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kraliçelerin Yönetimdeki Rolü (M.Ö. 1975-1725)”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt:5, Sayı:11, (ss. 525–534).
- Konan Belkıs, “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, 2011, (ss.157-174).
- Kongar Emre, “Toplumbilim Açısından Töre, Şeriat ve Evrensel Hukuk”, <http://www.kongar.org/aydinlanma/2000/aydin206.php> , (çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 11.07.2022).
- Koyuncu Nuran, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Siyasi Hakları*, Sosyal ve Yaşam Kadın Sempozyum Kitabı, 1. Baskı, 2016.
- Kök Aysun, Hadislerde Kadın ve Fıtrat, (Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019.
- Kumar Rajesh, “Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women”, *Social Change*, Vol:52, No:3, 2022.
- Kurat Nimet Akdes, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafyası Fakültesi Yayınları, 1970.
- Kurnaz Şefika, “Milli Mücadelede Türk Kadını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 34, 1996, (ss.257-268).
- Kurnaz Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, İkinci Baskı, Ankara, 1991.
- Kutlu Şemsettin, *Bu Şehri İstanbul Ki*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kuyaksil Ali, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Ü¹* Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Kuzgun Meral, “Tarihte Türk Kadını Serüveni ve Mustafa Kemal’in Türk Kadınına Bakışı”, *Kadın Dünyası Üzerine Araştırmalar*, ed. Olcay Özkaya ve Aylin Eraslan, *Gazi Kitabevi*, Ankara, 2021.
- LL.M Moroğlu Nazan, “Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cil:13, Sayı:1, 2017.
- Sumbatzadə M.Ə., Ə.A. İsmayılov, Umayev vd., <http://anl.az/el/Kitab/254482.pdf> , Erişim Tairih:14.06.2023, s.117-118.
- Anderson M.S., *The Ascendancy of Europe 1815-1914*, Ch. 5, London 1972. naklen; S.J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, 1789-1980, 2004.

- Mahmut Kelpetin, “Cahiliye”, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cahiliye> , (çevrimiçi), (Erişim Tarihi: 11.07.2022).
- “Medeni Kanun”, *Feminist Bellek*, <https://feministbellek.org/medeni-kanun/>, (Erişim Tarihi: 02.04.2023).
- “Mədəni-maarifçilik tariximizdə Azərbaycan qadını”, *Mədəniyyət*, <https://medeniyyet.az/page/news/19013/Medenimaarifcilik-tariximizde-Azerbaycan-qadini.html?lang=en> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- “Milli Mücadelede Mitingler”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-.mucadelede-mitingler/> . (Erişim Tarihi:17.09.2022).
- Morgan Martha, “Constitution-Making in a Time of Cholera: Women and the 1991 Colombian Constitution, *Yale Journal of Law and Feminism*”, Vol:4, 1992. (ss.353-413).
- Najafzadeh Mehrangiz, “Women's Empowering Carework in Post-Soviet Azerbaijan”; *Gender and Society*, Vol:17, No:2, 2003,(pp.293-304).
- Najafzadeh Mehrangiz, “Gender and Ideology: Social Change and Islam in Post-Soviet Azerbaijan”, *Journal of Third World Studies*, Vol:29, No:1, 2013, (pp. 81-101).
- Naymansoy Günseli, *Türk Kadını*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir, 2015, 2. Baskı.
- Neciyev Elçin, “Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:39, 2011, (ss.163-186).
- Nəsirova Turan, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qadın Siyasəti”, *Tarixə Pəncərə Dövlət və Din*, Sayı: 1, 2019, (ss.90-98).
- Öden Merih, *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Yetkin Yayınlar, Ankara 2003, s. 126; Gaye Burcu Yıldız, İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu, *Yetkin Yayınları*, Ankara 2008, s. 54, İçinde; Bülent Tanörr, Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, *Beta Basım Yayım*, İstanbul, 2013.
- Oktay Cihan, “Sultanahmet ve Fatih Mitingi”, <https://turkcetarih.com/yazarlar/sultanahmet-ve-fatih-mitingi/>, (Erişim Tarihi:15.09.2022).
- Okumuş Ali, *Sovyetler Birliği Dönemi Azerbaycan Halk Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*, (Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu, 2018.

- Okuyan Abdurrahman, “Arap Yarımadası’nda İslâm Öncesi Dini Yapı Aralık”, *İlahiyat Dergisi*, Sayı:1, 2018, (ss.107-134).
- Olgun Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihindeki Yeri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul, 2001.
- Onger Beria, *Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun Türk Kadının Hukuki Durumu Konusunda Verdiği Konferansın Tam Metni*, Fahir Onger Yayınları, İstanbul, 1967.
- Ortaylı İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.
- Oruç Gizem Selin, “Türk Kadınlar Birliği (1924-1935)”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- Osuli Niloofar, “Feminism in Republic of Azerbaijan in Globalized World”, *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol:9, No:1, 2011(pp.44-50).
- Ögel Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, İstanbul 1997.
- Özalp Zeynep, Türkiye’de Muhafazakâr Partilerde Kadın Örgütlenmesi ve Kadınların Siyasal Süreçlere Katılımı (Van Ak Parti Kadın Kolları Örneği), (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Van, 2018.
- Özaydın Zuhal, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), İstanbul, 1990.
- Özcan Besim, “Cumhuriyet İlanı ve Yankıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:11, 1999, (ss.289-298).
- Özçetin Yaşar, “Türkçülük 1908-1923”, *Türk Yurdu*, Cilt:22, Sayı:173, 2002, (ss.6-13).
- Özdamar Demet, *CEDAW Sözleşmesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.
- Özdaşlı Esmâ, “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129 Sayı: 255 (ss.335-362).
- Özdaşlı Esmâ, “Mahkûm Milletlerin Hapishanesinde Bir Aydın: Bahtiyar Vahabzade (Hayatı, Fikirleri ve Türkiye’ye Bakışı)”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, 2016.
- Özdem Esra, Aliye Fatma, Halide Edip Adivar ve Nermin Abadan Unat’ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.

- Özdemir Nuray, “Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını”, *Belgi Dergisi*, Sayı:21, 2021, (ss.1-22).
- Özdil Muhammed, “İsmail Gaspıralı’da Din ve Toplum”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9,2017, (ss.65-84).
- Özel Oktay, *Bir Tarih Yazma ve Okuma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği*, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yay., İstanbul, 2001.
- Özer Sevilay, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:29, Sayı:85, 2013, (ss.131-168).
- Özkaya Olcay, Aylin Eraslan, *Kadın Dünyası Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2022.
- Özkaya Yücel, “Cumhuriyetin İlânı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları”, *Erdem*, Cilt:11, Sayı:31, 1998, (ss.197-207).
- Özkiraz Ahmet ve Arslanel Nazan M., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2011, (ss.1-10).
- Özmen İbrahim ve Buluş Abdulkadir, “Başlangıçtan Devrime Çin’i Anlamak (Mı)?”, *Medeniyet ve Toplum*, Cilt:1, Sayı:1, 2017, (ss.9-33).
- Özturhan Meliha, Modernleşme dönemi Türkiye ve Azerbaycan roman ve hikâyelerinde eğitim sorunları, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi),2022.
- Öztürk Tuğçe Zeynep, Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Kadın Hakları, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2020.
- Özüçetin Yaşar, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadelede Kırşehir*, Kırşehir Valiliği, 2009.
- Poyraz Cengiz, Fatih Öztop, “Çarlık Rusya’sının Sömürge Asimilasyon Politikaları”, *8.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Calalabad Haziran 2010.
- Pugliese Giovanni, Çev: Umur Ziya, “Roma Ailesine Tarihî Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:22, Sayı: 1-4, 2011, (ss.339-349).
- Qasimov Niyazi, “Paris Barış Konferansı’nda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Nümayende Heyeti’nin Çalışmaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mayıs 2017.

- Quliyeva Shanay, Kadının Çalışmasına Yönelik Tutumlar Azerbaycan – Türkiye Karşılaştırması, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- Renouvin Pierre, I. *Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Roded M., Ruth, *Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması*, Osmanlılar, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Rzayev Rameş, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Teşekkül Aşamaları”, *Yeni Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2020, (ss.891-927).
- Rzayev Rameş, “Erken Dönem Azerbaycan Maarifçiliğinde Kültürel Kimlik Algısı”, *Bilig*, Sayı:95, 2020, (ss.123-148).
- Rzayev Rameş, “Hegemonya Ekseninde Azerbaycan Maarifçiliği ve M. F. Ahundov’un Avrupa Merkezilik Problematikası”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2019, (ss.1603-1624).
- Rzayev Rameş, “Tarihsel Perspektifte Modernleşme Paradigması (Azerbaycan’da Modernleşme Tartışmalarına Dair Yeni Bir Yaklaşım: 1848-1878” (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2020.
- Sadıgov Ramin, “Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu’nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı:01, 2021, (110-125).
- Sannav Can Sabri, “Gaspıralı İsmail Bey’in (1851-1914) Yazılarında Eğitim ve Kültür Temelli Faaliyetlerin Yeri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2022, (ss.235-250).
- Sarıçoban Gülay, “Milli Mücadele’de Anadolu Kadını” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:21, Sayı:4, 2017.
- Sarıkoyuncu Ali, “Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme” *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8, Kış:1999, (ss.113-125).
- Sarısaman Sadık, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt:8, sayı:39, 1997, (ss. 695-723).
- Sarısaman Sadık, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:6, Sayı:21, 1998, (ss.97-106).
- Sezer Ayten, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:42, 1998, (ss.889-905).

- Shahr- Zarinebaf Fariba, “Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları”, *Osmanlılar*, C. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Shahr- Zarinebaf Fariba, “Women, Law and Imperial Justice in Ottoman İstanbul Late Seventeenth Century”, *Women, the Family, and Divorce Law in İslamic History*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y, 1996.
- Sipahi Esra, Özsoy Bahar, “Eril Yurttaşlıktan Eşit Yurttaşlığa: Azerbaycan’da Kadınların Siyasal Katılımı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:10, 2020, (ss.151-168).
- “SSCB’nin Azerbaycan’ı İşgali”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/sscbnin-azerbaycani-iskali.html> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- “SSCB’nin Azerbaycan’ı İşgali”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/sscbnin-azerbaycani-iskali.html> . (Erişim Tarihi: 12.08.2022).
- Suleymanlı Laman, “Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Kadını (1918-1920)”, *İrs Tarih*, Sayı:18, 2020, (ss.40-47).
- “Sultanahmet Mitingi ve Halide Edip Adıvar”, Ne Oldu, <https://www.neoldu.com/sultanahmet-mitingi-ve-halide-edip-adivar-20351h.htm> . (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- “Sultanahmet Mitingleri”, Aykırı Akademi, <http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/dusunce-balonu-meraklisina/sultanahmet-mitingleri>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- “Sultanahmet ve Fatih Mitingi”, Türkçe Tarih, <https://turkcetarih.com/yazarlar/sultanahmet-ve-fatih-mitingi/>, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- Şahin Sağlık Selcan G., “İsmail Gaspiralı, Türk Kadını ve Alem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Cilt:11, Sayı:4, 2014, (ss.210-213).
- Şahingöz Mehmet, Millî Mücadelede Protesto ve Mitingler, Türkler, C.15, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002.
- Şener Şennur, “Osmanlı Modernleşmesinde Kadın”, *Turkish Studies*, Cilt:13, Sayı:16, 2018, (ss.1071-1090).
- Şıvgın Hale, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 1988, (ss.481-494).

- Şimşir Sebahattin, “Mehmet Emin Resulzade’nin Hatıraları Işığında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İstiklal ve İşgali (1918-1920)”, *Türk Yurdu*, Yıl: 107, Sayı: 368, Nisan 2018.
- Taner Bahar, Gökalp Zeynep, “Kadın ve Savaş: Sosyal Boyutta Bir Analiz”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:18, 2019, (ss.13-30).
- Tanrıverdi Hasan, “İslam Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut’a)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:38, 2011, (ss.443-464).
- Tansel Abdullah Fevziye, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Tansel Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- “Tarixdə və günümüzdə Azərbaycan qadını” 525-ci qəzet, <https://525.az/news/102850-tarixde-ve-gunumuzde-azerbaycan-qadini> . (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- “Tarixin ən məşhur Azərbaycan qadınları”, Axsam.az, <https://axsam.az/news/27555-tarixin-en-meshur-azerbaycan-qadinlari-siyahi> . (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- Taşkesenlioğlu Yasin Muhammed, Milli Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007.
- Tazegül Ünsal, “Türklerin İslamiyet’e Giriş Süreci ve İslamiyet’in Türk Kadınının Spora Katılımına Olan Etkisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Sayı: 58, Yıl: 9, 2022, (ss. 164-189).
- Tellioglu İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TEAD)*, Sayı:55, 2016, (ss.209-224).
- Tohidi Nayereh, “The intersection of gender, ethnicity and Islam in Soviet and post-Soviet Azerbaijan”; *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol: 25, No:1, 1997, (pp.147-167).
- Toprak Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Toprak Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/turk-kultur-ve-devlet-geleneginde-kadin.html> . (Erişim Tarihi:08.08.2022).

- “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/turk-kultur-ve-devlet-geleneginde-kadin.html>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022).
- “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı Atatürk Devriminin Başlangıcı”, *Belleten Türk Tarih Kurumu*, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1292/tur>, (Erişim Tarihi: 17.03.2023).
- Türkmen İsmet, “Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası”, *Türkiye’de Kadın: Siyasî, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim* İçinde, ed. Esmâ Özdaşlı, (Ankara: Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2022).
- Uca Alaattin, “Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynil Abidin Takîyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi’nin Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, (ss.203-210).
- Uçar Tunalı Büşra, Şark Kadını Dergisinin Dil İncelemesi (Ses, Yazım ve Biçim), (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2022.
- Uğurlu Serdar, Yılmaz Kaan, “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2, Spring 2011, (ss. 949-972).
- Unat- Abadan Nermin, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982.
- UNDP Azerbaijan (2007): “Gender Attitudes in Azerbaijan Trends and Challenges”; Azerbaijan Human Development Report, <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/azerbaijannhdr2007.pdf> Erişim Tarihi: 21.02.2024 p.16.
- Uyaniker Ferhat, Milli Mücadele’de Türk Kadını, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- Uzun Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt 6, Sayı 2, 2005,(ss.145-162).
- Ülkütaşır Şakir M., “Türk Toplumunda Kadının Yeri”, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı:7, 1967, (ss. 46-49).
- Ünal Suzan, “Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Basın”, *Turkish Studies*, Cilt:9, Sayı:7, 2014, (ss. 525-559).
- Ünal Tahsin, *Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2007.

- Üreten Hüseyin, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kadın”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:3, 2017, (ss.349-353).
- Üst Dursun Elif, “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi”, *Usul İslam Araştırmaları*, Sayı:12, 2009, (ss.159-170).
- Üstel Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Valiyeva Turana, Azerbaycan ve Türkiye’de Kadınların Eğitimine Bakış: 18 -35 Yaş Kadınların Penceresinden, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplumsal Cinsiyet Ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), 2021,
- Vehbi Mehmet Konyalı, *Ahkâmı Kur’âniye*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1966. (ss.145-156).
- Yakışan Reyhan, “19. Yüzyıl Azerbaycan Kadınının Sosyal Durumunun Yenileşmesinde Hacı Zeynelabidin Tagiyev’in Etkileri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2017, (ss.92-111).
- Yaşar Aziz, “İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükümü ve Hukukî Sonucu”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, Sayı:16, 2021, (ss.89-124).
- Yeşilot Okan, “Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi’nin Hayatı ve Fikirleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt:4, Sayı:7, 2009, (ss.97-121).
- Yetim Fahri, “Milli Mücadele Döneminde Kamuoyunun Oluşmasında Mitinglerin İşlevi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2007, (ss.1-16).
- Yıldırım Nur, *Cahiliye Toplumunda Kureys Kadını*, Ksü Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Samer Yayınları, Kahramanmaraş, 2019.
- Yıldız Halil, “II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi Ve İslammecmuası Örneği” *Turkish Studies*, Cilt:13, Sayı:2, 2018, (ss.107-126).
- Yıldız Sevil, “Roma Hukukunda Evlenme Engelleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:69, Sayı: 2, 2020, (ss.879-914).
- Yılmaz İbrahim, “İslâm Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:18, 2017, (ss.212-232).

- Yılmaz İbrahim, “İslam Hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet İle Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, (ss.347-376).
- Yoğun Pelin, *Diplomasi Tarihi Işığında İlk Türk Kadın Diplomat: Adile Ayda*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Van, 2019.
- Yüksel Ece, “II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Toplumunda Kadın”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt:8, Sayı:5, 2018, (ss.77-92).
- Zamanov Elchin, *Sovyetler Döneminde Azerbaycan Eğitim Hareketi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014.
- Zengin Eyüp, Eynalov Hezi, vd., “Azerbaycan’da Kadın ve İş Hayatı”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı:34, 2011, (ss.29-65).
- Zengin Salih Zeki, “Tevhid-İ Tedrisat Kanunun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Dini Eğitim”, *Dini Araştırmalar*, Cilt:5, Sayı:13, 2002, (ss.81-106).

EKLER

Ek 1: Geçmişten Günümüze Türk ve Azerbaycan Kadının Hak Mücadelesi

Eski Türk Kadını

Eski Türklerde Kadına Verilen Değer ve Müslümanlık, <https://www.muhandisguncesi.com/eski-turklerde-kadina-verilen-deger-ve-emevi-muslumanligi/>.

Ek 2:

Osmanlı Döneminde Kadın

<https://ekmekvegul.net/sectiklerimiz/gunun-bellegi-osmanli-doneminde-kadinin-tarih-sahnesindeki-yeri>

Ek 3:

Osmanlı Modernleşme Kadın

<https://www.peramuzesi.org.tr/blog/ressamlarin-gozunden-osmanli%E2%80%99da-kadin-giyimi/1511>

Ek 4:

1. Dünya Savaşı Kadın (Kadın Küfeciler)

<https://1havalari.com/wp-content/uploads/2014/08/birinci-dunya-savasi-sonrasi-calisan-kadinlar-1.jpg>

Ek 5:

Kadın İşçi Taburu (sembolik resim)

<https://sonmucid.files.wordpress.com/2016/07/kadc4b1n-ic59fc3a7i-taburu1.jpg>

Ek 6:

Birinci Dünya Savaşı (Kadın Hemşireler)

Birinci Dünya Savaşı Anılarında Hastalıklar ve Tedavileri, <https://hastane.etu.edu.tr/bulletin/29-birinci-dunya-savasi-anilarinda-hastaliklar-ve-tedavileri>

Ek 7:

Milli Mücadele Kadın Kahramanlar

<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/milli-mucadelenin-kadin-kahramanlarindan-kara-fatma-429431.html>

Ek 8:

Milli Mücadele Dönemi Kadın Mitingleri
<https://yenisoluk.com/turkiye-de-yapilan-ilk-kadin-mitingi-100-yasinda>

Ek 9:

Halide Edib Adıvar (Sultanahmet Mitingindeki Konuşması)
Sultanahmet ve Fatih Mitingi <https://turkcetarih.com/yazarlar/sultanahmet-ve-fatih-mitingi/>

Ek 10:

Atatürk ve Cumhuriyet Kadını

<https://www.dgozutok.org/cumhuriyetin-kadin-egitimine-bakisi/>

Ek 11:

Hat ı(Satı) Çırpan (Meclis Kürsüsünde Yemin Ederken)

Hatı Çırpan Meclis Kürsüsünde Yemin Ederken (1 Mart 1935),

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hati-sati-cirpan-oglu-1890-1956/>

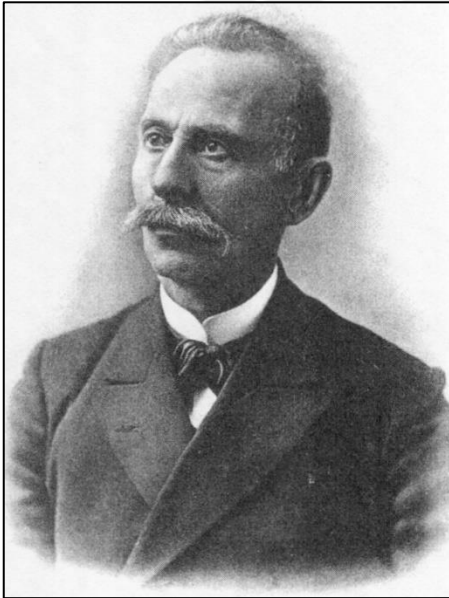
Ek 12:

Ekim ve Şubat Devriminde Kadın

<https://gercekgazetesi1.net/teori-tarih/ekim-devriminin-provasi-subat-devrimi-kivilcimi-kadin-isciler-yakti>

Ek 13:

İsmail Gaspiralı (Müslüman Türk kızlarının eğitiminde de öncülük yapmıştır.)

Ek 14:

Hacı Zeynalabdin Takîyev tarafından kurulan 1901-1918 yılları arasında hizmet vermiş olan yatılı okuldur. Bakü Müslüman Kız Mektebi ve Takîyev'in Kız Mektebi olarak da bilinir.)

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mparatori%C3%A7e_Aleksandra_Rus-M%C3%BCsl%C3%BCman_K%C4%B1z_Mektebi#/media/Dosya:Muslim_girls_school_in_Baku.jpg

Ek 15:

Zeynelabidin Takîyev (Azerbaycan Türklerinin Atası)

Azerbaycan Türklerinin Atası: Zeynelabidin Takîyev, <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/azerbaycan-turklerinin-atasi-zeynelabidin-tagiyeu>

[illegible]

Ek 17:

Azerbaycan Kadınları (Bakü 1919)

<https://gaiadergi.com/bolgesinde-yaptigi-ilklerle-azerbaycana-bakis/>

Ek 18:

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (Kadına Verilen Erkeklerle Eşit Oy Hakkı)

<https://www.kocbayi.com.tr/gundem/hayatin-icinden/yasam-%281%29/86-yildir-siyaset-sahnesinde-kadinlar-da-var>

Ek 19:

Tahira Tairova (Sovyet siyasetçi, diplomat ve Dışışleri Bakanı.)

<https://www.mfa.gov.az/en/news/tahire-ekber-qizi-tahirova>

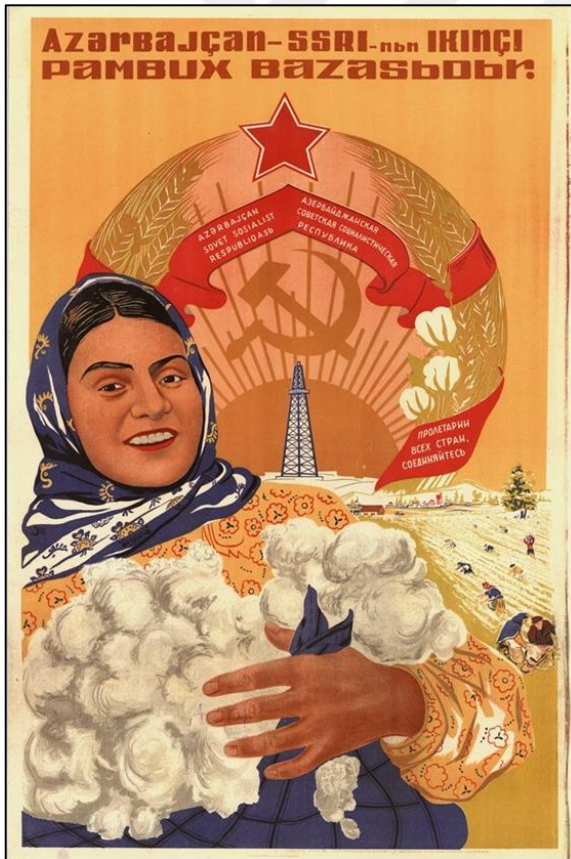
Ek 20:

İzzet Orucova (Sevil filminde rol alan ilk Azerbaycanlı sinema oyuncusu ve filmde özgür bir genç kadını canlandırması nedeniyle Azerbaycan kadın hakları hareketinde önemli bir isimdir.)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d2/Izzet_Orujova.jpg

Ek 21:

Sovyet Dönemi Azerbaycan Kadını

<https://twitter.com/zindekultur/status/1213150138740412416/photo/1>

Ek 22:

Kanlı Cuma Azerbaycan Kadını

<https://www.trthaber.com/foto-galeri/azerbaycanin-kanli-gunu-20-ocak-1990/42797/sayfa-1.html>

ÖZGEÇMİŞ

Esra CİNGÖZ, orta ve lise okul hayatını Bursa’da tamamlamıştır. Karabük Üniversitesi İşletme Bölümü’nde lisans eğitimini bitirmiştir. Lisans eğitimi devam ederken Özel bir şirketin Muhasebe Departmanında 5 ay stajını yapmıştır. Akabinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi bölümüne kabul edilmiştir.

